Hayat

TARİH MECMUASI

Sayı: 10
Kasım 1968-250 Kuruş

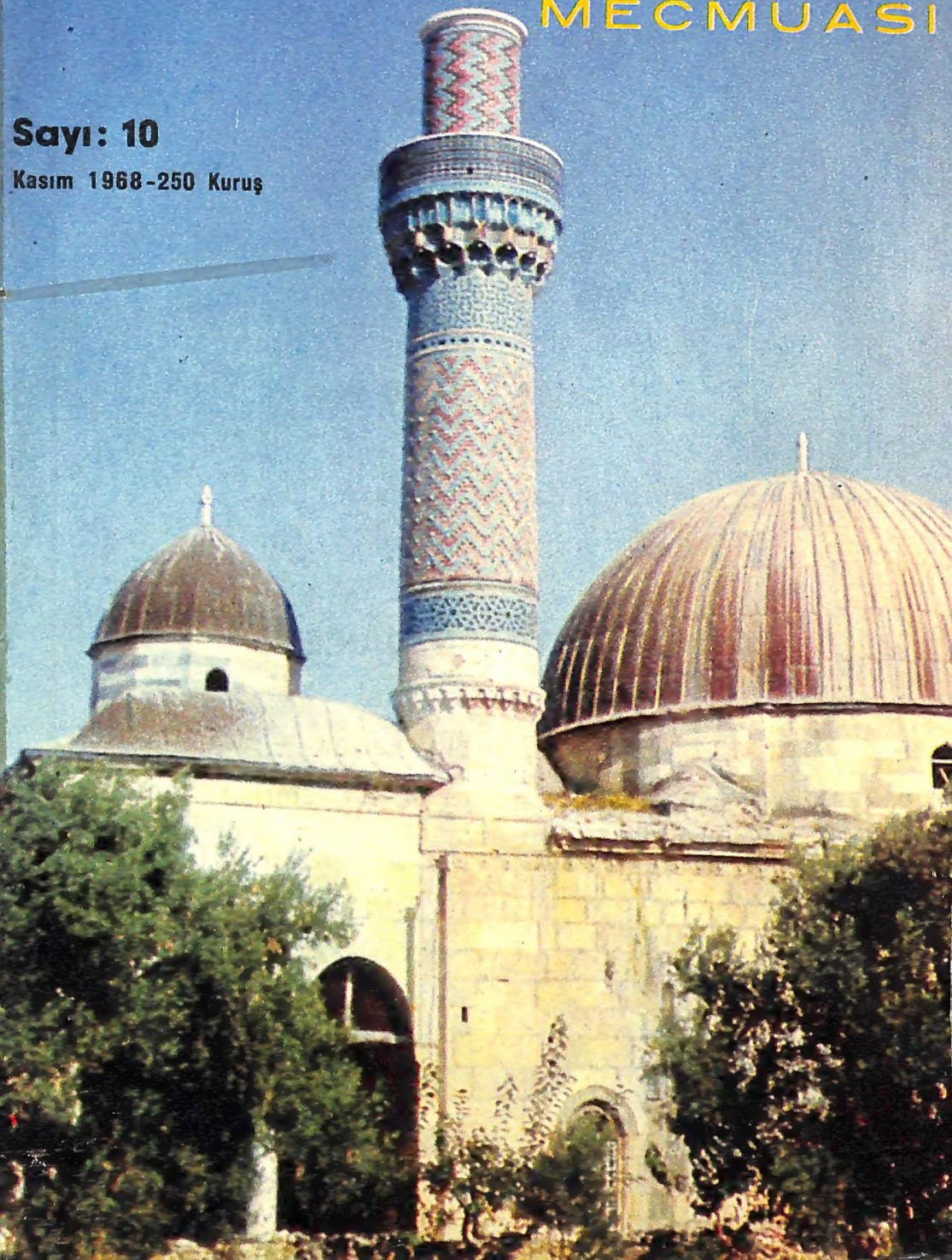

Bu yılın
ikinci ikramiye çekilişinde

7,5

MİLYON LİRA

*

Gönlünüzün dilediği yerde
yuva sahibi olabilmeniz için
18 adet 100,000 lira
ayrıca
İstanbul'da Şaşkınbakkal'da
kaloriferli, şahane manzaralı
tam konforlu
14 APARTMAN DAİRESİ
ve gene ayrıca
50.000 liraya kadar
çeşitli zengin para ikramiyeleri...

Size de en güzel yuva... Size de servet...

YAPI ve KREDİ BANKASI

Daima en iyi hizmet

05A

MORAN — 2076. H.T.M. - 31

Osmanlı Camii (İznik)
Fotoğraf:
A. S. Tepeciklioğlu

Hayat TARİH MECMUASI

Bu sayıda neler var

I. Dünya Savaşı 4
Öğretmen Atatürk 29
Şahane Düğün 32
Darüşşafaka Lisesi 37
Gecelerim 45
Çağlar Boyunca Boğaziçi 47
Osmanlılar'ın Yerleştiği İlk Topraklar 56
Mahmud Bey Camii 58
Peru'daki Vicus Medeniyeti 60
Halide Edip 64
İlk Tramvay – – Son Tramvay 67
Türkler'in Hindistan'ı 76
Büyük İskender 81
Resimlerle Türkiye 88
Karikatür 92
Kitaplar Arasında 93
Tarihe Akan Bir Ay 94
Tarih Postası 95

Hayat TARİH MECMUASI
Aylık Kültür Mecmuası
1 Kasım 1968 Yıl: 4 Cilt: 2
Sayı: 10 Sıra: 46

İMTİYAZ SAHİBİ:
Şevket RADO

NEŞRİYAT MÜDÜRÜ:
Yılmaz ÖZTUNA

MESUL YAZI İŞLERİ MÜDÜRÜ:
Orhan Ş. YÜKSEL

BASILDIĞI YER:
Tifdruk Matbaacılık Sanayii A. Ş. Basımevi - Divanyolu Türbedar Sok. No: 22 İstanbul
TEL: 27 95 10 (5 hat)

ABONE:
Bateş Bayilik Teşkilâtı. Cağaloğlu-İstanbul **TEL:** 27 61 10

Tarihin kaydettiği en mühim hâdise olan savaşın üzerinden 50 yıl geçti: 1918-1968

1. DÜN

Y A . S A V A Ş I

Yazan: Yılmaz Öztuna

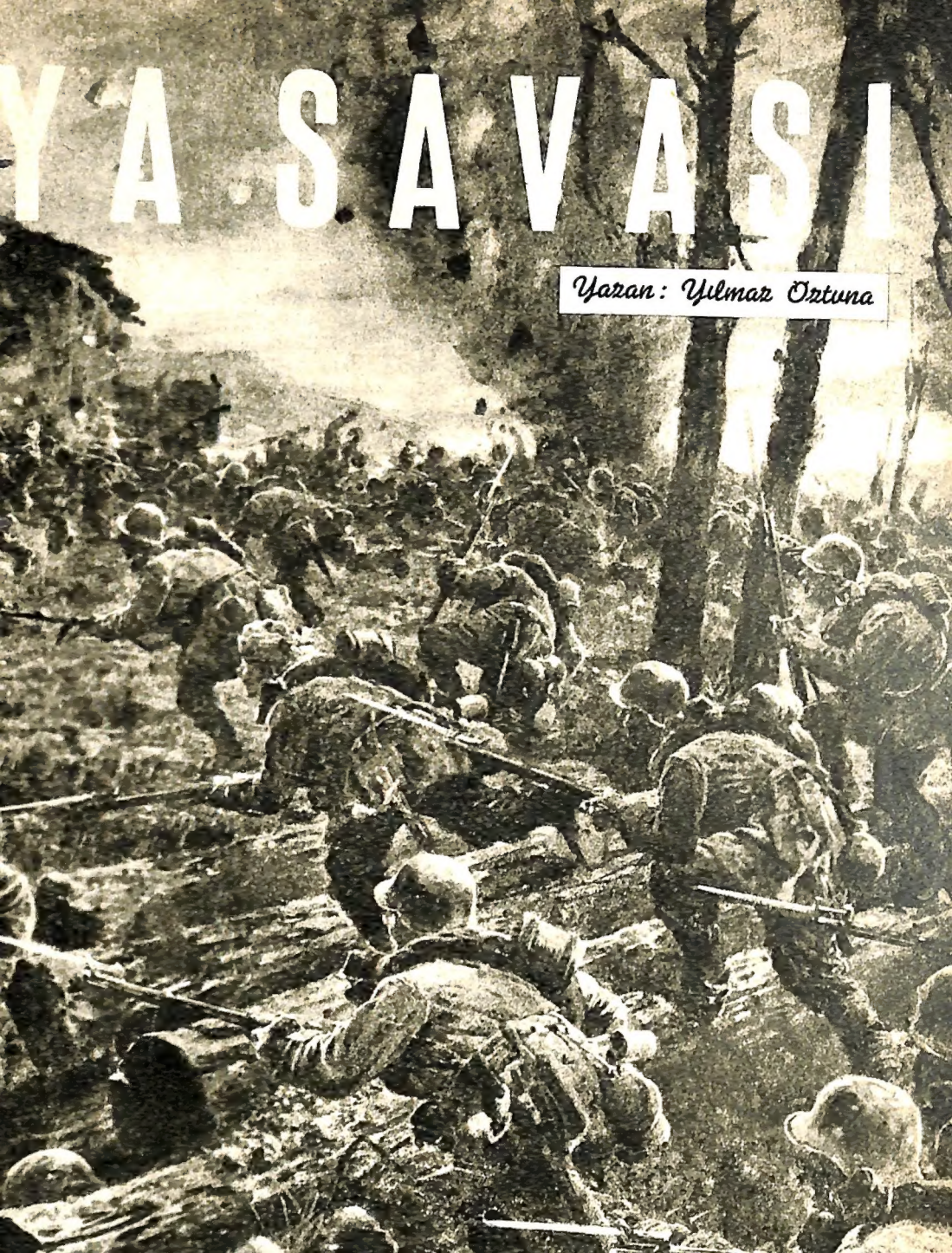

Tarihin kaydettiği en mühim hâdise olan savaşın üzerinden 50 yıl geçti: 1918-1968

1. DÜNYA SAVAŞI

Yazan: Yılmaz Öztuna

O devir Türk basınında «Harb-i Umûmî» denen Birinci Dünya Savaşı, o âna kadar cihan tarihinin benzerini görmediği genişlikte bir savaştır. Savaşın menşeleri pek eski ve pek girifttir. Almanya'nın denizlerde ve sömürgelerde İngiltere ile rekabete kalkışması, böyle bir şeye tahammül edemiyecek yapıda olan geleneksel Britanya siyasetinin ne bahasına olursa olsun Almanya'yı ezmek istemesi, Birinci Cihan Savaşı'nın başlıca sebeplerinden biridir. Fransız - Alman rekabeti, Fransa'nın Alsace - Lorraine'i 40 yıldır unutamaması, gittikçe devleşen Almanya karşısında kara Avrupa'sında ikinci dereceye düşmesi de, mühim sebepler arasındadır.

Rusya'nın Uzak Doğu'da Japonya tarafından durdurulmasından sonra, yeniden Balkan siyasetine sarılması, Boğazlar'ı ele geçirmek için zemin hazırlamak istemesi, durmadan küçük Balkan devletlerini Türkiye ve Avusturya - Macaristan imparatorluklarına karşı kışkırtması, meselenin doğu cephesini açıklar. Nitekim Avrupa siyasî çevrelerinde Balkan Savaşı, dünya savaşının gerçek öncüsü olarak telâkki edilmiştir.

Bir yandan Almanya - Avusturya - İtalya'nın, öbür yandan İngiltere - Fransa - Rusya'nın birbirlerine karşı gruplaşmaları, zaten dünyayı şüpheli bir geleceğe doğru itiyordu. Avusturya - Macaristan Veliahdi'nin Bosnasarayı'nda bir Sırp tedhişçisi tarafından öldürülmesi, bu imparatorluğun Sırbistan'a, onu koruyan Rusya'nın da Avusturya - Macaristan'a savaş açmasıyle sonuçlandı. Böylece, bir cihan savaşı için ortam teşekkül etti. Avusturya'nın müttefikı olan ve Slav'lığın, Cermen'liği ezmesine müsaade etmemesi tabiî bulunan Almanya, Rusya'ya; Rusya'nın müttefikı olan ve bu devleti yenen bir Almanya'nın Avrupa'da hâkimiyet kuracağından korkan Fransa, Almanya'ya savaş açtı. Belçika'nın tarafsızlığını ve bütünlüğünü garantilemiş, esasen Fransa ile Rusya'nın müttefikı ve Almanya'nın düşmanı İngiltere de, Almanya ve Avusturya'ya harp ilân etti. İngiltere'nin kıt'a savaşındaki rolünü küçümseyen Almanya, yıllardan beri savaş planını Rusya ve Fransa'yı yıldırım harbiyle ezmek üzere hazırlamıştı. Bunun için kuzeyden Belçika'yı çiğniyerek, Fransa'ya girmek icab ediyordu. Böylece Belçika ve Lüksemburg da, daha savaşın ilk günlerinde Merkezî İmparatorluklar'ın karşısında ve Müttefikler'in yanında yer aldı. Karadağ da, soydaşı Sırbistan'ı yalnız bırakmadı. Bütün bunlara rağmen Almanya ve Avusturya, Birleşik Amerika savaşa katılmasaydı yenilmezlerdi. Hele İngiltere işe karışmasaydı, yahut İtalya, müttefikleri Almanya ve Avusturya'ya ihanet edip Müttefikler yanında savaşa girmeseydi, Almanya ve Avusturya'nın zaferi kesin olurdu. Ancak İngiltere savaşa girdikten ve İtalya, Almanya - Avusturya yanında savaşa katılacağına, tarafsızlığını ilân edip niyetini belli ettikten sonra, Almanya - Avusturya için zafer şansı kalmamıştı. Ancak zararsız veya az zararlı bir netice tahmin edilebilirdi. Fakat aşağıda anılacak Marne başarısızlığından sonra, bu netice bile tehlikeye girmiş ve Müttefikler'in harbi kazanacağı aşağı yukarı, daha savaşın başlangıcında anlaşılmıştı.

Hiç bir devlet, bu çapta bir savaşın yıllarca süreceğine ihtimal vermedi. Birkaç ayda biteceğini hesaplayan askerî ve siyasî mütehassıslar az değildi. Türkiye'nin savaşa girip Rusya'nın boğulmasına ve sonunda yıkılmasına sebep olması, İngiliz başbakanı Lloyd George'un dediği gibi, savaşı başlı başına iki yıl uzattı.

Dünya tarihinde ilk defa olarak bu savaş boyunca akıl almaz askerî kuvvetler karşı karşıya geldi. İttifak Devletleri (Merkezî İmparatorluklar): Almanya 40 kolordu (109 tümen + 11 süvari tümeni), Avusturya - Macaristan 16 kolordu, Türkiye 63 tümen (9 ordu), Bulgaristan 15 tümen çıkardı. Bu kuvvetlerin karşısına, dengesiz şekilde şu İtilâf Devletleri (Müttefikler) çıktı: Fransa 21 kolordu (83 tümen + 10 süvari tümeni), Rusya 37 kolordu ve ayrıca 19 süvari tümeni, İngiltere ve sömürgeleri 50 tümen, Birleşik Amerika 42 tümen, İtalya 45 tümen, Belçika 6 tümen, Sırbistan 19 tümen, Romanya 25 tümen, Karadağ 3 tümen, Yunanistan 10 tümen, Portekiz 5 tümen. Bu suretle aşağı yukarı İttifak Devletleri'nin 246 tümeni, İtilâf'ın 441 tümeni karşısında kaldı. Daha anlaşılabilir bir hesapla, bu savaşta İtilâf Devletleri'nin 42,7 milyon askeri silâh altına aldıklarını, bunun karşısında İttifak Devletleri'nin 22,9 milyondan fazla asker çıkaramadıklarını söylemek yeter. Aşağı yukarı her İttifak askeri, iki İtilâf askeriyle vuruşmaya mecbur kalmıştır. Japonya, Avrupa kara savaşına katılmamış, ancak büyük donanmasıyle deniz harekâtına girişmiştir.

Muazzam düşman kuvvetlerine karşı Almanya, büyük bir güç gösterdi. Pek iyi yetiştirilmiş, silâhlandırılmış, son derece iyi ikmal edilen kuvvetli tümenleriyle, çok üstün düşman kuvvetlerine karşı doğu ve batı cephelerinde savaştı. Dünyanın kesin şekilde en güçlü askerî devleti olan Almanya'nın savaşın ilk aylarında genelkurmay başkanı (fiilen başkumandan) Orgeneral von Moltke idi. Sonra yerine Orgeneral

I. Dünya Savaşı sırasında Osmanlı İmparatorluğu tahtında bulunan Türk padişahı V. Sultan Mehmed Reşad Han.

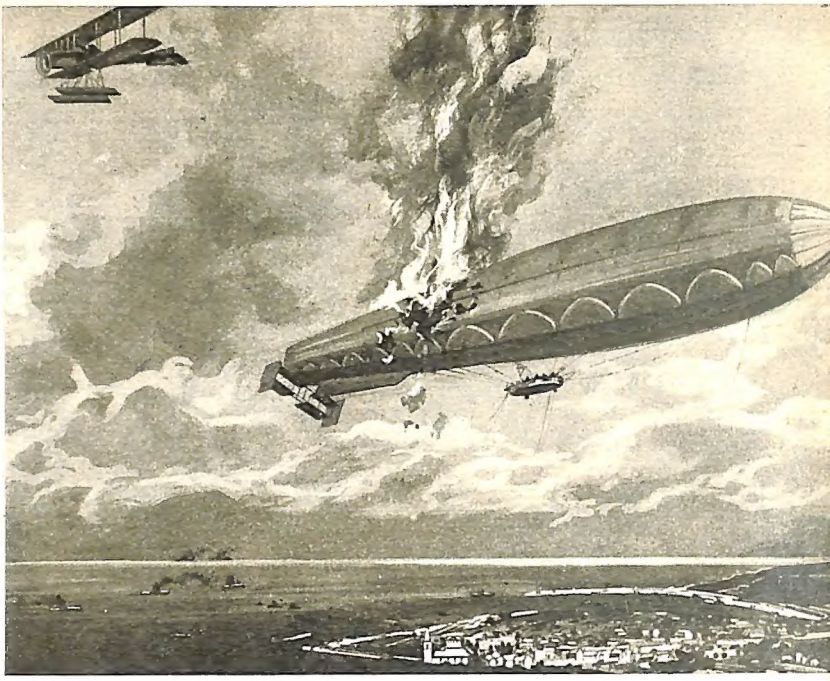

Almanya İmparatoru II. Wilhelm büyük-amiral üniforması ile (solda). Kabil-i sevk balonlar, I. Dünya Savaşı'nda oldukça önemli roller oynamıştı. Resim, Almanlar tarafından tahrib edilen bir İtalyan balonunu gösteriyor (sağda).

(Türk mareşali) von Falkenhayn getirildi. Ağustos 1916'da o da değiştirildi. Mareşal von Hindenburg genelkurmay başkanı, Orgeneral Lüdendorff da yardımcısı oldu.

V. Fransız Ordusu'nu tamamen bozan Almanlar, Paris yolunu tutmakta gecikmediler. Lüksemburg, Belçika ve Kuzey Fransa işgal edildi. Bu yıldırım savaşı, Fransız ve İngilizler'in yıllardan beri hazırladıkları savaş planlarını tatbika fırsat vermedi. Üstünlük Almanlar'ın eline geçti. Fransız - İngiliz - Belçika kuvvetleri, panik halinde kaçıyorlardı.

6 - 12 eylülde (1914) Marne ırmağı üzerinde yapılan kanlı çarpışmalar, Paris'e 30 - 40 kilometre kala Almanlar'ı durdurdu. Bu da, Fransa'nın yıldırım savaşıyle bertaraf edilmesi planını suya düşürdü. Böylece 43 yıllık Alman genelkurmay planları, milyonu geçen Müttefik orduları tarafından akim bırakıldı. «Hatasız kurmay» vasfını kaybeden von Moltke (Büyük Moltke'nin yeğenidir), Kayzer tarafından değiştirildi.

İşte Türkiye'nin savaşa katılması bu tarihî dönüm noktasında, Marne muharebelerinden sonra oldu. O zamana kadar Almanya, muhtemel bir savaşta, yıldırım harbiyle Fransa'yı tasfiye ettikten sonra bütün gücüyle Rusya'ya yükleneceğine, bütün dünyayı inandırmıştı. Fakat Marne muharebelerinden sonra, böyle bir şeyin olamıyacağı, savaşın belirsiz bir süre için ve her halde Almanya'nın aleyhine olarak uzayacağı, kesin şekilde anlaşıldı. Bunu anlamıyan, yalnız Enver Paşa oldu. Cihan denizlerine, bütün iktisadî imkânlara sahip büyük devletlerle Türkiye'yi hiç de lüzumu yokken savaşa atan Enver Paşa.

Tarafsız kalması, Türkiye'ye sonsuz nimetler temin edecekti. Bir defa Boğazlar'ı tarafsız da olsa kapatacağından Rusya gene boğulacaktı. Dünyanın savaştan bitkin çıktığı 1918'de Türkiye, zinde, hiç yıpranmamış bir ordu ile, Yakın Doğu ve Balkanlar'ın münakaşasız şekilde en güçlü devleti olacaktı. Akıl almaz insan ve mal tahribatı bahis konusu değildi. 1922'ye kadar süren ve düşman sürülerini Ankara yakınlarına getiren, yüzlerce Türk şehir ve kasabasının mahvolmasıyle neticelenen facialar olmıyacaktı. Gerçi Arap ülkelerini, Yemen'i, Suriye'yi ve emsali memleketleri günümüze kadar muhafaza edemezdik, böyle bir şeye lüzum da yoktu. Ancak imparatorluk cebren tasfiye edilmiyecekti. 1945'ten sonra İngiltere ve Fransa nasıl imparatorluklarını kendi iradeleriyle tasfiye ettilerse, biz de öyle yapacaktık. Bu tarihlere kadar Irak, Suûdî Arabistan petrollerinden faydalanacaktık. İmpara-

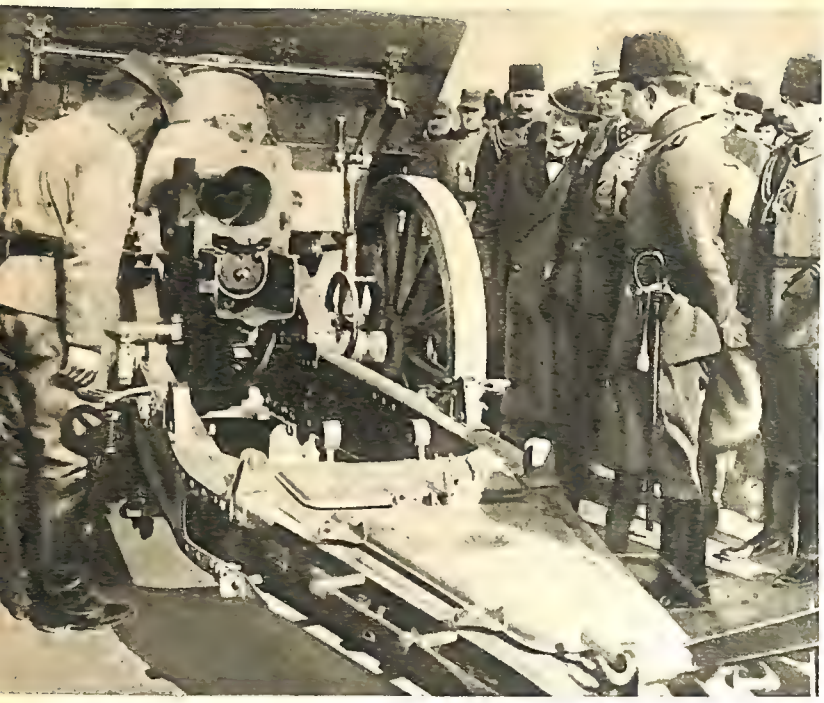

Enver Paşa, Istanbul'da bir topu inceliyor (solda), Avusturya İmparatoru ve Macaristan Kralı I. Franz Josef. Savaş, yeğeni Veliaht-Arşidük Ferdinand'ın öldürülmesi üzerine başlamıştı (sağda).

torluğumuzu tasfiye edince de şüphesiz Musul eyaleti gibi Türk ülkelerini kendimizde alakoyacaktık.

Marne'da Almanlar'ı durduran Fransızlar, düşmanlarını hiç bir zaman Kuzey Fransa'dan atamadılar. Böylece 4 yıl sürecek olan pek yıpratıcı siper savaşları başladı. Manş kıyılarına hâkim olup, İngiltere ile Fransa'nın muvasalasını kesmek ve Fransa'yı ölüme mahkûm etmek maksadıyle Almanlar'ın yaptığı 14 taarruz, 200.000 zayiatla neticelenmekten öteye gitmedi.

10 kasım 1914'te yapılan son taarruz, 300.000 zayiata mal oldu. Bu sonuncusunda, Alman hükümdarlarının en seçkin hassa alayları da eridi. Almanlar, Manş'ı ele geçiremiyeceklerini anlayıp, siperlere çekildiler. Fakat bu 1914 yaz ve sonbahar savaşları sonunda, Fransa'nın en mühim endüstri ve maden bölgeleri, Almanlar'ın eline geçmiş oldu. Gene bu çarpışmalarda, ilk defa olarak zehirli gaz kullanıldı.

SAVAŞIN SONU

28 ağustos 1916'da Romanya da merkezî imparatorluklara savaş açtı. Fakat Transilvanya'yı Avusturya - Macaristan'dan almak, Budapeşte'yi yıldırım savaşıyle düşürmek planları sonuç vermedi. Aksine, Alman mareşali von Mackensen'in başkomutanlığındaki Alman - Avusturya - Bulgar - Türk (1 Türk kolordusu) birleşik kuvvetleri, yıldırım savaşıyle 380 000 zayiat verdirerek aralık ayında Romen ordularını yok etti, Bükreş düştü, Romanya teslim oldu.

Merkezî imparatorluklar, askerî güçlerinin zirvesindeydiler. Ruslar'ın Romanya'yı kurtarmak için bütün gayretleri boşa çıkmıştı. Türk kolordusu, Ruslar'a karşı, Galiçya'ya nakledildi. İtalyanlar, Avusturya - Macaristan'la başa çıkamıyorlardı.

Türk - Alman - Bulgar kuvvetleri, İngiliz - Fransız - Sırp - Yunan - Rus - İtalyan birleşik kuvvetlerini Makedonya cephesinde mıhlamışlardı. Rusya çökmek üzereydi. İtilâf devletlerinin savaşı kazanmak için tek ümidi kalmıştı: Amerika'nın sonsuz kaynaklarıyle, harbe girmesi. Japonya da Almanya ile harp halinde olmakla beraber, Okyanusya'daki Alman adacıklarını işgalden başka bir şekilde Avrupa kıt'a savaşına karışmak niyetinde değildi.

Nihayet, Alman denizaltı savaşına karşı A.B.D. umumî efkârı galeyana getirildi. 5 nisan 1917'de Amerika da merkezî devletlere savaş açtı. Fakat bir Amerikan ordusu yoktu. Parça parça Amerikan tümenlerinin kurulmasıyle Avrupa'ya nakli, ay-

lar, hattâ yıllar istiyen bir işti.

Amerika, 1,5 yıl içinde tedricen Fransa cephesine 42 tümen (1.500.000 asker) yollamayı üzerine aldı. 8 ocak 1918'de Başkan Wilson, meşhur 14 prensipini dünyaya ilân etti. Hiç bir zaman gerçekleşmiyen bu prensipler, bunlara inanarak 4 Merkezî devletin mânevî harp gücünü geniş ölçüde kıran bir propaganda olmaktan ileri gitmedi.

22 ocak 1918'de Rusya mütareke istedi ve böylece saf dışı edilmiş oldu. Almanlar, Ukrayna'yı işgal etmişlerdi. Türk donanmasının üstünlüğü karşısında zaten savaşın başından beri Karadeniz'de Rus donanması sinmiş durumdaydı. Çarlık yıkılmış, Komünistler iktidarı ele geçirmek için uğraşıyorlardı. Böylece, pek külliyetli Alman - Avusturya kuvvetleri, Fransa cephesine, kısmen de İtalya ve Makedonya cephelerine yığıldı. İtalya'nın da yıkılmak üzere olduğu sanıldı. Amerika'nın işe karışması, İtilâf Devletleri için bir can kurtaran olmuştu.

11 mart 1917'de VI. Türk ordusu kendisinden çok üstün olan İngiliz - Hind kuvvetlerine Bağdad'ı bırakmak zorunda kaldı. 9 aralık 1917'de de IV., VII. ve VIII. Türk ordularının (Yıldırım Orduları Grupu) bulunduğu Filistin cephesinde Kudüs'ü pek üstün İngiliz kuvvetleri ve müttefikleri aldılar. Birinci ve İkinci Gazze savaşlarında Türkler düşmanı yenmişler, fakat üçüncüsünü kaybetmişlerdi.

Alman denizaltıları her ay 400 000 ton kadar İtilâf gemisi batırmakta devam ettiler. Fakat gittikçe kuvvetli konvoylar halinde yola çıkan Amerikan gemilerinin, İngiltere ve Fransa'ya muazzam nakliyatını durduramadılar.

1918 martında Almanlar, hiç bir devlette eşi görülmemiş çap ve kudrette toplarla Fransız cephesini dövüyorlar, Alman uçakları Paris'e göz açtırmıyordu. İngiliz - Fransız - Amerikan - Belçika - Portekiz ve büyük ölçüde sömürge kuvvetleri cepheyi zor tutuyorlardı. Bütün savaş boyunca mutlak önemi bu cephenin taşı-

Galiçya cephesindeki Türk askerleri bir yemek dağıtımı sırasında.

Filistin cephesindeki 4. ordunun kumandanı Cemal Paşa, kurmay başkanı Fuad Bey'le

dığı, kesin sonucun burada alınacağı şüphesizdi. 125 000 Fransız askerini esir almasına, 10 Fransız tümenini de yok etmesine rağmen Almanya, düşmanı çözemedi. Alman teşebbüslerinin devamı, sonucu değiştiremedi. Amerikan takviyesi, son haddi bulmuştu. Alman genelkurmayı, 14 ağustosta, savaşın kazanılmasına imkân olmadığını imparatora bildirdi.

Makedonya cephesinde İtilâf Devletleri 30 tümenle taarruza geçtiler. 27 eylülde Bulgaristan, bu cephedeki İtilâf Başkumandanı Fransız mareşali Franchet d'Esperey'den mütareke istedi. Böylece Avusturya, Almanya ve Türkiye arkalarından vurulmuş oluyorlardı. Savaşa devama imkân kalmamıştı.

Alman kuvvetleri, Fransız topraklarını derinliğine işgal ediyorlardı. Hiç bir Alman toprağı işgal edilmiş değildi. Avusturya da hemen hemen aynı durumdaydı. Bu çerçeve içerisinde merkezî imparatorlukların mütareke istemeleri ibrete değer.

Kasım 1918'de İtilâf Devletleri, başta İngilizler olmak üzere, dünya tarihinde görülmemiş bir galibiyetin mümessili durumundaydılar. Dört merkezî devletle çok ağır mütarekeler yapıldı. Avusturya ve Türkiye parçalandı. Almanya'dan da çok önemli topraklar koparıldı; bütün sömürgelerine el konuldu; zengin toprakları işgal edildi, bütün kaynakları kontrol altına alındı.

BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞI'NIN CİHAN TARİHİNDEKİ YERİ

Birinci Dünya Savaşı, bizim fikrimize göre, bütün cihan tarihinin en mühim hâdisesidir. Gerçi ateş kudreti ve tahribat bakımından İkinci Cihan Savaşı, ilkini geride bırakmıştır. Fakat dünya düzenine getirdiği değişiklikler, birincisinden fazla değildir.

Bu savaş, o zamana kadar tahmin ve tahayyül dahi edilemeyecek büyüklükte askerî kuvvetleri karşı karşıya getirdi. Büyük insan kitleleri, bir cephede yığıldı. Kuvvetler iki yanda denge halinde olduğu için, yıllarca siperlere kakılıp kaldı. Bu şekilde büyük orduların tahkimat içine yerleşip birkaç kilometre, hattâ metrelik yerler için milyonlarca cephane sarfetmeleri, o zamana kadar görülmemiş birşeydi. Daha önceki herhangi bir savaşta, Birinci Dünya Harbi'nin kızgın bir şekilde geçen birkaç günü içindeki kadar cepha-

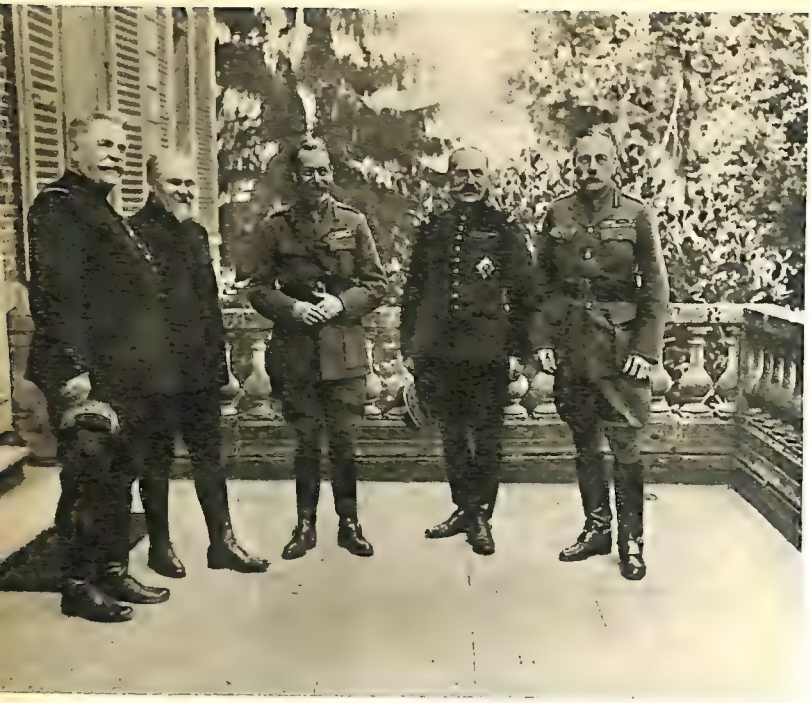

Müttefikler'in başlıca simaları: (Soldan sağa) Aralık 1916'ya kadar Fransız orduları başkumandanı olan General Joffre, Fransa Cumhurbaşkanı R. Poincaré, İngiltere Kralı V. George, Mareşal Foch ve General Sir Douglas Haig (solda). Amerika Birleşik Devletleri 1917'de savaşa girmişti. Resim, o sırada cumhurbaşkanı olan T. Woodrow Wilson'u gösteriyor (sağda).

ne harcanmış değildi.

Uçak, tank, zırhlı, motörlü vasıtalar, dev toplar, zehirli gaz, amansız denizaltı savaşı, havadan şehirlerin (bu arada Istanbul'un) bombardımanı, bu harbin getirdiği yeniliklerdir.

Savaştan sonra dünyanın siyasî haritası değiştiği gibi, ondan çok dafa fazla, toplumların bünyeleri tahavvül etti. Savaşın felâketlerinden faydalanan komünizm gibi, her türlü insan haklarını inkâr ettikten başka, üstelik tamamen akıl dışı bir rejim Rusya'da yerleşti. Başka birkaç ülkede yerleşmesine de ramak kaldı. Milletler, âdeta kolektif bir çılgınlığa kapıldılar. Yüzlerce yıllık monarşiler yıkıldı. Osmanoğulları, Habsburglar, Hohenzollernler gibi ebedî sanılan hanedanlar, iktidardan düştü. Savaştan memnun çıkmıyan devletlerde, büyük ölçüde teşkilâtlandırılmış diktatörlükler türedi. Almanya, İtalya, İspanya, Macaristan gibi devletlerde görülen bu diktatörlükler, hem komünizme, hem de liberal devletlere karşı, amansız bir düşmanlık gösterdiler. İktidar, cihan tarihinde asla görülmemiş bir şekil ve kuvvette bir tek şahısta toplanabildi. Komünist olsun, faşist olsun, bu diktatörler, tarihin akla gelebilecek en büyük müstebitlerine, meselâ firavunlara rahmet okutacak bir zulüm gücü iktisâb edebildiler.

Buna rağmen, insanlığın demokrasiye güveni eksilmedi, bilakis arttı. Bu ideal rejim, eskiden beri yerleştiği liberal devletlerde daha iyi tatbik edildiği gibi, kendine yeni sahalar da buldu. Savaştan sonra İngiltere, dünyanın en büyük ve kudretli devleti hâlini eskisinden daha çok elde etti. Dünya nüfusunun en mühim kısmını, şu veya bu şekilde, idare veya nüfuzuna tâbi kıldı. Ancak aynı yıllarda, Britanya imparatorluğunda, 6 kıt'aya yayılan, Roma ve Osmanlı imparatorluklarından sonra tarihin gördüğü bu üçüncü devamlı cihan devletinde, ilk gerileme, hattâ çözülme alâmetleri belirdi. İngiliz emperyalizmine karşı umumî bir nefret uyandı. Afrika ve Asya devletlerinin çoğu sömürge haline getirilmişti. Afrika'da yalnız Liberya, Asya'da ise sadece Türkiye, Japonya, İran, Siyam ve kısmen Çin, sömürge olmaktan yakalarını kurtarabildiler. İki savaş arası (1918 - 1939), sömürgeciliğin altın çağı olmasa bile, en büyük sahalara yayıldığı devir olarak tarihe geçti.

Yüzlerce yıllık rejimlerin bir anda is-

Amerika savaşa girince, Avrupa'ya geniş ölçüde kuvvet göndermiş ve bir defasında Fransa'ya altı saat içinde 48 000 asker çıkarmıştı. Bunlardan 12 000'i resimde görülen Leviathan transatlantiğiyle taşınmıştı. Resim, geminin boşaltılışını gösteriyor.

HENRI
RUDAUX

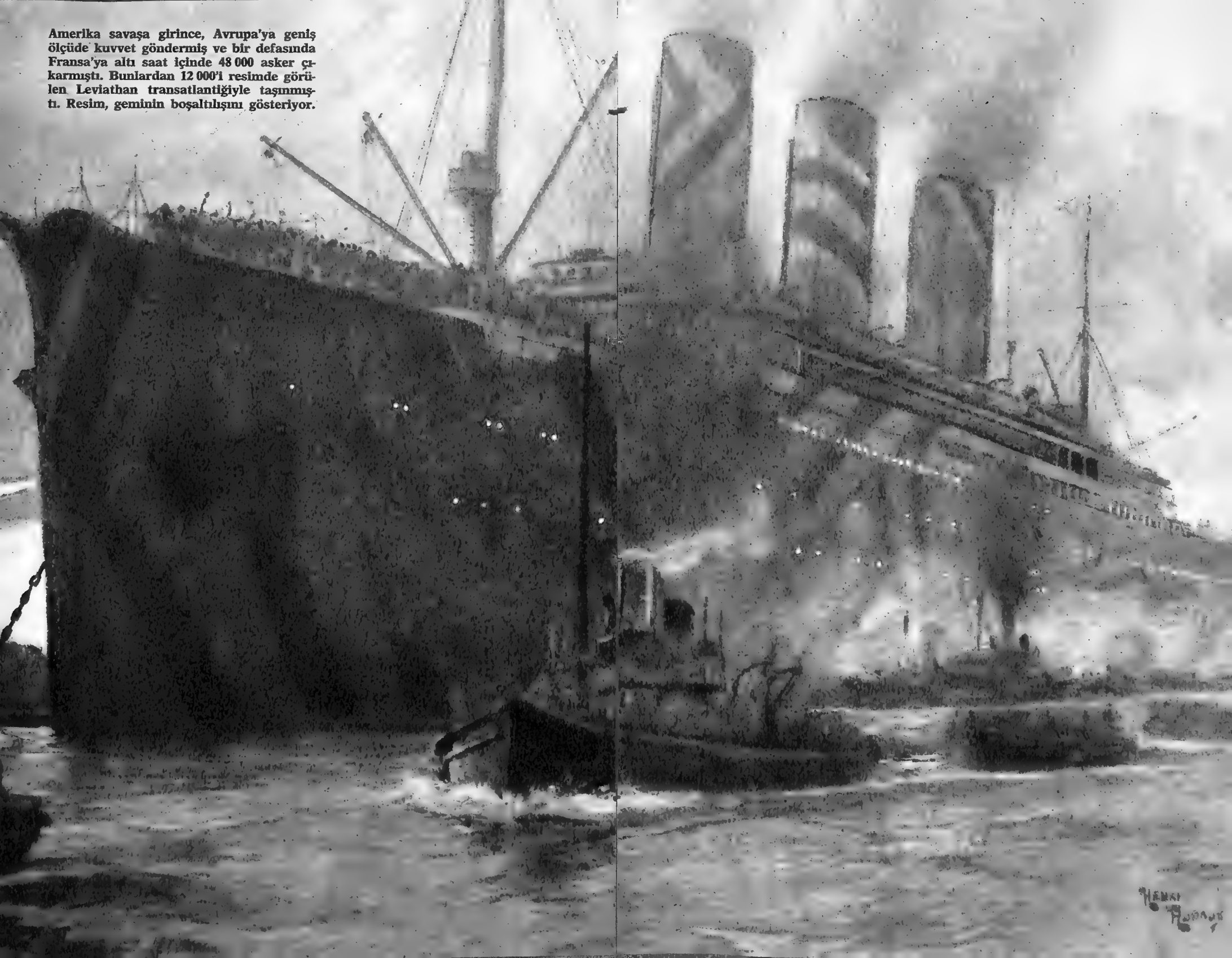

Amerika savaşa girince, Avrupa'ya geniş ölçüde kuvvet göndermiş ve bir defasında Fransa'ya altı saat içinde 48 000 asker çıkarmıştı. Bunlardan 12 000'i resimde görülen Leviathan transatlantiğiyle taşınmıştı. Resim, geminin boşaltılışını gösteriyor.

I. Dünya Savaşı'nda düşman, en ağır darbeyi Çanakkale'de yemişti. Solda, Çanakkale Boğazı ve devriye gezen bir Türk uçağı, sağda, I. Dünya Savaşı'na katılan meşhur Mevlevî alayı görülüyor.

kambil kâğıdı gibi yıkılması, toplumların ruhî durumunu değiştirdi. Gelenek ve âdetlerin mühim bir kısmı bırakıldı, hattâ inkâr edildi. İnsanlar nezaket ve terbiyelerini kaybedecek duruma geldiler. Bu buhrandan İkinci Cihan Harbi çıktı.

Eski aileler büyük darbe yediler ve bütün dünyada servetlerini, şuradan buradan türeyen şahıslara bıraktılar. Bu bilhassa Türkiye gibi asaletin olmadığı ülkelerde müşahede edilen bir ictimaî hâdise şeklinde tecelli etti.

Taraflar, milyonlarca zayiat verdiler. Dünya, mühim bir aydın tabakadan yoksun kaldı. Bu arada Türkiye'nin zayiatı korkunç oldu. 1911'den 1922'ye kadar devam eden savaşlarda, yüz binlerce Türk öldü; en iyi yetişmiş, Doğu ve Batı kültürlerini nefsinde birleştirmiş bir genç nesil yok oldu. Bilhassa Çanakkale, bir yedek subay savaşı halinde, on binlerce Türk aydınını yok etti. Türkiye bu gerçek aydınların kaybından çok ağır bir darbe yemiş oldu. İctimaî sarsıntı, uzun zaman halledilemiyecek derecede mühimdi.

Türkler, 2.200 yıllık tarihlerinin en büyük topyekûn felâketine mâruz kaldılar. Bu savaş sonunda, Türkiye'nin hiç bir zaman istilâ yüzü görmemiş en değerli toprakları, Anadolu'nun içerilerine kadar tahrip edildi. Esasen yeter derecede kötü olan Türk ekonomisi, savaştan tam bir yıkım hâlinde çıktı. Asrın başlarında 50 - 100 bin nüfusa erişmiş Anadolu şehirlerinde nüfus, yarının çok aşağılarına düştü. Nitekim 1927'de yapılan sayım, ancak 13.648.000 nüfus gösterdi.

Birinci Cihan Savaşı, Türk milletinin askerlik değerini ve mânevî gücünü bir defa daha ortaya çıkarmaktan da geri kalmadı. Bu savaşta kazanılan bazı başarılar, başta Çanakkale olmak üzere, Türkler'in büyüklük çağlarında kazandıkları zaferlerden daha az mânalı değildir. 4 uzun yıl boyunca Türkler, dünyanın birbirine hiç benzemiyen ülkelerinde, Çanakkale'de, Kafkasya'da, Galiçya'da (Polonya), Makedonya'da, Dobruca'da, Yemen'de, Hicaz'da, Libya'da, Sînâ ve Filistin'de, Irak'ta, İran'da vuruştular. Başta Mustafa Kemal Paşa olmak üzere, Cevad Paşa, Mersinli Cemal Paşa, Ali İhsan Paşa, Esad Paşa, Vehib Paşa, Şehzâde Osman Fuad Efendi (Paşa) gibi üstün değerde birkaç kuman-

Birinci Cihan Savaşı'nın en muktedir kumandanı olarak tanınan General E. Ludendorff.

Türkiye hizmetinde bulunan Alman mareşali von der Golç Paşa.

Savaş sırasında Almanya'nın ilk genel kurmay başkanı olan General von Moltke.

II. Dünya Savaşı'nda da önemli roller oynayan Mareşal Pétain, I. Dünya Savaşı'nda büyük başarılar kazanan bir generaldi.

I. Dünya Savaşı'nda Almanya'nın son genelkurmay başkanı olan von Hindenburg, daha sonra Almanya cumhurbaşkanı olmuştur.

dan dışında, Türk orduları, kendilerine lâyık kumandanlardan mahrumdu. 9 Türk ordusunun ancak bir, ikisi muktedir ellerdeydi. Kumanda heyeti bazan tamamen âciz subaylardan müteşekkildi. Teçhizat çok eksikti. Mahrumiyetler büyüktü. Eğer Alman ve Avusturya - Macar orduları derecesinde mükemmel teçhiz edilebilseydi, Türk silâhlı kuvvetlerinin başarısı büyük olurdu.

Türkiye'nin savaşa girmesi üzerine İngiltere, Mısır - Sudan ve Kıbrıs üzerindeki Türk hâkimiyetinin son bulduğunu ilân etti. Lozan Muahedesi ile bu ülkeleri Türkiye, kesin şekilde bıraktığını kabul etti.

Dünyada, sanayi, ziraat ve ticarette büyük bir gerilik, bazı ülkelerde geçici bir yokluk hasıl oldu. Bazı bölgeler, nüfustan âdeta boşaldı. Şehirlerin hepsinin nüfusunda düşüklük görüldü. Yalnız Birleşik Amerika, savaştan büyük bir zenginlik ve refahla çıktı. Fakat dünyanın en büyük kısmı, ilerleme hızından çok şeyler kaybetti.

Savaştan yenik çıkan dört devletin uğradığı hakaretâmiz ve son derece haksız muamele, İkinci Cihan Savaşı'nın gerçek sebebini teşkil etti. Bu haksız muameleye karşı yalnız Türkler baş kaldırdı. Almanlar, Avusturyalılar, Macarlar ve Bulgarlar, baş eğdi. Bu devletlerin en değerli toprakları ellerinden alındı.

3 Elem Verici Vesika

I

«Sırp krallığı hükûmeti 23 temmuzda kendisine Belgrad'daki Avusturya - Macaristan elçisi tarafından verilen notaya memnuniyet verici surette cevap vermediğinden İmparatorluk ve Krallık hükûmeti hukuk ve menfaatlerini bizzat korumak ve bunun için silâhın kuvvetine müracaat etmek mecburiyetinde kalmıştır. Avusturya - Macaristan bu sebeple bu dakikadan itibaren kendisini Sırbistan ile harp halinde sayar.

Avusturya - Macaristan Hariciye Nâzırı
Berththolt»

II

«Şehr-i hâlin on altıncı günü donanmay-ı hümâyûnun bir kısmı tarafından Karadeniz'de manevra icrâ edilmekde olduğu sırada Karadeniz Boğazı'na torpil dökmek vazîfesi ile hareket etdiği bil' âhıre anlaşılan Rusya donanmasından bir takımı mezkûr manevraları ihlâl ve müteâkıben izhâr-ı muhâsama ile Boğaz'a doğru hareket etmeleriyle donanmay-ı hümâyûn tarafından mukabele olunmakla berâber şâyân-ı teessüf olan şu hâdise hakkında hükûmet-i senîyece Rusya devletine mürâcâ'at ile tahkıykaat icrâsı ve vak'a esbâbını zâhire ihracı teklîf ve bu sûretle bî-taraflığı muhâfazaya ihtimâm edilmiş olduğu hâlde Rusya devleti mürâcâ'at-ı vâkı'aya cevâb î'tâ etmeksizin sefîrini geri celb eylediği gibi kuvây-ı askerîyesi de Erzurum hudûdunu nukaat-ı muhtelifeden tecâvüz etmesine ve bu sırada Fransa ve İngiltere devletleri dahi sefîrlerini geri çağırdıkdan başka İngiliz ve Fransız donanmaları müştereken Çanakkale'ye ve İngiliz kruvazörleri Akabe'ye top atmak sûretiyle bil-fi'il muhâsamâta ibtidâr ve ahîren de düvel-i mezbûre devlet-i Osmânîye ile hâl-i harbde bulunduklarını îlân eylediklerine binâen hükûmet-i Osmânîye'ce de müsteinen bi-tevfîkaatullaahi Ta'âlâ mezkûr üç devlet ile hâl-i harb îlânını irâde eyledim.

Bu irâde-i senîyenin icrâsına hey'et-i vükelâ me'mûrdur.

22 Zilhicce 332 (29 Teşrinievvel 330)
MEHMED REŞAD

Sadrâzam ve Hâriciye Nâzırı
Mehmed Said

Şeyhulislâm ve Evkaf Nâzırı
Hayri

Harbiye Nâzırı
Enver

Dâhiliye N. ve Maliye Nazırı V.
Tal'at

Adliye N. ve Şûrây-ı Devlet
Reis V.
İbrahim

Bahriye Nâzırı
Ahmed Cemal

Maârif N. ve P.T.T. Nâzırı V.
Şükrü

Ticaret ve Zirâat Nâzırı
Ahmed Nesîmî»

Alman U denizaltıları, I. Dünya Savaşı'nda Müttefikler'e yıllarca dehşet saçmış, deniz kuvvetlerine ağır kayıplar verdirmişti. Resim, bir U denizaltısının güvertesini gösteriyor.

Arabistan'da İngilizler tarafından tahrip edilen Hicaz demiryolunun kalıntıları ancak son yıllarda temizlendi.

III

«Allah'ın inayeti, Peygamberimiz'in imdâd-ı rûhânîsi, Padişahımız'ın hayır duası ile ordumuz düşmanlarımızı kahredecektir. Bugüne kadar karada ve denizde zâbit ve asker kardeşlerimizin gösterdikleri kahramanlıklar düşmanlarımızın perişan olacaklarına en büyük delildir.

Ancak her zâbit, her asker unutmamalıdır ki harb meydânı, fedakârlık meydânıdır. Orada hangi asker daha ileri atılır, hangi asker düşmanın şarapnel ve kurşunlarından yılmayarak ayak direr, sonuna kadar sebat ederse o asker mutlaka kazanır. Tarih şahittir ki Türk askerlerinden şanlı, Türk askerinden fedakâr hiç bir asker yoktur.

Hepimiz düşünmeliyiz ki başımızın ucunda Peygamberimiz'in ve sehâbe-i güzîn efendilerimizin ruhları uçuyor. Şanlı babalarımız başlarımızın ucunda bizim ne yapacağımıza bakıyor. Eğer onların hakikî evlâdı olduğumuzu göstermek, bizden sonra geleceklerin lânetlerinden kurtulmak istersek çalışalım.

Zencirler altında inliyen üç yüz milyon İslâm ve eski vatandaşlarımız hep bizim muvaffakıyetimize dua ediyor. Ölümden kimse kurtulamıyacaktır. Ne mutlu ileri gidenlere, ne mutlu din ve vatan yoluna şehid olanlara...

İleri, daima ileri ki, zafer, şân, şehâdet, Cennet hep ileride, ölüm ve zillet geridedir. Mübârek ve mukaddes şehitlerimizin rûhuna fâtiha...

Başkumandan Vekili
Enver»

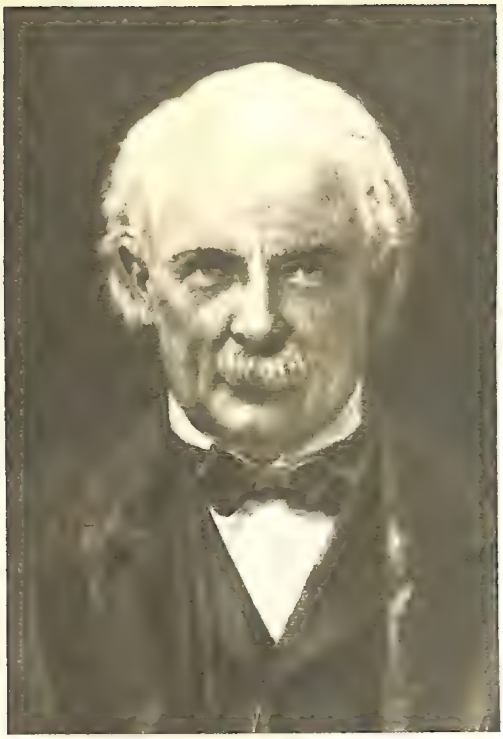

Savaş sırasındaki İngiltere başvekili Lloyd George.

Çanakkale yolunda boğulan İngiltere harbiye nazırı Lord Kitchner.

I. Dünya Savaşı'nda İtalya Kralı olan III. Vittore - Emmanuele.

Fransa'nın zaferinde büyük rolü olan Fransız başbakanı Clémenceau.

Almanya imparatoru ve Prusya Kralı II. Wilhelm'in Istanbul'u 3. resmî ziyareti. Kayser, VI. Sultan Mehmed Reşâd'ı selâmlıyor. Padişahın arkasındaki zat, eski sadrâzamlardan Berlin büyükelçimiz İbrahim Hakkı Paşa'dır. Kayser'in arkasında tebessüm eden zat, Mısır hıdîvi II. Abbas Hilmi Paşa'dır.

Savaştan Önceki Durum

BİRİNCİ Dünya Savaşı'nın başladığı 1914'ün son günlerinde dünyadaki büyük devletler, ehemmiyet sıralarına göre, İngiltere, Almanya, Birleşik Amerika, Fransa, Rusya, Japonya, Avusturya, İtalya, Türkiye ve Çin idi. İngiltere'nin nüfusu 1900 ile 1915 arasında — bütün sömürgeleriyle beraber — 382 milyondan 461 milyona, Almanya'nınki 66 milyondan 79 milyona, Birleşik Amerika'nınki 86 milyondan 111 milyona, Fransa'nınki 76 milyondan 84 milyona, Rusya'nınki 133 milyondan 181 milyona, Japonya'nınki 56 milyondan 78 milyona, Avusturya'nınki 45 milyondan 52 milyona, İtalya'nınki 33 milyondan 38 milyona, Türkiye'ninki 57 milyondan 29 milyona (Mısır ilk rakamda dahil, ikincide hariçtir), Çin'inki 348 milyondan 398 milyona geçmişti.

Dünya nüfusu 1900'de 1.491.000.000 tahmin edilirken, 1915'te 1.782.000.000'a yükselmişti. 1900'de büyük devletler 1.282.000.000 nüfusu, diğer devletler 209.000.000'u aralarında paylaşıyorlardı. 1915'te bu nisbet, 1.411.000.000 ile 371.000.000 olmuştu.

Nüfusu milyonu geçen şehirlerin sayısı 1900'de 17 iken, 1915'te 25, yarım milyonla bir milyon arasındakiler 30 iken 50, yüz binle yarım milyon arasındakiler de 241 iken 377 olmuştu. 1900'de dünyada nüfusu yüz bini geçen 288 şehir vardı. 1915'te bu rakam 402'ye yükselmişti. Amerika şehirlerindeki

nüfus artışı, Avrupa şehirlerininkini geçmişti.

1915'te İngiltere'de — sömürgeler dahil — yüz binin üzerinde nüfuslu şehir sayısı 90, Birleşik Amerika'da 59, Rusya'da 39, Almanya'da 37, Çin'de 26, Fransa'da 22, Japonya'da 16, İtalya'da 15, Türkiye'de 13, Avusturya'da 11, İspanya'da 10, Holanda'da 10, Brezilya'da 6, geri kalan diğer bütün devletlerde 48 idi.

1900'de dünyanın 12. şehri olan Istanbul, 1915'te 14.'lüğe düşmüştü: Londra 7,3, New York 7,1, Paris 4,6, Berlin 3,8, Essen (Büyük Essen) 3,3, Chicago 2,5, Viyana 2,2, Petrograd (Leningrad, eski Petersburg), 2,1, Tokyo 2,1, Philadelphia 2, Buenos Ayres 1,8, Glasgow 1,5, Istanbul 1,4, Hamburg 1,4, Osaka 1,4, Birmingham 1,4, Manchester 1,4, Liverpool 1,4, Boston 1,3, Hankeu 1,3, Kalküta 1,3, Rio 1,1, Bombay 1, Şanghay 1 milyon nüfusu barındıran dev şehirlerdi. Peşte'nin nüfusu da milyona erişmek üzereydi.

1915'te Türkiye'nin Istanbul'dan sonra gelen büyük şehirlerinin nüfusları şöyleydi: İzmir 400.000, Şam 300.000, Haleb 240.000, Beyrut 168.000, Bağdad 156.000, Erzurum 144.000, Edirne 135.000, Afyon 114.000, Manisa 108.000, Kudüs 101.000, Bursa 100.000, Musul 100.000. Şu şehirlerde nüfus 50 - 100 bin arasındaydı: Aydın, Konya, Adana, Ankara, Kayseri, Sıvas, Trabzon, Malatya, Van, Diyarbekir, Urfa, Ayntab, Maraş, Hums, Hamâ, Yafa, Kerkük, Kerbelâ, Basra, San'â, Hudeyde, Mekke, Medine.

Cihan Harbi başlarken, Almanya'nın kudreti, İngiltere'ninkine çok yaklaşmıştı. Münakaşasız şekilde dünyanın birinci kara kuvvetine sahip olan Almanlar, İngiltere'ninkinden sonra gelen bir donanmaya, İngiltere'yi hafifçe geçmiye başlayan bir sanayie sahiptiler. Muntazam bir kara ordusu olmıyan Birleşik Amerika'nın sanayi ve istihsal gücüyse, İngiltere'yi çoktan geçmişti. Fransa, dünyanın ikinci kara ordusuna ve İngiltere'den sonra ikinci sömürge imparatorluğuna sahipti. Ancak Almanya'nın gücüyle arasındaki mesafe, tehlikeli şekilde açılmıştı. 1905'te Japonya'ya yenilen, parlamentarizmi kabul etmemek suretiyle meşrutiyet ilân etmiye mecbur olan Rusya imparatorluğu, dünyanın üçüncü kara ordusuna sahipti. Sanayi ve kapitalizmde henüz Amerika, Almanya, İngiltere ve Fransa'yı çok geriden takip ediyordu. Batılı devletler, Rusya'da milyarlar tutarında yatırımlar yapmışlardı. Dış borçlar, halkın hayat şartlarının çok düşük olması, Rusya'nın büyük zaaflarıydı. Ruslar, Rus imparatorluğu nüfusunun yarısından daha azdılar. Japonya, büyük bir hamle yapmış, Uzak Doğu'da Rusya'yı durdurmuş, Çin'e müdahaleye başlamış, çok kudretli bir donanma ve ticaret filosu kurmuştu. Avusturya - Macaristan, sıkı sıkıya Almanya'nın dış siyasetine sarılmıştı. İtalya, sömürge edinmiye çalışıyordu. Çin, Batı ve Japon emperyalizminin korkunç baskısı altındaydı. Son yıllarda binlerce yıllık imparatorluk ilga edilmiş, sözde cumhuriyet başlamıştı.

1900 ile 1915 arasında en büyük fark, Türkiye'de görülüyordu. 1908 - 1914 arasındaki 6 yılda Türkiye imparatorluğu, yarı yarıya denebilecek şekilde dağılmıştı. Bulgaristan (Doğu Rumeli dahil), Mısır ve Sudan, Bosna - Hersek, Kıbrıs, Girit, Sisam, Arabistan'da bazı yerler gibi, tâbiiyet yoluyla imparatorluğa bağlı yerlerin, Türkiye ile ilgileri tamamen kesilmişti. Son olarak, Türkiye, Cihan Savaşı'na girişince İngiltere, Mısır, Sudan ve Kıbrıs'ı ilhak etmişti. Gene bu yıllarda Türkiye, doğrudan doğruya idaresi altında bulunan Libya'yı, Arnavutluk'u, Kosova'yı, Yenipazar sancağını, Epir'i, Makedonya'yı, Batı Trakya'yı, Doğu Ege Adaları'nı kaybetmişti. Böylece Cihan Savaşı başlangıcında imparatorluk, Kars ve Artvin dışında bugünkü Türkiye, Irak, Suriye, Lübnan, İsrâil, Ürdün, Hicaz ve Yemen'den ibaret kalmıştı; Arabistan'ın diğer bazı ülkelerinde de az çok nüfuzu vardı. Adriyatik'ten çekilen Türkiye, gene de Basra Körfezi, Kızıldeniz, Doğu Akdeniz kıyılarını korumaktaydı.

I. Devletlerin — bütün sömürgeler dahil — 1915 nüfusları:

İttifak Devletleri:	
Almanya	79.000.000
Av. - Macaristan	55.000.000
Türkiye	29.000.000
Bulgaristan	5.300.000
	168.300.000
İtilâf Devletleri:	
İngiltere	461.000.000
Rusya	181.000.000
A. B. D.	111.000.000

Fransa	84.000.000
Japonya	78.000.000
İtalya	38.000.000
Belçika	16.000.000
Portekiz	15.000.000
Romanya	8.000.000
Sırbistan	5.000.000
Yunanistan	5.000.000
Karadağ	435.000
	1.002.435.000

II. Silâh altına alınan asker mikdarı:

İttifak Devletleri:	
Almanya	11.000.000
Av. - Macaristan	7.800.000
Türkiye	2.900.000
Bulgaristan	1.200.000
	22.900.000
İtilâf Devletleri:	
Rusya	12.000.000
İngiltere	8.900.000
Fransa	8.400.000
İtalya	5.600.000
A. B. D.	4.750.000
Japonya	800.000
Sırbistan	800.000
Romanya	750.000
Belçika	300.000
Yunanistan	250.000
Portekiz	100.000
Karadağ	50.000
	42.700.000

İki taraftan cem'an 65.600.000 askerin savaşa katıldığı anlaşılmaktadır.

III. Orduların umumî zayiatı ve ölenler (İlk sütundaki rakamlar umumî zayiatı, ikinci sütundakiler bu zayiat içinde dahil olan ölüleri göstermektedir):

Almanya	7.300.000	1.950.000
Av. - Macaristan	7.000.000	1.200.000
Türkiye	1.050.000	400.000
Bulgaristan	270.000	90.000
	15.620.000	3.640.000
Rusya	9.150.000	1.700.000
Fransa	6.300.000	1.390.000
İngiltere	3.190.000	910.000
İtalya	2.350.000	650.000
Sırbistan	740.000	450.000
Romanya	540.000	340.000
A. B. D.	320.000	120.000
Belçika	180.000	100.000
Portekiz	40.000	10.000
Yunanistan	30.000	10.000
Karadağ	20.000	3.000
Japonya	1.000	300
	22.861.000	5.683.300
İki tarafın umumî toplamı:	38.481.000	9.323.000

Yukarıdaki rakamlara sivil halktan zayiata uğrayanlar dahil değildir. Yalnız sivil halktan — başta açlık ve salgın hastalık olmak üzere — çeşitli sebeplerden ölenlerin 10 milyonu geçtiği hesaplanmaktadır.

Savaşın ilk Alman - Rus vuruşmasında esir alınan 15 000 Rus esirinden bir kısmı.

Aramızdan Ayrılışının 30. Yıldönümü Vesilesiyle

Öğretmen Atatürk

Yazan: Alâeddin Avcı

Harf İnkılâbı (1928), devrim hareketimizin en mühim halkalarından birini teşkil eder. Yeni harflerin tahta başında bizzat Atatürk tarafından halka öğretirken çekilmiş resmini görenler, ona tereddütsüz «başöğretmen» dediler.

Atatürk'ün başöğretmenliğini daha iyi anlayabilmek için XIX. yüzyılın eğitim ve öğretim sisteminin kısaca izahı gerekmektedir.

Bilindiği gibi bizde Avrupaî eğitim ve öğretim evvelâ askerî okullarla başladı. Askerî okullar, sivil hayata da müessir oldu. Sıbyan okullarından başlamak üzere, rüştiyeler, idâdîler açıldı.

XIX. yüzyılın başından itibaren medrese eğitim ve öğretimi cemiyetin ihtiyaçlarını karşılayamadı. Yeni okullar açıldı. Birçok sivil okullara askerî öğretmenler giderek ders verdiler. Bu durum eğitim ve öğretimde ikilik doğurdu: Mektepler ve medreseler.

Gülhane Hattı'nda mektepler hakkında hiç bir cümle yoktur. Bu devirde millî eğitimde yeni bir yol tutulması ise, Tanzimat'ın açtığı çığırın tabiî icablarındandı. Gülhane Hattı'nın gerektirdiği yenilikleri ve devlet mekanizmasını yürütecek personeli hazırlamak, ancak asrî okulların yetiştireceği elemanlarla mümkün olacaktı. Bunu düşünen Sultan Mahmud, «Ulûm ve fünun ve sanayi tahsiline mahsus mekteplerin kurulmasını ön safta tutulacak işlerden sayıyorum» demişti.

Tanzimat devri ile gelişen iki türlü öğretime «yabancı okulları» da katmak lâzımdır. İmparatorluğun içindeki azınlıklar, kendi cemaatlerinin geleneklerine göre okullar açmışlardı. Hattâ, Rumlar 1804'te Istanbul'da bir yüksek okul dahi kurmuştu.

Atatürk devrine kadar gelen eğitim ve öğretim düzenini modern zihniyet ve cesaretle eleştirerek tek öğretim sistemi haline getirmek, Atatürk'ün şahsında temayüz eden yüksek dehası sayesinde mümkün olacaktır.

«Bir insan hayatında mühim bir muvaffakiyet kazanabilir, fa-

kat yalnız onunla övünerek kalmak isterse, o muvaffakiyette unutulmaya mahkûmdur. Onun için çalışmak ve daima muvaffakiyet aramak herkes için esas olmalıdır.»
Diyen Atatürk, Napolyon'un «Ben yürürüm, program benim arkamdan gelir,» sözüne, «O türlü giden sonunda başını Sent Helen kayalarına çarpar» demişti. Görülüyor ki Atatürk'ün aradığı muvaffakiyette mutlaka bir ölçü vardır. Ruşen Eşref Ünaydın'ın tabiriyle «yürüyüşü tetikte ve tartılı idi».

Atatürk, eğitim ve öğretimde, millî terbiyeyi esas tutuyordu. Ayrı kaynaklardan yetişen farklı nesiller de böylece birleştirilmiş olacaktı. Öğretmenlere cesaret veren konuşmaları ile henüz kendisine tevcih edilmeyen «başöğretmen» rolünü oynuyordu. Hattâ bir irfan ordusu olarak gördüğü öğretmenlere Kütahya'da şöyle hitap ediyordu:

«Arkadaşlar, asker ordusıyle irfan ordusu arasındaki müşabehet ve mutabakatı arzetmiş olmak için şunu da ilâve edeyim: Kıymetli bir eserde, «Ordunun ruhu, hey'et-i zabitan ve kumanda hey'etidir» deniliyor. Hakikaten böyledir. Bir ordunun kıymeti, zabitan ve kumanda heyetinin kıymeti ile ölçülür. Siz muallime hanımlar ve muallim beyler, sizler de irfan ordusunun zabitan ve kumanda heyetisiniz. Sizin ordunuzun kıymeti de, sizlerin kıymetinizle ölçülecektir. İstiklâl mücadelesinde, üç dört senedir, düşmanı topraklarımızda mahvetmek için yaptığımız harpte, ordunun ruhu olan zabitan ve kumanda heyet ve erkânı kıymetlerinin yüksekliğini nasıl ibraz ve ispat etmişse, bundan sonra yapacağımız nur ve inkılâp mücadelesinin, milletimize bir karanlık gibi çöken cehl-i umumîyi mağlup ve makhur etmek harbinde dahi irfan ordusunun ruhu olan siz muallime hanımlar ve muallim beylerin aynı kabiliyeti ihsas ve irae edeceğinize eminim».

Atatürk bu konuşmasında, istiklâl mücadelesinin sona erdiği sırada, yeni bir mücadelenin başladığını irfan ordusuna duyuruyor. Böylece asker ordusunun başından, irfan ordusunun başına geçmiş oluyor. Yine böylece öğretmenlerin başında «başöğretmen» rolünü oynuyordu.

Atatürk kendi tabiriyle «milletimize bir karanlık gibi çöken cehl-i umumîyi mağlup ve makhur etme» harbine 1920'de başlamıştı. Dâmad Ferid Paşa, şeyhulislâm'a hazırlattığı ve yayınladığı fetvada Atatürk taraftarları için «halkı şerlerinden kurtarmak için katledilmeleri şeriat hükümlerine göre farzdır» deniyordu. Buna karşı Atatürk de, Anadolu'daki ulemâ sınıfına mensup şahsiyetleri toplayarak yaptığı hareketin şeriattaki yerini tesbit için fetva hazırlamalarını istemişti. Ankara müftüsü Rifat Börekçi'nin hazırladığı ve bütün müftülerin imzaladıkları bu fetvada: Hilâfetin hakları ve memleketin kurtulması için savaşmakta olan ve cihad ilân eden Müslümanlar'ın âsi sayılamayacağı, Türk milletinin yapmakta olduğu savaşın kutsal bir karakter taşıdığı ifade ediliyordu.

Cumhuriyet'ten sonra halifeliğin kaldırılması (1924), maarif inkılâbının başlangıcı oldu. Aynı gün şer'iye ve evkaf vekâleti de kaldırıldı. Tevhid-i tedrisat kanunu ile medreseler kapatıldı. Atatürk 1924'te Samsun öğretmenlerine şöyle diyordu:

«Dünyada her şey için, medeniyet için, hayat için, muvaffakiyet için en hakikî mürşit ilimdir, fendir. İlim ve fennin haricinde mürşit aramak gaflettir, cehalettir, dalâlettir. Yalnız ilim ve fennin yaşadığımız her dakikadaki safhalarının tekâmülünü idrak etmek ve terakkiyatını zamanla takip eylemek şarttır» diyordu.

Bütün bu gelişmelerden sonra kasım 1928'de Latin alfabesi kabul edildi. Yeni kabul edilen bu alfabeyi memleket bünyesinde bilen yok gibiydi. O halde bu harfleri halka kim öğretecekti?

Atatürk, böyle mühim bir inkılâbı yaptıktan sonra bunun öğretmenliğini de kendisi yaptı. Aydınlarımızın yeni harfleri «vatanda-

Mustafa Kemal reisicumhur olduğu yıllarda.

şa, kadına, erkeğe, hamala, sandalcıya» öğretmekle vatanperverlik vazifesini yapacaklarını bildirdi. Halkın yüzde sekseninin okuma - yazma bilmemesinden utanmak lâzım geleceğini söyledikten sonra:

«Bu millet utanmak için yaratılmış bir millet değildir. İftihar etmek için yaratılmış, tarihini iftiharlarla doldurmuş bir millettir. Fakat milletin yüzde sekseni okuma - yazma bilmiyorsa bu hata bizde değildir. Türk'ün seciyesini anlamayarak, kafasını birtakım zincirlerle saranlardadır... Milletimiz, yazısı ile, kafasıyle, bütün âlem-i medeniyetin yanında olduğunu gösterecektir» beyanında bulundu.

Atatürk, yeni harflerin başöğretmenliğini daha iyi yapabilmek için seyahate çıktı. Tekirdağ, Çanakkale, Karadeniz şehirleri ve Orta Anadolu'yu dolaştı. Belediye salonlarında, garnizonlarda, sokaklarda, dükkânlarda ve umumî meydanlarda tahta başında halka dersler verdi. Bütün meclis üyelerini, hükümet erkânını bu işe seferber etti.

Atatürk'ün başöğretmenliği iki sene böylece devam etti. Artık herkes onu öğretmen olarak tanımaya başlamıştı. Atatürk, beklediğinin de fevkinde netice aldı. Memleketimizin her tarafında yeni harfler iyice öğrenildi. Okuma - yazma bilenler çoğaldı.

Fakat herşey tamam olmuş değildi. Türk milletini yeni bir gelişme daha bekliyordu: İlmî gelişmeler. «Milletimizin siyasî, içtimaî hayatında, fikrî terbiyesinde de, rehberimiz ilim ve fen olacaktır» diyen Atatürk, aydınlarımıza bu sahada da ilerleme beklediğini duyuruyordu.

Düğünü anlatan İtalyanca bir eserin kapağı.

Kanijeli İbrahim Paşa Nasıl Evlenmişti?

ŞAHANE DÜĞÜN

Yazan: Metin And

Düğünler, donanmalar, şenlikler Osmanlı tarihinin en parlak yaprakları arasındadır. Bu düğünlerdeki törenleri, konukları, gelen armağanları, gösterilen oyunları anlatan surnâmelerin yerli olanlarının yanısıra, görgü tanığı olan yabancıların yazdığı surnâmeler de bulunmaktadır. Bunlardan İtalyanca bir surnâmede (1) Kanijeli İbrahim Paşa'nın III. Murad'ın kızı Ayşe Sultan'la 1586 mayısında yapılan düğünü anlatılmaktadır.

Kanijeli İbrahim Paşa, Osmanlı padişahlarına dâmâd-ı şehriyarî olan birkaç İbrahim Paşa'dan biridir. Silâhdarlık, valilik etmiş, III. Mehmed çağında sadrâzam olmuştur. Düğünden az önce Kahire'den dönüşünde İbrahim Paşa, padişaha çok değerli armağanlar getirmişti. Bu armağanlar arasında pırlantalarla bezenmiş bir taht ve çok büyük bir zümrüt vardı. Bu zümrüt dört köşe olmak üzere her biri bir gözlük camı büyüklüğünde sekiz parçaya bölünmüştü. İbrahim Paşa'nın dönüşünden birkaç gün sonra padişah İbrahim Paşa'ya kızını vereceğini bildirmiş ve düğün hazırlıklarına başlanılmasını buyurmuştu. Paşa'ya da armağan olarak giyim kuşam, altından bir kılıç, incilerle süslü bir at göndermişti. İbrahim Paşa müjdeyi getirenlere değerli armağanlar vermiştir. İbrahim Paşa, kapdân-ı deryâ'yı kendisine dağdıç olarak seç-

(1) Feste Fatte in Costantinopoli per occasione delle nozze della figliola prima di Sultan Amurat, Imperator de Turchi Ibram Bassa alli 15 Maggio 1586, Vicenza. *XVI. yüzyılda Osmanlı tarihi yazmış olan Lewenklaw'nun bu tarihine ek olarak aynı düğünü daha geniş olarak anlatan bir başka surnâme daha vardır. Başlığı şöyledir:* Verzeichnuss der Hochzietlichen Fest die der İbrahim Vezier Bassa mit des Türkischen Keisers altern Tochtern Huma Kızzı genammt im Monat May dess 1586 Jars zu Constantinopel gehalten, *Franckfurt am Mayn 1590, sayfa 582 ve sonrası.*

mişti. Padişah, İbrahim Paşa'ya armağan olarak Atmeydanı üzerinde bir de saray bağışladı. Bu saray, daha önce Makbûl İbrahim Paşa'nındı, idamından sonra padişaha geçmişti. Kapdân-ı derya da İbrahim Paşa'ya Boğaz'da bahçeli çok güzel bir yalı armağan ettiği gibi ayrıca Atmeydanı'ndaki saraya gelin hamamı olarak kullanılmak üzere birkaç oda yaptırttı. Bu saray çok büyüktü, içinde bahçeleri, küçük köşkleri, hamamları, mermer döşeli, çeşmeli odaları vardı. Bahçenin ortasında çok güzel bir havuzu vardı. Odalar zemin katında olduğundan, boştu. Bunu göz önünde tutan kapdân-ı derya, gelin için çinili güzel bir salon yaptırttı ve çok gösterişli bir şekilde döşetti. Ayrıca bu salonu güneşten korumak için kafesli bölmeler, zarif localarla çevreledi. Kapdân-ı derya bu yapılar için on beş bin fındık altını harcamıştır. Sarayın bu ek bölmelerinin yapımı bitince düğün hazırlıkları başladı. Padişah kızına, annesinden kalma çok değerli altın ve pırlantalarla çok güzel küçük bir at verdi. 15 mayışta Vâlide - Sultan ile Ayşe Sultan yeni saraydan eski saraya taşındılar. Ayrıca buraya harem kadınları, padişahın yakınları da geldi. Kadınlar kendi aralarında cariyelerin çaldığı çalgıların eşliğinde oynayıp eğlendiler. Bu eğlenceler tam sekiz gün sürdü. Dokuzuncu günü Ayşe Sultan, kocasının sarayına taşındı. Paşalar, devlet ileri gelenleri armağanlarını gönderdiler. Kapdân-ı derya'nın armağanlarını 300 kişi taşıdı. Başında yeniçeri ağası ve bir beylerbeyi'nin bulunduğu bu alayda 50 yük armağan vardı. Bunlar içinde denizcilerin taşıdığı kale biçiminde büyük bir pasta, pırlantalı çizmeler, taçlar ve süs eşyası vardı. Ayrıca beş yük, sırmalı ipek giyim kuşam, bir yük kına, dört yük şekerleme bulunuyordu.

Ayın 17'sinde kadın-efendi de armağanlarını saraya taşıttı. Bu armağanlar bir çalgı takımı eşliğinde sırıklar üzerinde taşınıyordu. Bu dışı gümüşten, içi firûze taşlarıyle süslü bir nahıldı. Yük-

XVI. yüzyılda yapılan bu resim, gelinin atlas cibinlik altında götürülüşünü temsil ediyor.

sekliği 20 kulaç, genişliği bir buçuk veya iki kulaçtı. Değeri yirmi bin fındık altınından yüksekti. Bunu otuz kadar küçük nahıl izliyordu. Daha arkadan ipekli ve sırmalı sekiz at yükü kumaş geliyordu. Bunu beş atlas cibinlik altında harem kadınları izliyordu. Padişah kızını görmek için yalnız kadınların bulunduğu eski saraya geçti. Gelinin çeyizi ve gelen armağanlar buradaydı.

Ertesi günü ayın 18'inde İbrahim Paşa sarayında düğün ziyafetleri vermeye başladı. İlk önce yeşil yün ehram giyinmiş seyyid ve şerîfler, ayın 19'unda ulemâ, hocalar, din adamları geldiler. Aynı gün şeyhulislâm, padişah ve İbrahim Paşa adına mihr-i müeccel'i konuştu. 300 bin fındık altını üzerinde anlaştılar. (Bu konuda özel bir kitaplıkta bulunan Nimetî Efendi Kanunnâmesi ile Selânikî tarihinde bilgi bulunmaktadır). Yemekten sonra bütün paşalar İbrahim Paşa'yı tebrik ettiler.

Çeyiz ve armağanlar bir alayla dâmadın sarayına taşınmaya başladı. Devlet ileri gelenlerinin, paşaların kimi at üzerinde, kimi yaya gidiyordu. En geride süslü kırmızı bir araba içinde harem kadınları geliyor, bunu elli araba izliyordu. Bu kadınlar yeni evlilerin yatak odasını hazırlamak, eşyayı düzene sokup yerleştirmek için İbrahim Paşa'nın sarayına gidiyorlardı. Çeyizden sayılmak üzere elli cariye vardı, bunlar yoldan geçerken, sağa sola avuç dolusu para saçıyorlardı. Her bir atın dizginini bir köle tutuyor, ayrıca elli zenci haremağası at üstünde kadınlara kolculuk ediyorlardı. İncilerle bezenmiş altın bir rahle üzerinde bir Kur'ân taşınıyor, bunun ardından, meşaleler, altı nahıl, billur iki kutu içinde değerli taşlar ve gene içinde değerli taşlar bulunan üç altın kutu, gümüşten yapılmış, firûze taşlarla süslü sekiz fener geliyordu. On kişi, altın işlemeli, gümüşten gelin yatağını ve yastığını taşıyordu (Tanık bu karyolayı pek beğenmediğini belirtiyor). Karyolanın ardından inci kakmalı, gümüşten kılıç taşıyan biriyle ellerinde gümüşten çeşitli silâhlar taşıyan üç kişi geliyordu.

Gelin alayında harem kadınları.

Gelin alayında taşınan küçük nahıllar ve Kur'ân-ı Kerîm.

Daha arkadan padişahın «hârbende-başı» denilen baş katırcısı, onun ardından çeyizi taşıyan katırlar geliyordu. Bunlar içinde 25 katırın taşıdığı 50 sandık sırmalı ipekli kumaş, on katırın taşıdığı 20 denk altın nakışlı yastık ve gelin yatağı takımı, ayrıca 20 sandık gümüşten ev takımı, yüz katırın taşıdığı iki yüz denk yastık ve perde gibisinden eşya vardı. Bunların hepsi ipek örtülere sarılıydı, törenden sonra bu örtüler armağan olarak katırcılara verilecekti. Arkadan elli yük halı, seccade, elli yük yemek odası ve mutfak takımı geliyordu. Bunların hepsini kadınlar İbrahim Paşa'nın sarayında hareme yerleştirdiler.

Ayın 21. günü Rumeli beylerbeyisi, yeniçeri ağası ve kapdân-ı deryanın yaptırttığı iki büyük nahıl taşındı. Bu nahıllar öyle büyüktü ki, dar sokaklarda, bazı evlerin cumbalarını yıktırtmak gerekti. Bu arada gösterilen bütün özene rağmen, nahılların birinin tepesinde bulunan bir mum, yüksek bir ağacın dallarına takılarak devrildi. Bu olay üzüntü doğurdu, bir uğursuzluk belirtisi olarak yorumlandı. Bu iki nahıl ince kadırga direklerine tutturulan, tahta ve saçtan yapılmıştı. Çeşitli renklere boyanmış çiçekler, ipek elişleri ve mumlarla süslüydüler (Yerli kaynaklar bu iki nahıldan birinin üstünde 60 bin, ötekinin üzerinde 46 bin mumdan dökülmüş süs bulunduğunu belirtir). Nahılların tabanı bütün caddeyi kaplıyordu. Bir ehram biçiminde olup tepeye doğru

daralıyordu. Omuzlar üstünde taşınıyor, devrilmemesi için uzun dilme ve kargılarla destek yapılıyordu. Bu iki büyük nahılın önünde gençler, yirmi küçük nahıl taşıyorlardı. Bu nahıllar eski saraya götürüldü ve görülsünler diye dışarıya yerleştirildi.

Ayın 22. günü Ayşe Sultan, gelin alayıyle İbrahim Paşa'nın sarayına götürüldü. Beş yüz kadar devlet ileri geleni eski sarayda toplandı. Bu alayda kimi yaya, kimi atlıydı. Nahıllar, süs çelenkleri, şarkı ve ilâhî söyleyen çocuklar, çalgı takımı, kılıçlarla gösteri yapanlar, bedenlerine bıçak sokanlar, türlü akrobasi ve el çabukluğu yapanlar geçiyordu. Bunların ardından hepsi beyazlar giyinmiş değerli taşlarla bezenmiş koşum takımları olan atlar üzerinde yeniçeri ağası, beylerbeyi, kapdân-ı derya, nişancıbaşı, vezirler ve şeyhulislâm ilerliyordu. Kadın - efendi'nin daha önce sözünü ettiğimiz nahılı, sonra İbrahim Paşa'nın yakınları, bir rahle üzerinde Kur'ân taşıyan bir çocuk, kimi yaya, kimi atlı harem ağaları, at üstünde yüzü kapalı, haremden bir kadın, onun gerisinden süslü bir beyaz at üzerinde gelin geliyordu. Sırıklara tutturulmuş atlastan sırmalı bir cibinlik gelini örtüyordu. Hareket sırasında cibinliğin atlas perdeleri aralanınca, hemen harem ağaları bunu kapatıyorlardı. Bunun önünde iki cibinlik daha geçirildi ama bunların içi boştu. Arkadan elli at üzerinde kadınlar geliyor, yularları köleler tutuyordu. Bunlar paşaların hanımlarıydı.

İbrahim Paşa, karısını sarayının kapısında karşıladı. Gelinin yüzünü ancak akşam yemeğinde açtı. Aynı günün gecesi İbrahim Paşa, paşalara, vezirlere, yüksek rütbeli subaylara bir ziyafet verdi. Düğün süresince sekiz gün, sekiz gece şenlik yapıldı. Canbazlar, çeşitli oyuncular Atmeydanı'nda çeşitli gösteriler yaptılar. Gece fişekler atıldı. Ancak düğün bitmesine rağmen, padişahtan izin çıkmadıkça evliler karı - koca olamayacaktır. Ve bu iznin çıkması için hiç değilse on beş, yirmi gün beklemek gerektir. İzin çıktıktan sonra da İbrahim Paşa padişaha, kendisinin dünyanın en mutlu insanı olduğunu söyleyecektir.

Gelinin götürülüşünü temsil eden bir başka resim.

Bağışlarla Kurulup Yurda Unutulmaz Şöhretler Yetiştiren :

Darüşşafaka Lisesi

Röportaj : Öz Dokuman
Fotoğraflar : Kutlu Ertuna

YIL, 1865. Sabahları Kapalıçarşı'ya giden esnaf çıraklarının çarşı açılana kadar kapıda, kahvehane ve çayhanelerde boş vakit geçirdiklerini gören birkaç hayırsever insan, bir araya gelerek bir cemiyet kuruyorlar. Amaçları, çıraklara, hesap, okuma - yazma öğretmek, onların boş zamanlarını değerlendirmek. Ayrıca, çıraklar, ahlâkî ve sosyal bazı temel bilgiler de öğreneceklerdir. Bu cemiyetin adı; «Cem'iyet-i Tedrîsîye-i İslâmîye» oluyor.

İşte bu cemiyet, yoksul çocukların, okuyup yurda yararlı olmalarını sağlayan Darüşşafaka Lisesi'nin çekirdeğidir.

Büyük riyaziyeci Sâlih Zeki, şair İsmail Safâ, bu yuvada yetişmiş, lise öğrenimlerini bu okulda yapmışlardır. Ya Türk edebiyatının unutulmaz siması Ahmed Râsim? Onun Istanbul hayatını anlatan, eski Istanbul'un renkli tasvirlerle dolu ölümsüz tiplerini çizen eserlerini okumayan var mıdır? Darüşşafaka'nın değerli evlâdı Ahmed Râsim, okulun üçüncü dönem mezunudur; feyz aldığı bu yuvayı hiç unutmamış, sonradan yazdığı hâtıralarında okul hayatını dile getirmiştir.

Okul, cemiyetin kuruluşunu alırsak 103, okul binasının yapılarak esas lise öğretimine açılmasını alırsak 95 yaşında. Birinci ve İkinci Meşrutiyet, Birinci Dünya Savaşı, Kurtuluş Savaşı; Türkiye Cumhuriyeti'nin doğuşu... Nice acı, tatlı olaylar akıp gitmiş üzerinden.

Üzerinde yeşil - siyah büyük harflerle Darüşşafaka yazılı kapıdan geçip bahçeye girdiğim zaman dikkatimi çeken ilk şey, yemyeşil çimenler, kırmızı, sarı çiçekler arasında yükselen büyük, eski ama kunt bir bina oldu. Burası, Cemiyet-i Tedrisiye-i İslâmiye'nin kurduğu Darüşşafaka'nın 95 yaşındaki ilk binasıdır.

Okul müdiresi Nâzıma Antel, çalışkan, enerjik, mesleğini çok seven bir eğitimci. İngiliz Filolojisi mezunu. Anlatıyor:

— 1965'den beri Darüşşafaka'nın müdürüyüm ama, bu yuvaya bağlanışım çok eskidir. Bundan önce Istanbul Kız Lisesi'nde öğretmendim, sonraları bu okulda derslere başladım, şimdi de gördüğünüz gibi hem öğretmenlik, hem de yöneticilik görevimi sürdürmeye çalışıyorum.

— Efendim, Darüşşafaka, hemen en eski okullarımızdan biridir. Hayırsever kişilerin bağışlarıyle kurulup yaşatılan bir müessese olduğunu biliyorum. Tarihi hakkında biraz bilgi verir misiniz?

Nâzıma Antel; odasındaki camlı kütüphaneden, bir yığın kitap, broşür, belge çıkardı. Bir kısmı Arap harfleriyle yazılmış. Birkaçını göstererek:

— Yuvamızdan çıkanlar kendilerini aydınlığa kavuşturan bu ocağı eksik olma-

sın unutmuyor. Darüşşafaka kuruluşundan bu yana dört dönem geçirmiştir. Bunlar hakkında eksik de olsa sağda, solda bazı bilgiler bulmak gene mezunlarımız sayesinde mümkün oluyor.

— Hatırladığıma göre okul, Cemiyet-i Tedrisiye-i İslâmiye'nin eseriymiş.

— Evet efendim; kuruluş şöyle oluyor: XIX. asrın sonlarına doğru özellikle halk sınıfını okutmak ve onları sosyal hayat bilgilerinden istifade ettirmek gayesiyle, Cemiyet-i Tedrisiye-i İslâmiye namı altında bir hayır cemiyeti teşekkül ediyor ve sonra bu hayır cemiyeti, şimdiki Darüşşafaka'yı meydana getiriyor.

Cemiyetin teşkili 1865 yılında Daire-i Askerîye Rûznâmçecisi Yusuf Zıyâ Paşa'nın teşvik ve yardımıyle olmuştur. Yusuf Zıyâ Paşa, Gazi Ahmed Muhtar Paşa ve Vidinli Tevfik Paşa birleşerek, Kapalıçarşı önlerinde kahve ve çayhanelerde boş vakit geçiren esnaf çıraklarını eğitmek için Cemiyet-i Tedrisiye-i İslâmiye namı altında bir cemiyet kuruyorlar. Zamanın padişahı Sultan Aziz, cemiyetin kuruluşunu destekliyor ve para vererek büyük

maddî yardımlarda bulunuyor.

Cemiyet, Beyazıt'ta Sîmkeşhane içindeki Emetullah Vâlide - Sultan mektebi binasını kendi hesabına tamir ettirerek öğretime başlıyor. Muhtar Paşa ve Namık Kemal ve başka yardım sever aydınlar, bu cemiyetin üyesi olup, çıraklara öğretmenlik ediyorlar. Bu öğretim 1874'e kadar sürüyor.

— Yani bu birinci dönem mi oluyor?

— Pek değil. Bu yıllarda, yani Darüşşafaka'nın eski binası yapılıncaya kadar, birkaç hayırsever, fahrî olarak, yoksul çocuklara dersler veriyorlar. Bu devre odur işte.

Nâzıma Antel, önündeki kitabın sayfalarını karıştırdı:

— Bakın bu olayı o zamanın büyük gazetelerinden Tasvîr-i Efkâr şöyle anlatıyor:

«Esbâb-ı zarûrîyeye mebnî, vaktiyle okuyup yazmaya muvaffak olamayan her sınıf ahali-i Müslime'ye akaid-i diniyeyi talim ile az vakitte mektup, senet ve evrak-ı saireyi kıraat ve tahrir edecek mertebe tahsîl-i liyâkat ettirmek niyyet-i hayriyesiyle ve Cemiyet-i Tedrisiye-i İslâmiye namı ile bir cemiyet teşekkül etmiştir. Mektebe devam edecek şakirdânın kâffesine ders kitapları ile yazı kâğıtları gibi mühimmat-ı tahsiliye, cemiyet tarafından meccânen verilecektir. Talebeye, sabahları bir buçuk saat elifba, ilmihâl ve bazı Türkçe kitaplar ve hesap ve hendese öğretilecektir».

— Yoksullara parasız ders vermek, kahvehane köşelerinde zaman öldüren çıraklara okuma - yazma öğretmek... Çok takdir edilecek bir davranış doğrusu.

Okul müdürü Antel gülerek:

— Değil mi efendim, dedi. Sonra iş bununla da bitmiyor. Cemiyet-i Tedrisiye'nin kurucuları, bu faaliyetlerinin yanı sıra büyük bir halk mektebi meydana getirmeyi düşünüyorlar. O sırada Paris sefaretinden Istanbul'a gelerek cemiyete giren Sakızlı Esad Paşa, Dâru'ş - şefakatu'l - İslâmiye adı ile bir yetimler - öksüzler mektebinin kurulmasını tavsiye ediyor. Esad Paşa da bu fikri, Paris civarında gördüğü «Prytanée Militaire de la Flèche» okulundan alıyor. Mektep, kız ve erkek yetimlerine mahsus olacak. İlk karar da zaten kız - erkek karma okul olması şeklinde. Ama sonradan bu fikirden vaz geçiliyor. Tabiî bu iş için bağışlar toplanmaya başlanıyor, bina için arsa aranıyor. Kısa zamanda 30 bin altın toplanıyor ve mektep yeri olarak da Mâşuk Paşa'nın konağı ile bahçesi seçiliyor ve burası 2100 altına satın alınıyor.

Darüşşafaka Lisesi'nin tarihî binası (solda). Okul müdiresi Nâzıma Antel çalışma masasında (sağda).

Darüşşafaka Cemiyeti yönetim kurulu başkanı Y. Mühendis Fettah Aytaç.

— Bu tahminen kaç yıllarına rastlar?

— Okul binası 1869 yılında yapılmaya başlanmıştır. Ve ancak para bulundukça inşaata devam edilmiştir. Bu yüzden beş yılda bitirilmiş ve 1873'te öğretime açılmıştır.

Pencereden dışarı bakıyorum; çam ağaçları arasında, soluk sarı renkte, yüksek bir bina görünüyor. Bundan yüz yıl öncesi yapı üslubunun tipik bir örneği. Pencereleri yüksek, kemerli bina birkaç defa onarılmış gibi.

— Sandığıma göre bugün dersler orada değil de bu yeni binada yapılmaktadır. Öyle mi acaba?

— Evet bu yeni bina, 1947 yılında yapıldı; bütün sınıflar, kütüphane, laboratuvarlar, yatakhaneler, çalışma salonları hep buradadır. Eski binada fizik, jeoloji gibi laboratuvarlar var.

— Şimdi gene okulun tarihine dönelim. Okul öğretime 1873 yılında açılıyor. Hatırladığıma göre sekiz sınıf olarak kurulmuş. Az önce de Darüşşafaka'nın tarihinde beş dönem vardır demiştiniz. Bunlar hangileridir?

Nâzıma Antel, masanın üstünde yığılı kitaplardan birini çekip aldı, birkaç sayfa karıştırdıktan sonra:

— Okulun geçirdiği beş devir şu, dedi.

1 — Yükselme devri «1873 - 1894»

Bu yıllarda kurucular için tek amaç var: okulun gelişmesini sağlamak. İlk müdür İbrahim Tevfik Efendi'dir. Sonra onun yerine Ali Naki Efendi geliyor. Askerî okulların en seçkin öğretmenleri Darüşşafaka'da görev alıyorlar. Derken 1876 Rus Savaşı'nda, Rumeli'nden binlerce Türk Istanbul'a geliyor. Durum vahimdir. Darüşşafaka anasız, babasız bin kadar kız ve erkek çocuğu alıp barındırıyor. Bu yıllarda öğretim aksıyor tabiî. Ha, bakın; yükselme devrinde okulda okutulan dersler, idadî programlarının üstündeydi. Gerçekten kurucular bu ders programlarını yüksek okul sayarak mektebin 1. devre 1894 mezunları o zamana göre yüksek okul mezunları sayılmıştır.

— Şöyle bir durum vardır; diye sözünü kestim. Darüşşafaka ile Posta Telgraf idaresi arasında...

Daha sözümü bitirmemiştim, Nâzıma Antel gülümseyerek atıldı:

— Bakın o durum, ilk mezunlar, Posta ve Telgraf Nazırı İzzet Efendi'nin tavassutuyla telgrafhaneye alındığı için söylenmiştir. Zaten çok geçmeden okul programına, ayrıca elektrik ve telgraf dersleri de ekleniyor. Bundan sonra da mezunlar çoğunlukla posta ve telgraf memuriyetine atanıyorlar. Bir de şu nokta önemli; ilk mezunlardan istidatlı üç genç, Fahri, Mustafa Fuad ve Şevki, ertesi yıl da Sâlih Zeki, İzzet Efendi'nin yardımlarıyle Paris'e yüksek öğrenim için gönderiliyor. Ve bu, 1892 yılına kadar sürüyor. Cevad Paşa'nın

sadrâzamlığı sırasında da resmen Meclis-i Mahsus-ı Vükelâ kararıyle Darüşşafaka mezunları Telgraf ve Rüsumat idarelerine tayin olunuyor. İşte Darüşşafaka'nın posta idaresiyle ilişkisi budur.

— Bu dönemdeki ileri gelen öğretmenleri sayabilir misiniz?

Nâzıma Antel, bir an düşündü, Arap harfleriyle yazılmış eski bir broşür çıkardı masasının çekmecesinden:

— Şurada bazı hocaların adları yazılı ama, kesin olarak bu devrede mi, yoksa ileriki yıllarda mı öğretmenlik yapmıştır bir şey söyleyemem: Ders vekili Halis Efendi, Meclis-i maarif âzâsından Salih Zeki Bey, telgraf mühendisi Mehmed Emin Bey, dârulfünun mihanik riyazi müderrisi Mehmed İzzet Bey, Tophane mübayaat komisyonu reisi Edhem Paşa, Fatin Efendi...

Birden atıldım:

— Yani rasathane müdürü Fatin Hoca mı?

— Evet, diyerek başını salladı.

— Peki ya ikinci dönem?

— İkinci devre, 1895 ile 1903 yılları arasıdır. Bu devirde, bazı siyasî sebeplerden dolayı okul ihmale uğramış, mektep, öğretmen sıkıntısı çekmiştir. Bunun için biz okulun bu dönemine duraklama devri deriz.

— Hatırladığıma göre, bir ara okul, maarif nezareti tarafından yönetilmiştir.

— İşte bu da üçüncü devre dediğimiz dönemdir ki, 1903'ten, İkinci Meşrutiyet'in ilânına kadar sürmüştür. Bu yıllarda Cemiyet-i Tedrisiye-i İslâmiye hemen hemen dağılmış gibidir. Ve beş yıl okul maarif nezaretine devredilerek onun tarafından idare olunmuştur.

— Demek, cemiyet sonra yeniden kuruluyor?

— Evet, 1908'de İkinci Meşrutiyet'in ilânıyle Darüşşafaka Lisesi mezunları teşebbüse geçiyorlar, cemiyet yeniden kuruluyor, 5 temmuz 1909'da Darüşşafaka'nın yönetimini yeniden ele alıyor. Okul da böylece eski hayatına kavuşuyor. Buna yeni devir diyebiliriz. 1909'dan 1955 yılına kadar sürmüştür. Bu yıllarda Istanbul'un büyük yatılı ve parasız bir lisesi oluyor.

— Peki 1955 yılından sonra statüsünde bir değişiklik mi oldu?

Müdür Nâzıma Antel başını salladı, sağ eliyle geniş bir hareket yaparak:

— Yooo, hayır. Kurulduğundan bu güne kadar statüsünde önemli bir değişiklik olmamıştır. Gene bağışlarla sağlanan gelir, okulumuzun temelidir. Öğrenciler, yatılı ve parasız okurlar, bunun için de hiç bir mükellefiyet yüklenmezler. Yâni, mecburî hizmet diye bir şey yoktur bizim okulda. Yalnız 1955 yılından sonra, bakanlığa başvurduk, okulumuzun yabancı dille

Okulun müdür muavinlerinden Ayhan Kurtoğlu, giriş imtihanını kazanan yeni Darüşşafakalılar'ın kaydını yapıyor.

öğrenim yapmasını istedik, bakanlık bunu uygun görüp, bize olumlu bir cevap verdi. Son yani beşinci devre dediğimiz budur. Kısacası, 13 yıldır kolej eğitimi yapıyoruz. Türkçe ve sosyal ilimler dışında, bütün derslerimiz İngilizce'dir.

— Darüşşafaka Lisesi böylece...

Nâzıma Antel kelimelerin üstüne basa basa:

— Evet, diye tamamladı. Darüşşafaka Lisesi böylece, Darüşşafaka Koleji olmuştur.

—Ben pek bilmem ama kulağıma çalınlığına göre, büyük musiki üstadı Zekâi Dede, Darüşşafaka'da musiki dersleri verirmiş?

— Tabiî ya diye tasdik etti, hattâ diyebilirim ki ilk musiki dersleri Darüşşafaka'da verilmeye başlanmış; o vakitler musiki okullarda ders olarak okutulmazken Cemiyet-i Tedrisiye'ce 1877'de önce fahrî ve 1884'den sonra da görevli olarak zamanın en büyük musiki üstadı olan Hâfız Zekâi Efendi musiki muallimliğine tayin olundu. 1897 tarihine; yani ölümüne kadar ders verdi. Yerine oğlu Hâfız Ahmed Efendi tayin olundu.

Okulun yetiştirdiği en büyük yazarlardan olan Ahmed Râsim de, musikiyi Zekâi Dede'den öğrenmiştir.

— Darüşşafaka'nın tarihi hakkındaki bilgilere teşekkür ederim. Biraz da bugünkü durumundan söz eder misiniz?

Nâzıma Antel, enerjik bir hareketle kalkıyor:

— İsterseniz okulu gezelim. Hem görür, hem de konuşuruz, diyor.

Binanın giriş kapısının tam karşısında Atatürk'ün büyük bir büstü var. Az ileride de Cemiyet-i Tedrisiye-i İslâmiye'nin kurucularından Yusuf Zıyâ Paşa'nın büstü yer almış. Koridorlar geniş, aydınlık. Her yerde temizlik göze çarpıyor. Camlar, taş zemin, sınıflar pırıl pırıl.

RANDIMAN ÇOK YÜKSEK

Müdür yardımcılarından Aynur Doğruer ve Ayhan Kurtoğlu, bir yandan öğrencileri imtihan ediyor, bir yandan da okula giriş testlerini kazanan aday öğrencilerin kayıtlarını yapıyorlar. Saz benizli, durgun ama zeki bakışlı küçük bir çocuk masanın az gerisinde çekingen duruyor. Arada bir de kapının yanında duran annesine bakıyor. Yaklaşıp soruyorum:

— Galiba giriş imtihanlarını kazandın?

— Evet efendim.

— Adın ne senin?

— Ümit Senin.

— Baban ne iş yapıyor?

Bir an göz altından annesini süzüyor. Belli ki onun cevap vermesi gerek.

— Efendim, beş yıldır yurt dışında... Çalışıyor.

Darüşşafaka Lisesi'nin kazandığı kupalar.

Okul müzesinden bir köşe.

Sonra bir solukta anlatıyor. Ümit, ilkokulu pekiyi dereceyle bitirmiş. Hem Darüşşafaka'nın, hem de Istanbul Erkek Lisesi'nin giriş imtihanlarını başarıyle kazanmış. Hem malî durumları bozuk olduğu, hem de İngilizce'yi daha çok sevdiği için Darüşşafaka'yı seçmiş.

Odanın kapısında hep aynı yaşlarda çocuklar sıra bekliyor. Ürkek, çekingen ama zeki bakışlı hepsi de.

Sonra sınıfları geziyoruz, küçük, tek kişilik sıralar, aydınlık odalar; kütüphanede cilt cilt kitaplar.

Alt katta, şöyle 150 kişilik bir tiyatro salonu var. Işık ve akustik tertibatı iyi hesaplanmış. Sahne oldukça geniş. Nâzıma Antel anlatıyor:

— Efendim, okulumuzda güzel sanatlara karşı daima bir ilgi mevcuttur. Çocuklarımız, geçen yıl Cevad Fehmi Başkut'un Göç ve Çapek'in The insect Play adlı oyununu da İngilizce olarak temsil ettiler.

— Halen kaç öğrenciniz var?

— 440 yatılı öğrencimiz vardır. Bunların bütün masraflarını Darüşşafaka Cemiyeti karşılar.

— Ya öğretmenler?

— 40 da öğretmenimiz var. Bunların 10'u İngiliz veya Amerikalı'dır. Amerikalılar Fulbright fonundan, İngiliz öğretmenler de İngiliz Kültür Heyeti aracılığı ile gelirler. Birer yıllık mukavele yaparız. Beğenirsek mukavelelerini uzatırız.

Sınıflarda 25 - 26 öğrenci bulunuyormuş. Fizik, kimya laboratuvarları çok zengin.

Nâzıma Antel:

— Bu bakımdan, diyor, randımanımız çok yüksektir. Geçen yıl % 98'di. Hele Darüşşafaka'dan mezun olup da, yüksek okul giriş imtihanlarını kazanmayan yok gibidir.

Binanın zemin katındaki çamaşırhaneyi, mutfağı, bulaşıkhaneyi geziyoruz. Diyebilirim ki her yerde aşırı bir düzen ve temizlik hakim.

Bir odaya giriyoruz; tıpkı şehirlerarası telefon santraline benziyor. Küçük tahta hücreler, mikrofonlar, dinleme cihazları. Okul müdürü:

— Burası okulumuzun lisan laboratuvarıdır, diye anlatıyor. Bize yüz bin liradan fazlaya mal oldu. Galiba bir bizde, bir de Hava Harp Okulu'nda var sanıyorum. Öğrenciler burada son sistemle İngilizcelerini, fonetiklerini ilerletirler.

Derken eski binaya geçiyoruz. 95 yaşında ama, sağlam hani. Burada sadece

İki öğrenci, okulun kimya laboratuvarında, bir deney sırasında.

jeoloji ve fizik laboratuvarları var.

Çok geniş bir odaya giriyoruz. Duvarda, irili ufaklı resimler asılı, bakıyorum: İsmail Safa, Salih Zeki, Yusuf Zıyâ Paşa, Mahmud Şevket Paşa, İsmail Fennî, Namık Kemal, Ahmed Mithad Efendi'nin resimleri.

Odanın bir köşesinde, Darüşşafaka'nın eski üniforması, kazandığı kupalar, armağanlar. İnsana 70 - 80 yıl öncesini hatırlatıyor.

Bu 440 öğrenciyi okutan, her türlü masrafını karşılayan, şimdiye kadar binlerce aydın yetiştiren Darüşşafaka Cemiyeti, okuldan ayrı düşünülemez tabiî. Darüşşafaka Cemiyeti Yönetim Kurulu Başkanı Y. Mühendis Fettah Aytaç, bilgili, yararlı olmayı sever, çalışkan, mütevazı bir insan.

— Cemiyetimiz tamamen bağışlarla yaşar, diye anlatmaya başladı. Okula alınan öğrenciler büyük titizlikle seçilir. Daha çok malî durum göz önüne alınmaktadır.

— Meselâ ne gibi? dedim.

— Her yılki hayat şartlarına göre değişir bu. Bir ölçü koyarız. Geliri ancak onun altında olan ailelerin çocukları giriş imtihanlarını kazanırsa okula kabul edilir.

Bir an durup gülümsedi, sonra başını sallayarak:

— Ben, 1955 yılından beri yönetim kurulu başkanıyım. Neler nelerle karşılaştım. Ne mektuplar, ne telefonlar. İlle de çocuğumuzu alın diye. Ama şunu hemen söyleyeyim ki aslâ objektif ölçülerin dışına çıkılmaz.

— Biraz cemiyet çalışmalarından söz eder misiniz?

— Efendim, yönetim kurulunda görev aldığım zaman, cemiyetin yıllık geliri 270 bin lira civarındaydı.

— 270 bin lira mı? Yani bütün okul bu parayla mı yönetiliyordu?

— Öyle oluyordu ya, diye başını salladı.

— Ya şimdi?

— Ben durumu inceledim. Bağışlarla, cemiyete intikal etmiş olan geliri düşük gayrımenkulleri tasfiye edip Osmanbey'deki Site ve Çemberlitaş'taki Darüşşafaka iş hanlarını ve sinemaları yaptık. Bugün yıllık gelirimiz, milyonun çok üstündedir.

Fettah Aytaç o kadar mütevazı bir insan ki, bu başarıyı önemsiz bir olay gibi anlatıyordu. Sonra öne doğru eğilip:

— Biliyorsunuz, Darüşşafaka Cemiyeti'nin tabiî başkanı, başbakandır. Başımız sıkılınca gider, bize yardımlarını esirgememesini isteriz. Sonra hayır sever kimseler cemiyetimize bağışlarda bulunurlar.

— Bazı yarışmalarınız da var galiba? Meselâ Said Faik Hikâye Yarışması...

— Evet, her yıl yaparız. Merhum Said Faik'in annesi, yarım milyonluk servetini bize bağışlamıştır. Kazananlara 10 bin liralık mükâfat veriyoruz.

Verdikleri bilgiden teşekkür ettim, nice başarılı çalışmalar dileyerek yanlarından ayrıldım. Çiçek tarhlarıyle bezenmiş, koca çam ağaçlarının gölgelendirdiği bahçeden geçerken durup bir an baktım okula: Kendi halinde, mütevazı görünüşlü. Asırlık geçmişinin ağırlığı altında yaşlanmış gibi; ama yaptığı hizmetlerden gururla dimdik yükseliyordu.

Gecelerim

Yazan: Ahmed Râsim

Vâlide kapıda, ben içeride kaldım.

Artık Darüşşafaka'ya kaydedilmiştim. O dayak patırdısından sonra vâlide beni mektebe götürerek ilmühaber aldık. Mahalleden bîkes olduğuma dair bir kâğıt çıkartarak mektep müdürüne verdik. Tamam ağustosun on yedinci günü idi. O terbiyegâh-ı yegânede beni soydular. Bir gömlek, don, keten urba, kırmızı fes, bir lâpçın verdiler. Giyimdim bahçeye fırladım.

Bir alay çocuk. Oynuyorlar. Ben durur muyum? Yarım saat içinde cümlesine alıştım. Altısının adını bile öğrendim.

Ârif Ağa mubassırımız. Naki Efendi müdürümüz. Ziyade haşarılık olmayacak. Derhal kaş çatılıyor. Bu iyi. Dayak yok. Hele o mektepten kurtuldum. Gık desem koca sopa başıma iniyordu. Burada öyle şey yok. Ben vâlideyi unuttum. Akşama kadar o geniş, çiçekli, muntazam bahçede oynadık. Bir düdük sesi. Kim aldırır? Çocuklar çalıyor. O ne? Herkes toplandı. Sıra duruldu. Ben de onları taklid ettim. Bizden bir sene evvel giren efendilerden biri bizi tabur haline koydu. Sonra gururla:

— Tabur ileri arş!

Dedi. Yürüdük. Doğru musluklara. Yine o efendi bize abdest almasını talim etti. Aldık, herkes havlularına silindi. Yine tabur olarak arş kumandası üzerine bir merdiven daha çıkarak camiye geldik. Bizi sıra ile oturttular. Ben biraz namaz kılmasını biliyordum. Vâlidem öğretmişti. O her zaman kılar. Fakat ikindi namazında kaç rekât kılınacağını bilmem, başkalarını taklit ederek kıldık. Çocukluk bu! Bir de mihrabın yanına sarıklı bir adam oturmasın mı? Titreme yine başladı. Burada da mı hoca var? Yine falaka, değnek benimle beraber mi? Mümkün değil ölürüm bu mektebe de devam etmem. Meğer o zat imam imiş. Neyse namazı kıldık. Bir düdük daha? Yine tabur olduk. Arş; yürüdük. Yemekhaneye geldik. İşte burası iyi. Böyle mektep olmaz. Yemek var. Oyun var, urba var, arkadaş var.

Ben hâlâ akşam üzeri eve gideceğiz zannediyordum. Meğer kalacak imiş. Akşam suları kararmıştı. Arkadaşıma dedim ki:

— Sen eve gitmeyecek misin?

— Hangi eve?

— Kendi evine..

— Artık biz eve gidecek miyiz ya?

— Vay... Burada mı kalacağız?

Zavallı boynunu büktü. Hazin bir eda ile dedi ki:

— Burada kalacağız.

Ay!... Bu müthiş. Ben annemi isterim. Olmaz. Gündüzleri ne ise, geceleri onun yanında bulunmalıyım. Tahammül edemem. Ağlarım. Ağlar mısın? Al sana hocanın suratından ekşi bir surat daha! Burada ağlarsan dövecekler. Ötede döverek ağlatıyorlardı. Birbirinin zıddı ama ikisi de acı.

Gazlar yandı. Ben de hasret ateşiyle yandım. Annemin o güzel, bana her türlü himayeyi gösteren yüzü, gözümün önünden geçiyor; sözlerini işitiyor gibi oluyordum. Ah o sevgiyi nasıl tasvir edeyim. İki defa falaka yiyeyim, annemi göreyim. Yirmi defa kalfa kulağıma çeksin, ben annemin yanında bulunayım. Düşünmeye başladım. O zaman ne düşünebilirdim? Ama olsun, insan yine de düşünmekten hali kalmıyor.

.....

Sade düşünen ben miydim? Sınıfın hepsi benim halimde...

O gece, otuz üç masum ayrılık hüzniyle kalbî ağlıyordu.

Acaba beni arıyor mu idi? O şimdi yalnız. Ben olsam eğlendirirdim. Ettiğim yaramazlıklara bu kadar pişman olduğumu bilemem. «Uslu uslu oturaydım beni bu mektebe vermezdi» diyerek kendi kendime kızıyordum. Bir düdük daha. Haydi yatsı namazına!

Namazdan çıkar çıkmaz merdivenlere tırmandık. Tâ üst kata çıktık. Ayrı ayrı odalar, sıra sıra karyolalar. Zabitin biri hepimize ayrı ayrı yataklar gösterdi.

Soyunduk. Yattık. Bir türlü uyuyamadım. Yerimi yadırgadım. Yorganı çektim. Boğuluyorum zannettim. Fakat ne çare? Ağlıyacağım. Artık dayanamadım. Boşandım. Bir mubassır derhal başıma dikildi. Beni teselli ediyor. Yarın anneme göndereceğini vaadediyor. Ağzımdaki tatlılık ne? Bir öksürük şekeri! Fena değil. Ben hem gözümden yaş akıtıyorum, hem de o şekeri geveleyerek onun vaadine kanıyorum. Yarım saat sonra uyumuşum.

Bir de uçurumdan uçar gibi düştüm. Vücudum tahtalar üzerine şiddetle çarptı. Acıdı. Zaten ayrılık acısı yetmiyormuş gibi, bir de maddeten canım yandı. Karyolaya alışmamışım. O yanıma, bu yanıma döneyim derken aşağıya fırlamışım. Derhal bir hizmetçi koştu. Beni kucaklayarak yatağıma yatırdı. Ah o gece! Uyuyacağım da yine düşeceğim diye sabaha kadar gözümü kırpmadım.

Tamam doksan gece ben mektebin o kalın duvarlı, iri pencereli mazbut koğuşunda yalnız yattım. Hemen her gece rüyada annemi gördüm.

Sade ben mi? Hepimiz öyle idik. Bazan müzakerehanenin harice nazır penceresinden sokağa bakardım, sokağın başında bir kadın durmuş, mektebe bakıyorsa herkese haber verirdim. Hepimiz «benim anamdır» diye o vücud-ı meçhulü benimserdik. Bir gün cümlemiz birden ağlayarak mubassırı da hıçkırıklara uğrattık. O sert, katı yürekli zabit, iki, üç saat yanımıza uğrayamadı.

Mektebe girdiğimin ikinci ayı idi. Teneffüshanede oturuyordum. Dalmışım. Galiba ders ezberliyordum. Kapı açıldı. Mubassır bağırdı.

— Rasim Efendi!

Fırladım. Korka korka yanına yaklaştım, elimden tuttu. Beni götürüyor. Nereye? Acaba mahpusa mı? Bir kabahatim yok. Nasıl yaramazlık ederim? Kolum, kanadım kırık. Bana hâmi yok. O, yok. Ah anam yok. O beni döverdi. Fakat beraber ağlardık. Beni gece koynunda ısıtarak, vurduğu yerleri oğalayarak sık sık uyandıkça okşayarak, sabahleyin yüzüme gülümsiyerek gönlümü ederdi. Ben, şaşkın şaşkın yürüyordum. Aşağı indik. Alt katta bir odaya girdik. Aman Yarabbi! Gözlerim kararadı. Aklım durdu. Orada birisini gördüm. Onu gördüm. O!... O!... Haniya bütün gün ağladığım annem!... Orada oturuyor... Onun yanındayım ha! O gelmiş beni görecek ha!... Allah masuma acımış, benim dualarımı kabul etmiş. Koştum. Ağlaya ağlaya boynuna sarıldım. Göz yaşlarım onun akıttığı göz yaşlarıyle birleşti. İkisi de bir mecradan akıyor, ikisi de bir çehreyi ıslatıyor.

Zabit dayanamamış, manzarayı görür görmez kendini dışarıya atmış. Biraz sonra heyecanımız geçti.

Bana yemiş getirmiş, kim yer? Sevdiğim yemeklerden bir parça almış, onlara kim bakar? Karşımda anam var şimdi. Başka şeyler göze görünür mü? Ben muttasıl yüzüne bakıyorum. Muttasıl gülüyorum. Muttasıl o da beni öpüp seviyor, okşuyor. Bana mendil, çorap, fanilâ getirmiş. Ya artık kış gelmeye başlamıştı. O beni düşünmüş. Hiç düşünmez mi? Bana sordu:

— Üşüyor musun?

Ben o zaman soba ile yatsam üşüyeceğim. Hiç üşümez miyim? Ben annemdeki hararetı nerede bulurum.

— Dövüyorlar mı?

Heyhat! Keşke dövseler. Ben razıyım. O yanımda olsun da ben her mihnete razı olurum. Yine sordu:

— Aç kalıyor musun?

İştiham yok ki yiyeyim. Açım. Anamın muhabbetine doyamıyorum. Yine sordu:

— Sıkılıyor musun?

Patlayacağım. Bu muzayyık tahassürden kurtulamıyorum.

Nihayet bir saat sonra kalktı. Bana:

— Rasim yavrum! Seni göreyim, yüzümü kara çıkarma. Oku, çalış, ben seni her zaman gelir görürüm. Merciinden izin aldım. Beni düşünme. Şu mektepten çık! Ben de rahat olayım.

Dedi. Bir kere daha öptükten sonra ayrıldı, o döner, ben döner. O başını sallar, ben de sallarım. Bahçenin yokuşundan çıkarken bir daha bakıştık. Ben yerimde mıhlı gibi kaldım. Hep ona bakıyorum. Mektebin o koca, âhenîn kapısı açıldı. O vücud-ı zaîf çıktı. Ağır, ıslık gibi tiz bir sadayı müteakıp «güm» diye bir şey öttü. Kapı kapandı.

Vâlide dışarıda, ben yine içeride kaldım.

Bu vakadan sonra tamam bir ay geçti. Ben yine hasret içinde kaldım. Vâlidemi göremiyorum. Bir perşembe günü saat altıda bizi dershaneden aldılar, yukarı çıkardılar. Yeni urbalar giydik. Yeni fotinler verdiler. Kaput da var. Acaba ne olacak? Zabit ihtiyatsızlık etti. İzne gideceksiniz dedi. Bugün mü? Bugün ya! Çıldırmak işten değil. Bir velvele koptu. Bu nümayiş-i meserret bizi seyre gelmiş olan müdürü de şaşırttı.

Yine teneffüshaneye indik. Zabit bağırıyor:

— Ahmed Efendi!

Haydi. O gidiyor.

— Hüseyin Efendi!

O da gidiyor. Daha ağzını açarken hepimiz baştan aşağıya kulak kesiliyoruz. Herkes bu kurada takaddüm etmek istiyor. Kuraya ne hacet? Zaten hepimiz gönüllüyüz. Ana fedaisiyiz. Öyle değil mi ya? Vatan, ailenin büyüğü değil mi? Biz onu niçin seviyoruz? Biz onu neden muhafaza için çalışıyoruz? Böyle muhabbetlerin tecelligâhı olduğu için değil mi? Böyle hissiyat-ı mütekabilenin nebeân ettiği mahall-i mukaddes olduğu için değil mi? Vatanını sevmeyene lânet ediliyor. Allah, anaya babaya hürmeti emrediyor. Of! dedirtmeyeceğiz. Yarab! Sen benim kusurlarımı affet.

Zabit bağırıyordu. Bir isim daha! Acaba ben miyim? Öyle ya benim! Benden gayrı Rasim adlı kimse yok. İlerledim. Bir hizmetçi bana delâlet etti. Müdürün huzuruna çıktık. Tenbihlerini dinledim. Ertesi gün saat on birde mektepte isbât-ı vücut edeceğim. Bir temenna! Kapıdan dışarı fırladım. Annem orada beni bekliyor. Derhal sarıldım. Aman! Urbalar bana pek yakışmış. Artık erkek olmuşum, asker! Küçük zabit! Mini mini mektepli. Fotinlerim gıcırdadıkça ayağımın altında taşlar eziliyor zannediyordum. Kaputun düğmelerini mahsus çözdüm. Parlak toka meydanda duracak. Üzerindeki «Darüşşafaka» cümle-i mübarekesi görünecek. Ben şefkat-ı vatana sığındığımı göstereceğim. Anamın, hayır büyük anamın himayesindeyim. Ben hakikaten mübarek vatanın bir dalıyım.

Ah o gece! Annemle karşı karşıya, yanyana bulunduğum o gece! Ne kadar çabuk geçti. O ziyafet ne idi? Bir alay yemek. Bir takım yemiş, komşular geldi. Herkes vâlideme «gözün aydın» diyor. O da bana bakarak mütebessimâne:

— Çok şükür olsun. Bu yaşa getiren Mevlâ'ya hamdolsun diyordu.

O gece ömrümde en ziyade rahat uyuduğum bir gece idi.

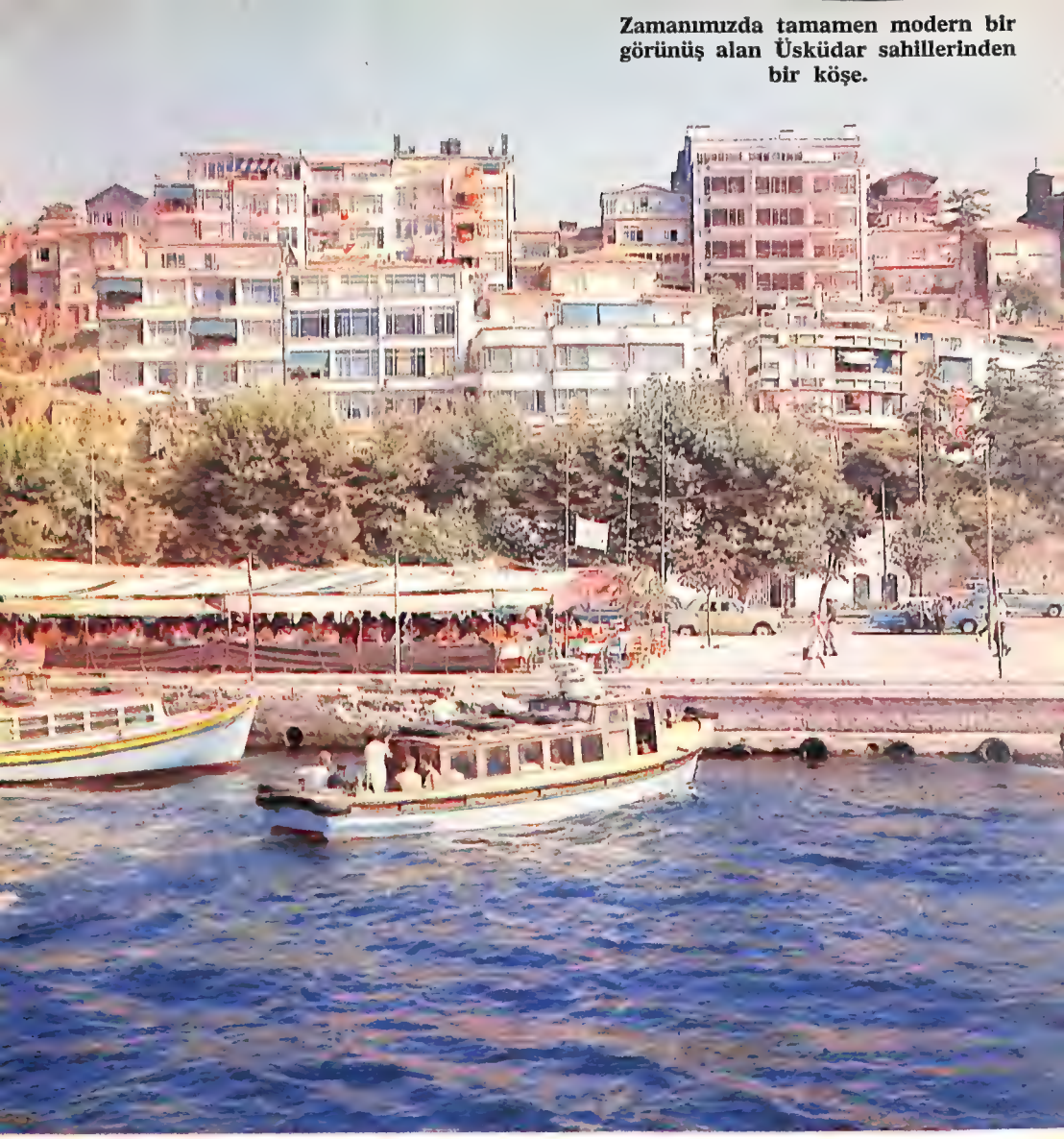

Zamanımızda tamamen modern bir görünüş alan Üsküdar sahillerinden bir köşe.

Çağlar Boyunca Boğaziçi: 3

Sultan Mecid Devri

Yazan : Orhan Erdenen

TOKMAKBURNU'NDA Hıdiv İsmail Paşa'nın yalısı, yapısı ve hâtıralarıyle önem taşır. Yalı, Gümrükçü Osman Paşa terekesindeyken, II. Mahmud, Rus harbi münasebetiyle karargâhını Tarabya'ya nakledince, harem kadınlarını bu yalıya getirtmişti. Harp sonunda Sultan Mahmud, Rus generalleriyle, daha sonra da yalıyı satın alan Hoca Husrev Paşa, Moltke ile aynı yalıda görüşme yapmışlardır. Sonra Fer'iye sarayı olarak kullanıldı. Koca Reşid Paşa, Baltalimanı'ndaki yalısını yaptırmadan evvel burada bir yaz geçirmişti. Hiç şüphesiz Boğaziçi bu devirde ansızın fazlalaşan bir göçün iki sene kadar rahatsızlığını hissedecektir. 1826'da o büyük kolera korkusıyle hali vakti müsait olanlar, havası da temiz, münasebetleri daha seyrek olan Adalar ve Boğaziçi'ne kaçacak, 1838'de Boğaz'dan gelen gemilere karantine usulü konacaktır.

1829 ilâ 1831 seneleri arasında Türk donanmasında müşavir paşa olarak bulunan Sir Adolphus Slade'in bu devre ait hatıralarında şu satırları okuyoruz:

«Boğaziçi'nin şeytan akıntısını kayığımız yedekte geçti. Rumlar'ın yaşadığı lüks ve debdebeli hayatın bir örneği Tarabya'da pek iyi görülüyor. Yalıları, konakları, bahçeleri lüks içinde. Fransız büyükelçiliği de öyle».

Bu çağda Boğaz trafiği fazladır. Lamartine 1832'de bu vaziyeti şöyle belirtiyor: «O kadar çok gemi gidip geliyor ki, bir gün sandalla gezerken bir saat içinde yüz tane sayabildim. Her an değişen ve canlanan gemiler grubu yüzünden ve sahillerde aldıkları vaziyet dolayısıyle manzara büsbütün başka görünüyor ve Boğaz'ı harikulâde bir hale getiriyor».

1845 senesinde Tuna üzerinden Karadeniz yolu ile Istanbul'a gelen Romanyalı şair Vasile Aleksandri de o zaman şu notları yazmıştı: «Tarabya, Arnavutköy, Yeniköy semtleri tamamen Doğu üslubundaki evleri ve bahçeleri ile insanı hayran ediyor».

Boğaziçi'nde sık sık hatırlanan iki isimden biri şüphesiz Abdülmecid'dir. Nasıl hatırlanmasın ki, Dolmabahçe Sarayı, Küçüksu ve Ihlamur kasırları ve kendisine hediye için inşa edilmiş Beykoz kasrı, annesinin eseri Dolmabahçe Camii hâlâ karşımızdadır.

Tanzimat padişahı aynı zamanda operayı ve Garp musikisini Istanbul'a yayan insandır. İlk opera binası Dolmabahçe'de — Taksim'e çıkarken köşede — Emin Ağa sebili yanında idi, dedikodular ve taassubun tazyiki ile bu bina birkaç sene sonra yıktırılmıştır.

Uyanık, hassas, fen ve tekniğe değer ve-

Galata cihetinin denizden görünüşü.

Boğaz'ın en güzel köşelerinden biri: Bebek koyu.

ren, fakat içkiye düşkün ve ciğerlerinden rahatsız olan Abdülmecid, 22 senelik saltanatı sırasında Boğaziçi'nin lâcivert sularına izlerini bırakmıştır.

Yedi Kuşlu saltanat kayığı ile Ortaköy Defterdar burnundaki kendi camiine, karşı sahildeki amcasının Beylerbeyi camiine, donanmanın şenliğinde, cuma selâmlıklarına ve zaman zaman da Dolmabahçe sarayından Göksu kasrına geçerek çayırda oturuyor, mısır yiyor, Mızıkay-ı Hümâyûn'un çaldığı parçaları dinliyordu. Bazı zamanlarda da Tarabya kasrına tenezzüh maksadıyle gelirdi.

Teophile Gautier, Ortaköy camiine haremindeki kadınlarla gelişinin zarafetini notlarında anlatmaktadır. Şiir yüklü günler, birden Dersaadet'te bir bomba gibi patlayan 1843 çiçek hastalığı salgınıyle neşesini kaybedecek, sonra tekrar 11 sene, ta Kırım harbine kadar zarif yaşayışına dönecektir. Masal dünyası içinde kalan, onun Beylerbeyi'ndeki Şevkabâd kasrını unutmuyoruz.

Ortaköy camii'nin bulunduğu burun, Defterdar İbrahim Efendi'nin camii dolayısıyle Defterdar Burnu ismiyle anılıyordu. Abdülmecid, bugünkü camii, Nikogos Balyan'a işte bu mevkide İbrahim Efendi camiinin yerine yaptırmıştır. Aynı senelerde Yıldız Parkı girişinde yine Sultan Mecid'in bir camii bulunduğundan, Ortaköy Burnu'ndakine Büyük Mecidiye Camii de denir. Bu devrin bilindiği gibi çok renkli ve çok heyecanlı zamanlarından biri, 1854'te başlayan Kırım Harbi'dir. Osmanlı ordu ve donanmasına yardımcı olarak Istanbul'a gelen İngiliz ve Fransız kıtalarının ve bahriyesinin prensleriyle komutanları, Boğaziçi'nde çeşitli hâtıralar bırakmıştır.

Prens Napoléon'un ve Cambridge Dükü'nün gelişlerinde Beylerbeyi sarayında ziyafet verilmiş, Prens Napoléon, Ortaköy'de Neşâtâbâd, Cambridge Dükü Fer'iye sarayında misafir edilmişlerdi.

Boğaz, köşk ve yalıları, hem onların, hem de onlar vasıtasıyle zenginleşen kuyumcu, halıcı gibi esnafın sayfiye modasıyle birden pahalılaşmıştı. Diğer taraftan muharebenin zarurî neticesi olarak da birliklere ve yaralılara yer temin etmek gerekiyordu. Bu sebeple Boğaz'da Kuleli kışlası, Tarabya'daki Sultan köşkü, İcâdiye (Vaniköy) kasrı İngilizler'e, yine Vaniköy'de Büyük Yalı Fransızlar'a tahsis edilmişti. Ayrıca birçok yalılar, evler boşalttırılmış, İngiliz, Fransız diplomat ve subayları bunları kiralamış, Avrupa modası yayılmıştı.

Top, tüfekle atış talimleri yapılırken, yabancı erler için meyhaneler açılarak Bo-

Eski Boğaz'ın hâtırasını yaşatan ahşap yalılara yine de yer yer rastlanmaktadır. Resim, Kuzguncuk'la Üsküdar arasındaki yalıları gösteriyor.

Fotoğraflar: Eser Tutel

ğaziçi'nin alışılmış hayatı iyice değişmişti.

1854 yılının Kırım Harbi tansiyonu bu değişikliklere rağmen, gelip geçicidir. Aynı yıl tesis edilen Şirket-i Hayriye ve onun buharlı gemileri, Boğaz'ın şehirleşme hareketine kolaylık sağladı.

Kırım muharebesinden sonra Mısır hanedanının yazlık olarak gelişleri, yalı ve köşk yaptırmaları, koru tanzim ettirmeleri, Boğaziçi ve Çamlıca'yı değiştirir. Cevdet Paşa Tezâkir-i Cevdet'inde, tanınmış kimselerle, yüksek rütbeli memurların Boğaz'a yazlığa gitmelerinin moda haline geldiğini anlatır.

Kavalalı Mehmed Ali Paşa, II. Mahmud'a baş kaldırmıştı. Fakat, şimdi Sultan Mecid'in ayaklarını öperek özür diliyordu. Bu maksatla Beykoz'da Abdülmecid'e hediye etmek için Hunkâr iskelesi yanındaki burnu, set set düzelttirerek kasrın inşasına başlatmışsa da, bu mermer kasır, oğullarından Abdülhalim Paşa tarafından tamamlattırılmıştır. Bu vesileyle, civar da imar görmüştür. Şimdi Millî Eğitim Bakanlığı Prevantoryumu olan Beykoz kasrı, mimarî hayatımızda Boğaziçi'nin ilk sivil kâgir yapısıdır.

Bu devirde çok canlı köşelerden biri Emirgân'dır. Sadrâzam Koca Husrev Paşa'nın, Sadrâzam Mustafa Nailî Paşa, Şerif Abdullah Paşa, Prens Halim Paşa, Reşid Paşa'nın ve Hıdiv İsmail Paşa'nın yalıları, Boğaz'da hareket yaratmıştı.

Sultan Abdülmecid'le, Beşiktaş sarayları artık son şeklini alır. Padişah, saltanatının ikinci yılında 1840'da inşaatı tamamlanan Çırağan sahil sarayına taşınmış, burası Beşiktaş sahil sarayıyle beraber yaz kış ikamet edilen saraylar arasına dahil edilmiş, on sene sonra (1852) de Yıldız bahçesi girişindeki Küçük Mecidiye camiini, ertesi sene de Ortaköy Burnu'ndaki Büyük Mecidiye camiini yaptırmıştır. İşte bu 1853 - 54 yılında, zaman zaman ilâve edilen köşklerle genişletilmiş Beşiktaş sahil sarayı tamamen yıktırılarak yerine bugünkü Dolmabahçe sarayı ile has ahırları inşa ettirilmiştir.

Boğaziçi'nde, Sultan Aziz'in de yeri büyüktür. Abdülmecid'den sonra Osmanlı tahtına çıkan bu padişah, hizmet devresinde dünyanın ikinci donanmasını kurmuş, zırhlılar, Boğaz sularında kaç defa akislerini göstermiştir. O azametli, heyecanlı, ihtişamlı günlerin hâtırası olarak birkaç yağlı boya tablo elimizdedir. Bu çağda artık Beşiktaş iskelesi arkasındaki meydanın ismi «Deve Meydanı», yerine «Hatap Meydanı» dır. Burada marangoz ve kalafatçı dükkânları vardı.

Semtin iskân hudutları Maçka, Hasekitarlası, Ihlamur, Yenimahalle, Yıldız ve

Dolmabahçe Sarayı'ndan bir görünüş.

Istanbul limanının bundan bir asır önceki manzarası.

Ortaköy'e doğru sırtlara çıkmaktadır.

Edmond de Amicis, Sultan Aziz çağındaki hâtıralarında «Galata, Tophane, Fındıklı, Cihangir gibi sahillerinin sırtında tepecikler taşıyan semtlerdeki mahalleler, kademe kademe yükselerek bir anfi karakterinde inşa edilmiştir,» diye kaydeder. Bahçe ve korular içindeki köşkler, tabiatle pek ahenkli uyuşma halindedir.

III. Selim zamanında yıktırılıp da inşasına muvaffak olunamayan Çırağan Sarayı, bu devirde (1861'de) ,karışık bir üslupla dört milyon altına inşa ettirilmiş, hükümdar beş sene kadar bu sarayda kaldıktan sonra, Dolmabahçe sarayına dönmüştür. Sultan Aziz, temmuz 1862'de Köyiçi Çeşmemeydanı, mart 1865'te Yenimahalle, temmuz 1867'de Hasfırın, temmuz 1872'de Kılıç Ali, ekim 1873'de Haseki ve Köprübaşı yangınları vukua gelince, bu gibi yangınlardan Dolmabahçe sarayını korumak için, saray arkası sırtlarındaki mahalleleri bedeli karşılığında satın aldırarak yıktırmıştır.

Zeynep Kâmil Hanım'la, zevci Yusuf Kâmil Paşa'nın 1860'da temellerini attırdığı Zeynep Kâmil hastanesi, 1862'de tamamlanarak, memleketimizin büyük bir hastanesi olmuştur.

Aynı çağda Tarabya, Rum zenginlerinin tercih ettiği bir semttir. Sultan Aziz, şimdiki Almanya yazlık sefareti yerindeki Şehzâde Abdülhamid'in köşklerini yeniden inşa ettirmek için yıktırmış, fakat bu inşaat mümkün olamamıştır. Şimdiki yazlık Alman sefaret binaları, daha sonraları yapılmıştır.

Anadolu yakasının Çengelköy'e kadar olan şehir suyu tesisleri bu devirde bir Fransız şirketine verilen imtiyazla mümkün olmuştur. Bağlarbaşı, Depo durağındaki su deposu bu maksatla yapılmış olup, ejderha başlı dökme demirden ağızlı çeşmeler, aynı şirketten kalmadır. Kireçburnu o tarihlerde kışlası, bostancıbaşı ocağı, iki tabyası olan daha ziyade askerî bir semtti. Bu maksatla askerler için çeşme ve cami yaptırılmıştı. Bu çağın Hüseyin Avni Paşa'nın korusu, köşkü, geniş mermer çeşmesi ve karşısındaki yalısıyle dikkati üzerine toplayan yerlerinden biri Üsküdar Paşalimanı'dır. Yıldız sarayları da Sultan Abdülaziz devrinde inşa edilmiştir. III. Selim zamanında koru içinde birkaç köşk vardı.

Şimdi, şahsiyeti, icraatı, ahlâkı üzerinde hâlâ en fazla münakaşa edilen II. Abdülhamid devrine geliyoruz.

Kalender kasrı bu devirde de gözde olup, İstinye şiirlerdeki sevimliliği içindedir. Vapur iskelesinin sağ tarafında Recâî-zâde Ekrem Bey'in, koyda V. Sultan

Yıldız sarayının bahçesi olan Yıldız Parkı, bugün şehrin en sevilen dinlenme yerlerinden biridir.

Murad'ın mabeyncilerinden Gül Tevfik Bey'in, dere yanında tüccardan Mehmed Efendi'nin köşkü, doklar yerinde İran sefiri Muhsin Han'ın geniş beyaz yalısı yanında askerî teftiş heyetinden Hilmi Paşa'nın yalısı, Tokmakburnu'nda İbrahim Paşa ile Hıdiv İsmail Paşa'nın yalıları vardı.

Bu devirde ecnebi bir şirket İstinye'de doklar tesis etmiştir. Geçen asırda, burada (Bizans'tan beri gelen görenekle) bir kalafat yeri kurulmuş idiyse de, dokların tesisi manzarayı tamamıyle değiştirmiştir. 1908 Meşrutiyet hareketi, Üsküdar'a ilk halk parkı olan Millet parkını kazandırır.

Deâvî Nazırı Mazlûm Paşa'nın yalısı, Molla Bey'e intikal etmiş, Sultan Hamid'in iradesiyle satın alınarak Şeyhulislâm Cemaleddin Efendi'ye hediye edilmiştir.

Boğaziçi'nde üçüncü şehir suyu tesisleri Kemerburgaz civarından borularla getirilen Hamidiye suyudur.

Beykoz Umuryeri'nde III. Selim'in tesis ettiği kâğıt fabrikası bu devirde de faaliyettedir. Birinci Dünya Harbi'nde, makineleri top dökümü için sökülünceye kadar devam edecektir.

Beşiktaş, bütün tesisleriyle koskoca bir mahalle haline gelen Yıldız Sarayı'nın semti olarak gelişirken, şimdiki Barbaros Bulvarı başındaki Şâzelî dergâhı avlusunda Ertuğrul camii ile bir çeşme (1887 - 1888), Yıldız'da bir cami ve saat kulesi (1890 - 1891) ni yaptırmış, saraylıları, Yıldız ve Nişantaşı civarına yerleştirmişti.

1903 mart ve 1909 haziranında Sinanpaşa, Şâzelî Dergâhı civarı ve Cihannüma yangınları vukua gelir. Akaretler o zaman Şâzelî dergâhına vakıf olarak inşa ettirilmiştir.

Sinan Paşa yangını yılında, parlâmento tarihimiz bakımından da önemli olan 1909 Çırağan Sarayı yangını vukua geldi. Bu yangından sonra Meclis-i Meb'ûsân (Millet Meclisi) şehzâdelerden birinin satın aldığı Serasker Mehmed Rıza Paşa'nın konağına taşınmıştır. O devirde Namık Paşa'nın Fındıklı Kabataş arasında konağı vardı. Paşanın konağı, bir kapısı Fındıklı'da, bir kapısı Kabataş'ta, yukarı açılan kapısı da Ayazpaşa'da olan gayet büyük bir bahçenin içindeydi. Fındıklı ve Kabataş kapıları set üzerinde olduğu için arabalar Ayazma kapısından içeri girer ve

iki tarafı üzüm bağı, meyve bahçeleri ve harem ağalarının dairesiyle, bu dairenin bahçesinden geçerek, yolun sonundaki selâmlık dairesine gelip dayanırdı. Harem dairesinin önündeki bahçeye mehtaplık denirdi. Dedelerimiz gurubun ve mehtabın, Boğaz'ın hangi mevkilerinden daha iyi göründüğünü tecrübelerle öğretmişlerdi. Yıldız bahçesindeki Malta köşkü de bu mehtaplıklardan biri olarak II. Abdülhamid devrinde inşa edilmiştir.

II. Abdülhamid'in kendisine âyân azâlığı verdiği Abraham Paşa, bu devrin şöhretli isimlerindendir ki, Beykoz'dan Ağva'ya, Büyükdere'den Karadeniz'e kadar uzanan geniş koruları satın almış, içlerine çeşitli köşkler ve Sarıyer'e yakın da büyük bir yalı inşa ettirmişti.

Tevfik Fikret, Rumelihisarı'nda, «Âşiyân»» adını verdiği evini bu devirde planlamış ve yaptırmıştır.

Sultan Reşad'ın 9 sene süren padişahlık devresi, üst üste siyasî, askerî felâketlerle devletin inkıraza yuvarlandığı yıllardır. Said Halim Paşa'nın Yeniköy'deki yalısında Türk - Alman ittifakı imzalanacak, dâmat ve başkumandan vekili Enver Paşa'nın şuursuz politikası ve yersiz ataklarıyle, imparatorluk son darbeyi yiyecektir. Enver Paşa, Kuruçeşme'de halen yıkılmış yalısına — bugün de mevcut olan — tepedeki köşkünden inecek, bir zaman sonra da Tal'at Paşa ile beraber memleketi terk edecekti.

Bu arada 1909'da şiddetli yağmurlarla Göksu deresi taşarak, mesireyi çamur deryası içinde bırakmış, Üsküdar İcâdiye yangını, geniş bir sahayı yok etmişti.

1918, I. Dünya Harbi'nin acı mağlubiyeti, Istanbul'un işgali, VI. Mehmed Vahîddeddin'i silik ve endişeli yapmıştı.

Boğaziçi, Abdülmecid devrinin müttefik gemileri yerine, şimdi işgal kuvvetlerinin zırhlılarını görüyordu.

Buna rağmen, Üsküdar dahi hâlâ pitoresk atmosferi içindedir. Ali Rıza Bey, Şemsipaşa Camii'ni, solundaki geniş direkli yalı, sağında Köprülü yalılarıyle hayalimizde canlandırmasaydı, yıkılıp giden bu yalıları belki de hatırlamak mümkün olamıyacaktı.

Cumhuriyet'in ilânından, zamanımıza kadarki Boğaziçi'nin son bölümünü itiraf etmek gereklidir ki, açılan geniş asfalt yollara, sayısız yapılara rağmen, zevkini, millî park hüviyetini, kendisine has medeniyetini kaybetmek üzeredir. Çamlıca'da, Beylerbeyi'nde, Çubuklu'da, Beykoz'da, Ortaköy'de, Kuruçeşme'de, Bebek'te, İstinye'de, Büyükdere'de ve her yerde gecekondular, bir garip yağmanın çıbanları gibi bu asil yüzü sarmıştır.

Bebek sahillerinden bir görünüş.

İznik'in Ayasofya'sından bir görünüş.

Osmanlılar'ın Yerleştiği

İlk Topraklar

Yazan: M. Şakir Ülkütaşır

OSMANLI beyliğinin ilk başkenti olan Söğüt, bugün mütevazı, fakat çok şirin bir kasabadır. Bu ilk başkentin en büyük özelliği, Osmanlı İmparatorluğu'nun kurucusu olan Osman Gazi'nin babası Ertuğrul Bey'in türbesinin orada olmasıdır.

Bugün Ertuğrul Gazi, Söğüt'te yapılan törenlerle anılmaktadır. Osmanlı beyliğinin ilk topraklarını teşkil eden Bilecik, Bursa, İznik ve çevresinde ilk Osmanlı eserlerinin izlerine raslanır. Osman Gazi'nin oğlu Orhan Bey, Bursa'yı fethettikten sonra başkenti oraya nakletmiş, öte yandan beyliğin topraklarını da genişletmişti. Bu arada İznik'i de kesin olarak fethetti. İznik daha önce I. Kılıç-Arslan tarafından fethedilmiş, fakat Bizanslılar tarafından geri alınmıştı.

Türkler, gerek Selçuklular, gerek Osmanlılar zamanında İznik'te büyük bayındırlık eserleri yaptılar. Şehir gelişti ve bir kültür merkezi haline geldi. Öyle ki, bazı tarihçiler şehrin o devirdeki gelişmesini göz önünde tutarak İznik'in bir süre Osmanlı beyliğine başkentlik ettiğini ileri sürmektedir. Zamanında çiniciliğiyle ün kazanmış olan şehirde, bugün birçok eski eser göze çarpar. Kapakta fotoğrafını yayınladığımız cami de bunlardan biridir.

Bugün bir il merkezimiz olan Bilecik de Osmanlıların yerleştiği ilk topraklardan biridir.

Gerek Romalılar, gerek Bizanslılar zamanında, bugünkü yerinde, hattâ ismine yakın bir adla dahi «Bilecik» diye bir kasaba mevcut değildi. Ancak, bugünkü «Hamsu» ve «Tabakhane - Debbağhane Deresi» arasındaki büyük ve geniş bir kayalık üzerine kurulmuş metin, müstahkem bir hisar (Bergos «Burgas») vardı; adı da «Belekoma» idi.

Bu «Belekoma Hisarı» bir taraftan yakınında bulunan Agrilium adındaki kasabayı muhafaza ederek onu düşman taar-

ruzundan korumak; öte yandan doğu (Eskişehir, Doryleon, Dorilaeum) ve batı (aşağı Sakarya) cihetlerinden vuku bulacak akınları önlemek için Bizanslılar tarafından inşa edilmişti.

Bizans devrinde ta Nikomedya (Nicomedia), yani bugünkü «İzmit» hududundan Bozöyük'e kadar imtidat eden Sakarya vâdisinin arkasındaki kasabaları taarruzdan muhafaza etmek, vuku bulacak akınları karşılamak için vâdinin yüksek, hakim noktalarında inşa edilmiş böyle — Belekoma gibi — daha birtakım müstahkem hisarlar, Burgaslar vardı.

Eski tarihçilerimiz, bu gibi Bizans hisarlarının dizdarlarına «Tekfur ya da Tekur» adını vermişlerdir. Tekfurluk, valilik pâyesinde askerî bir rütbe idi.

Belekoma'nın, bir dizdarı (hisar muhafız komutanı), içinde yetecek kadar yine muhafız askerî ile sair ihtiyaçlarını temine yarayan bir takım askerî tesisleri ve bunlara bakan adamları da vardı.

İşte Ertuğrul Gazi'nin oğlu Osman Bey, yukarıda yazılan bu Belekoma hisarını (sonradan Osmanlılar bu adı, «Belecük, Bileycük, Bilecik» şekillerine sokmuşlardır) Bizanslılar'dan zaptetti. Yıldırım Bâyezid'in birkaç seferine iştirak etmiş olan müverrih Şemseddin Mehemmed El - Cezerî «Muhtasar Tarih-i İslâm»ında: Osman Bey'in Bilecik'i 699 (1299 - 1300) yılında zaptettiğini ve babasının adının da «Erdukrul» olduğunu yazar. Bilecik'in Osman Bey tarafından fethi olan 699 tarihi üzerinde bütün kaynaklar müttefiktirler.

Belekoma hisarı'nın zaptından sonra, Osman Bey, İtburnu'ndaki zâviyesinde (tekkesinde) ikamet etmekte olan kayınpederi Ahiler'den Şeyh Edebalı'yı (bunun «Edebâli» şeklinde yazılış ve okunuşu yanlıştır. Balı, Türkçe bir kelime olup, halim, yavaş anlamınadır) ve ilk karısı, yani Edebalı'nın kızı olan «Bala Hatun»u ve bundan doğma büyük oğlu Alâeddin Erden Bey'i (Alâeddin Paşa) Belekoma'ya gönderdi.

Osman Bey burada onlara yeniden zâviye, mescit ve ev gibi bazı binalar da yaptırdı. Bu eski, tarihî Bilecik tamamıyle kayalar arasında, vâdiler içinde bina olunmuş küçük bir kasabadır. Bilecik, Fâtih Sultan Mehmed zamanında ve muahhar devirlerde Sultanhöyüğü (Eskişehir) sancağının kazaları arasındaydı. Bugünkü Bilecik, ancak XVIII. asırdan sonra yavaş yavaş kurulmuş ve inkişaf etmiştir. Kasaba, 1833 yılında, Hudâvendigâr (Bursa) vilâyetine bağlı «Ertuğrul Sancağı» nın merkezi olmuştur.

İznik'te Yenişehir kapısı.

Mahmud Bey Camii

Yazı ve Fotoğraflar:
A. S. Tepeciklioğlu

Caminin ahşap işçiliğinden bir nümune.

Kastamonu'da bir cami var: Mahmud Bey Camii. Cami, Kasaba köyünde. Kasaba köyüne, Kastamonu - Daday yolundan ayrılan bir yolla gidiliyor. Köy, ana yola 5 km. uzakta.

Cami, İsfendiyâroğulları'ndan Mahmud Bey tarafından 1366 yılında yaptırılmış. Bugüne kadar gelen Anadolu mimarlık eserlerinin en eskilerinden.

Caminin özelliği, duvarlarının kâgir olmasına karşılık içinin ve tavanının tamamen ahşap olmasında. Bu ahşap işlerde Selçuklu mimarîsinin çok ilgi çekici oyma işçiliği dikkati çekiyor. Yüzlerce yıl önce yapılan ahşap işler hâlâ ayakta durmakta, hatta renklerini bile muhafaza etmektedir. Son yıllarda cami restore edilmiş, duvarların kâgir kısmı onarılmıştır.

Nefis bir oyma işçiliğiyle yapılmış bir kapı.

Mahmud Bey Camil'nin bugünkü durumu.

PERU'DAKİ VİKUS MEDENİYETİ

Vikus medeniyetinden bir kalıntı: Av hayvanı biçiminde kâse.

Çeviren : Gülen Ataç

Birkaç yıl evvel Lima'daki arkeolog ve koleksiyoncular, İnka öncesine ait, daha evvel rastlanmamış, seramik örnekleri bulunca hayrete düştüler. Perulular'ın 'huako' adını verdiği bu eski kapların değişik ifadeli oluşu ve garip stili önceki Peru sanatı misallerinden ayrılıyordu. Bilhassa, boyama, süsleme ve modelleme tekniklerindeki farktan, bunların yeni bir Kolomb öncesi sanata ait oldukları anlaşıldı.

Kolumbiya topraklarında, İnka tarihini aydınlatacak birçok bilgilerin gömülü olduğu bilinmektedir. İspanyol tarihçileri, İnka devresi hakkında pek çok malumat elde etmişlerdir. Ancak yapılan araştırmalar, Peru'da yaşamış olan insanlardan geriye yazılı bir kültürün kalmadığını göstermiştir.

2000 yıllık medeniyet

II. Dünya Savaşı'nın bitiminden itibaren tatbik edilen radyokarbon testleri, kalıntıların tarihlendirilmesinde çok faydalı olmuştur. Yalnız bu testler şimdiye kadar kabul edilmiş tarihler üzerinde tereddüt yaratmıştır.

Vikus'taki mezarlar hususunda da arkeologlar yeni ve kesin sorularla karşı karşıya kalmışlardır. Mütehassısların elinde, mevcudiyetinden şüphe edilmeyen kuzey Peru kültürünün 2000 yıllık

delilleri vardır. Ancak M.Ö. 500 yıllarına rastlayan teşekkül devresine ait kalıntıların tasnifi bu güçlüğü yaratmaktadır.

Vikus mezarlarında seramiklerden başka, bakır tören ibrikleri, kâseler, kazıyıcılar, topuz başları, burun halkaları, küpeler, simballer, cımbızlar, spatulalar, firketeler, balık kancaları gibi, ustalıkla işlenmiş madenî eşyalar çıkmıştır. Bunların yanında, üzerleri kazılarak işlenmiş kalkanlar, giyim eşyası üzerine dikilen plakalar ve bilezikler bulunmuştur.

Birçok parçalar, ince altın tabakasıyle örtülüdür. Diğer parçalar ise som altından işlenmiştir. Vikus stilini gerek şeklen, gerek oyma tezyinatta görmek mümkündür. Vikus'un 35 Km. kuzeyinde bir dağ köyü olan Frias'ta da benzer madenî eşyalara rastlamak kabildir.

Tarihte stratejik önemi vardı

Metal işçiliğinin en eski örneklerinin (altın hariç) Peru'da M.Ö. 500 yıllarındaki Mohica kültüründen evvel, Vikus'da meydana geldiğini görüyoruz.

Vikus'un gerek coğrafî, gerekse stratejik yönlerden sahip olduğu özel durum, kuzey sahillerde yaşayan insanlar üzerindeki hakimiyetlerinde büyük rol oynamıştır. Memleketin en mümbit yerlerinden biri olan Aşağı Piura vâdisi, avcılar ve çiftçiler için ideal bir yerdi. And dağlarından çıkan Piura nehrinin kumsala ulaştığı yerde, 472 m. irtifaındaki Vikus dağı yükselir. Bu dağ, sonsuz Sechura çölü için ideal bir tarassut noktası olmakla kalmayıp, aynı zamanda Pasifik yönünden esen yakıcı rüzgârlara kar-

Vikus çömlek eşyası insana derhal Ömer Hayyâm'ı hatırlatıyor. İşte çift ağızlı bir testi. Öndeki insan biçiminde ve sırtında bir testi var. Muhtemelen çömlekçi, kendisini temsil eden bir şekil yapmış.

şı bir engel, koruyucu bir dağ vazifesi görmektedir.

İşte burada, Vikus dağının doğu yamaçlarında 1962 senesinde ilk mezarlara tesadüf edilmiştir. Daha fazla ekilebilecek toprak kazanmak isteyen işçiler, buldozerlerle toprağı düzelttikleri sırada, toprak içine baca gibi dikine oturtulmuş, 10 - 15 metre derinliğe inen eski mezarları meydana çıkarmışlardır.

Bu mezarlarda, birçok seramik kap, madenî eşyalar, insan kalıntıları, kumaş parçaları bulunmuştur.

Çömlekçilikte ileriydiler

Maalesef, neticede bu mezarlar yağma edilmiştir. Hattâ mezar hırsızları geceleri mezarları soymak için köylüleri hizmetlerine almışlardır. Kum tabakaları arasında gömülü kalmış olan hırsızların sayısı da az değildir. Bunların bulduğu eşya, aracılar vasıtasıyle başkente gönderilmiş, tüccar ve koleksiyonculara satılmıştır. Nihayet Lima Kültür Odası, 1964 yılında bu konuda bir rapor neşretti. Birkaç ay sonra da bir sanat galerisi, hususî koleksiyonlardan toplanan parçaları teşhir etti. Sergide bilhassa zengin seramik çeşitleri göze çarpıyordu. Tas biçimi bardaklardan, gayet zengin dekore edilmiş çift kaplara kadar her şey mevcuttu. Hattâ çift kapların bir kısmına iki notalı bir müzik tertibatı bile yapılmıştı.

Satıhlar üzerindeki tezyinat daha çok siyah üstüne işlenmişti. O çağlarda çömlekçi çıkrığı bilinmediği için seramikler çömlekçinin elinde serbestçe şekillendiriliyordu. Hatta seramik kapları içine döktükleri kalıplar kullanarak, bir çeşit toptan istihsal usulü-

Bu da esprili Vikus sanatkârlarının bir başka eseri.

Vikus sanatkârlarının bir başka eseri: İnsan biçiminde bir testi.

nü tatbik etmişlerdir.

Bulunan çömleklerin çoğu, hayvanları temsil etmektedir. Aralarında her çeşit kuşlar, maymunlar, geyikler, tilkiler, yırtıcı hayvanlar, kurbağalar vs. hattâ madenî eşya üzerinde kırkayaklar bile vardır. Fakat en tesirli olanları muhakkak ki insan şeklinde yapılmış olanlardır.

Eski Peru'da hiç bir kültür, böyle neşeli bir haleti ruhiye, hayat hakkında böylesine müsbet bir tutum ifade etmemiştir.

Gönül ister ki, Vikus'taki yeni çalışmalar sayesinde daha birçok bilinmeyen eser ışığa kavuşarak bu enteresan kişilerin ortaya atmış olduğu sorular cevaplandırılabilsin.

Pakistan'ın Hayran Olduğu Türk Yazarı:

Halide Edip

Röportaj: Edibe Dolu

YILLAR önce Prof. Halide Edip Adıvar'ın «Inside India» isimli kitabında Hindistan'a ait hatıralarını okumuştum. Kitabının bir bölümünü tamamen eski kuzey - batı sınırı eyaletine ayırmıştı. Orada kaldığı evi ve aileyi uzun uzun anlatıyordu. Bu ailenin oğlu, Balkan Savaşı sırasında Türkiye'ye gelen bir sağlık ekibine katılmış, ekip geri giderken o yurdumuzda kalmış ve Istanbul'da ölmüş.

Merhum romancımızın ziyaretinden otuz küsur yıl sonra ben de aynı bölgeye gidince, onun gezdiği, gördüğü yerleri görmek istedim. Prof. Adıvar'ı bilen, tanıyan kimseleri bulmak güç olmadı. «Hamara Pakistan» gazetesi başyazarı Gulam Sehrai ve «Daily Alfellah» gazete ve matbaasının sahibi Seyyid Abdullah Şah, Halide Edip Hanım'ı bu gezisinde adım adım izlemişlerdi. Bugün ikisi de altmış beşin üstündeydiler. İkisi de Halide Edib'in hayranıydı. Seyyid Abdullah:

— Bugün bile o siyah uzun mantolu, başı örtülü, ufak tefek, fakat o derecede kuvvetli ve azimli kadını çok iyi hatırlıyorum. Hele bir ziyafetteki şaşırması ve samimî itirafını hiç unutmam. Ünlü Hayber Geçidi mıntıkasının zengin ve ileri gelen kişisi Hacı Kerim onun şerefine bir yemek vermişti. Sofra çok zengindi. Altmış çeşit yemek yapılmıştı. Yemeğe şeref misafiri olarak onun başlaması gerekiyordu. Halide Edip Hanım baktı, baktı, karar veremeyerek ev sahibinden yardım istedi. Hepimiz onun mükemmel İngilizcesi, Atatürk hayranlığı ve inandığı davadaki çalışma azmini hayretle izliyorduk, dedi.

Bir ara Gulam Sehrai söze karıştı ve :

— Halide Edip Hanım, buraya Türkiye'de ölen Gazi Abdurrahman'ın ailesini görmeye gelmişti, dedi. Bazı eşya getirdiğini de söylemişlerdi. Abdurrahman'ın evinde kaldı, her gün şehrin kadınları onu görmeye giderdi. Kaldığı evde veya çeşitli derneklerin konferanslarında kadınlarımıza öğütler verirdi. O zamanlar Hindistan'ın en muteassıp bölgesi kuzey - batı sınır eyaletiydi. Kadınlarımızı kimseyle konuşturmazdık. Fakat onun fikirlerini hepimiz beğenmiş, analarımızın, karılarımızın, kızlarımızın onunla konuşmasını önlemek istememiştik. Gelin sizi Gazi Abdurrahman'ın kardeşine götüreyim, kaldığı yeri de görürsünüz.

Yolda ünlü romancımızın eserlerine bile giren Gazi Abdurrahman'ın kim olduğunu da öğrenmiştim. Peşâver'in en zengin ailelerinden birinin oğlu olup, Aligarh Müslüman üniversitesinde okurken, öğre-

nimini yarıda bırakıp Balkan Savaşı'nda Türkler'e yardım etmek için gelen sağlık ekibine katılmış. O kadar ki babası gitmesini önlemek için gerekli parayı vermeyince elbisesini satmış. Balkan Harbi bittikten sonra, ekip Hindistan'a dönmüş, fakat o, Türkiye'de kalmış. Savaş yıllarında tanıdığı Rauf Bey (Orbay) ve Halide Edip yardımıyle önce Türk tabiiyetine girmiş, sonra da Harp Okulu'nda okuyarak subay olmuş. 1921'de Türkiye'yi Afganistan'da temsil etmiş. 1924'te bir gece Rauf Bey'in evinden çıkarken, üç meçhul kurşun ile yaralanarak, kaldırıldığı hastanede on iki gün sonra ölmüş. Halide Edip Hanım da kitabında ondan yakışıklı ve Türk dostu diye bahseder.

Memnuniyetle kabul ettim, birlikte yola çıktık. Çok geçmeden Peşâver'in dar sokaklı eski kısmında büyük fakat harap görünüşlü bir eve gelmiştik. Ev, ana yoldan bir L harfi çizercesine içeri kıvrılan bir çıkmaz sokaktaydı. Sokaktaki evlerin tamamı, Gazi Abdurrahman'ın babasına aitmiş. Karanlık girişten sonra yerleri Uşak halılarıyle kaplı, ortada bir tandır kurulu, sade bir odaya girdik. Hava soğuktu. Tandırın içinde kısa boylu bir bey oturuyordu. Kim olduğumuzu söyleyince:

— Oh, Turki Lala'yı sormaya geldiniz, dedi ve anlatmaya başladı: Babam sekiz defa evlenmiş. 13 oğlu, 20 kızı olmuş. İçimizde en çok Abdurrahman'ı severdi. Türkler'i çok sevdiği için ona Türk Ağabey anlamına gelen «Turki Lala» ismini takmıştık. Onu son defa 1922'de gördük. 1924'te de ölüm haberi geldi. Babam o kadar ağladı ki, bir yıl sonra aynı ayda babam da öldü...

Ben etrafa bakıyor, ağabeyinden bir şeyler görmek istiyordum. Duvarlarda aile resimlerinden başka bir şey yoktu. Halide Edip kitabında dördüncü kattaki odasından avluya baktığını yazıyordu. Onun kaldığı odayı görmek istedim. Ev sahibi, Hasan Han veya yaygın ismiyle Lord Hasan heyecanla tandırın içinden çıktı, bizi evin diğer kısımlarına götürdü. Birbirine geçen odalarda ilerlerken, yerdeki Afgan ve Uşak halılarının bolluğu dikkatimi çekmişti. Bir odadan geçerken ev sahibimiz durdu ve duvardaki bir resmi göstererek:

— İşte ağabeyim, Türk subayı kıyafetiyle, dedi.

Duvarın öbür tarafında da Atatürk'ün bir fotoğrafı asılıydı.

— Hayatımda iki tane Müslüman lider tanıdım. Bir tanesi buydu, diye Atatürk'ü gösterdi.

İkincisi de Pakistan'ın kurucusu Mu-

Ünlü Türk romancısı Halide Edip.

Lord Hasan diye anılan Hasan Hân.

hammed Ali Cinnah idi. Sonunda aydınlık, duvarları kabartma tezyinatla süslü bir odaya girdik.

— İşte Halide Edip Hanım'ın kızkardeşlerimin arkadaşlarıyle oturduğu oda burasıydı. Evin bazı kısımları değişti veya yıkıldı. Onun kaldığı oda da değişenler arasında, dedi.

Odayı görememiştim. Ya Halide Edip Hanım'ın getirdiği eşyaları? Bu konuda da Hasan Han:

— Halide Edip Hanım bir şey getirmedi. Bu konuyu küçük kardeşimiz Yahyâ Can biliyor, dedi.

Bu defa de Peşâver'in en modern tarafının yolunu tutmuştuk. Yahyâ Can, Pâkistan ile Hindistan ayrılmadan evvel millî eğitim bakanlığı yapmış. Biz gittiğimiz vakit bahçede çiçekleriyle meşguldu. Onun evinde de Atatürk'ün resmi baş köşedeydi, onun evinde de Gazi Abdurrahman'ın Türkiye'de çekilmiş fotoğrafları vardı.

— Halide Edip Hanım'ı 1933 - 34 yıllarında Delhi'de, Aligarh Müslüman üniversitesinde öğrenciyken tanıdım. Şimdi Hindistan Cumhurbaşkanı Dr. Zakir Hüseyin, Hindistan'da konferanslar vermesi için davet etmişti. Halide Edip Hanım'ı ilk defa Balkan Savaşı'nda Türkiye'ye giden sağlık ekibinin başkanı Dr. Ensârî'nin evinde gördüm. Ağabeyim dolayısıyle benimle ilgilendi. Sonra birkaç defa üniversitedeki odamda şerefine çay partileri tertipledim. Ama o ısrarla ağabeyimin evini görmek, ailesiyle tanışmak istiyordu. Evimize davet ettim.

Yahyâ Can'a da; 'ağabeyinizden kalan eşya var mı?' diye sordum.

— Hiç bir şey yok. O vakitler Rauf Bey madalyaları ile üniformasını bize yollamış, fakat hepsi, dargın olduğumuz en büyük kardeşimizde kaldı, dedi.

Yahyâ Can'la daha epey konuştuk. Halide Edip Hanım'ın Müslüman Hind kadınlarının ilerlemesinde de etkisi olmuş. Modern Türkiye'nin sanat alanında ün yapmış bir kadınına hayranlık duyuyorlar ve kendilerinin de bir Halide Edib'i olmasını istiyorlardı.

Daha sonra Pakistan'ın diğer bölgelerinde de Halide Edip Hanım'ın çok tanındığını, İngilizce'ye çevrilmiş kitaplarının birçok kimse tarafından okunduğunu işitince, hayret ettiğimi gizleyemeyeceğim. Milliyetçilik, ilim ve sanat yönünden Prof. Halide Edip Adıvar, Pakistan'da Türk kadınlığının mükemmel bir temsilcisi olmuştu.

İlk Tramvay Son Tramvay

Yazan: Ertan Ünal

1869 YILININ 3 eylül günü şiddetli yağmura rağmen, Tophane'de büyük bir kalabalık toplanmıştı. İçlerinde Istanbul'un ileri gelen şahsiyetlerinin de bulunduğu kadınlı, erkekli bu kalabalık, ellerinde şemsiyeler, yağmurdan korunmaya çalışarak, o güne kadar Istanbul'da hiç görülmemiş bir taşıtın etrafını almıştı. Bu, Istanbul taşıt tarihinde yeni bir devir açacak olan atlı tramvaydı. Böylece Istanbul'da o güne kadar mevcut sedye, araba, sürücü beygiri gibi kara nakil vasıtalarına bir yenisi daha ekleniyordu.

Atlı tramvay, yeryüzünde ilk defa 1842 yılında görüldü. Amerika'nın New York şehrinde Loubat adlı Fransız mühendisi tarafından kurularak işletmeye açılan atlı tramvay, daha sonra 1854 yılında Fransa'nın başkenti Paris'te çalışmaya başlamış, bunu 1860'ta Londra'da kurulan atlı tramvay şirketi izlemiştir. Böylece atlı tramvay, bulunuşundan 27, Londra'da çalışmaya başlamasından 9 yıl sonra Istanbul'a gelmiş oluyordu ki, bu da fazla bir gecikme sayılmaz.

Devrin en üstün kara nakil vasıtası olan atlı tramvayın Istanbul'da işlemesini sağlamak amacıyle «Istanbul Tramvay Şirketi» kurulmuştu. Bu anonim şirketin sermayesi, beheri 20 altın değerinde, 20 bin hisse senedinden müteşekkildi. Daha kurulur kurulmaz büyük ilgi gören şirketin hissedarları arasında, Şirket-i Umumîye-i Osmânîye, Osmanlı Bankası, 1869 Istanbul'unun hatırı sayılır zenginlerinden Hristaki Zoğrafos ile Konstantin Krepanu da bulunmaktaydı. Şirkete, halkın iştiraki ise beklenen ölçüde olmamış, küçük bir grup birer ikişer hisse senedi alarak bu hayırlı teşebbüse ortak olmuşlardı.

BİR YILDA 3 000 000 YOLCU

Istanbul Tramvay Şirketi'nin başlangıçta 40 yıl olarak tesbit edilen imtiyaz mukavelenamesi, devlet adına zamanın Ticaret ve Ziraat Nazırı Mehmed Kabulî Bey tarafından imzalanarak onaylanmış, şirketi temsil hakkı ise, Konstantin Krepanu'ya tanınmıştı. Böylece resmen kurulan şirket, ilk olarak ucuz nakil vasıtalarına en çok ihtiyaç duyulan bölgelere hat döşemeye karar verdi. Yapılan uzun etüd ve araştırmalardan sonra atlı tramvayın, öncelikle işlemesi gerekli bölgeler tesbit edildi. Buna göre ilk döşenecek hatlar şu semtlerden geçecekti:

1. Galata - Tophane - Beşiktaş - Ortaköy - Bebek.

2. Eminönü - Sirkeci - Divanyolu - Beyazıt - Aksaray.
3. Aksaray - Samatya - Yedikule.

Bu hatları tamamladıktan sonra Aksaray - Tophane hattını da kurmayı düşünen şirket yöneticileri, çalışmaya başladıkları gün, karşılarına büyük bir engel dikiliverdi. Bu engel, hatların döşeneceği yolların Arnavut kaldırımı olmasıydı. Ray döşenmesini çok güçleştiren, hemen hemen imkânsız kılan bu engeli ortadan kaldırmak için önce güzergâhtaki cadde ve sokaklar baştan başa kazıldı, hatlarla beraber parke taşı döşenerek muntazam hale getirildi. Istanbul böylece tramvay sayesinde muntazam döşeli yollara kavuşmuş oluyordu.

Atlı tramvay, Ortaköy'e kadar tamamlanan ilk hatta 1869 yılında yapılan bir törenle çalışmaya başladı. Istanbullular bu devrin en gelişmiş nakil aracını sevinçle karşıladılar. Özellikle ücretlerinin pahalılığı yüzünden diğer nakil araçlarına binemeyen, bu yüzden işlerine yaya gidip gelen fakir halk, atlı tramvaya büyük ilgi gösterdi. Bunun yanısıra tramvaylar, biraz da halkın merakı yüzünden günlerce olağanüstü sayıda yolcu taşıdı. Atlı tramvayın işlemeye başladığı ilk yılın sonunda taşıdığı yolcu sayısı 3 milyonu buluyordu.

ENTERESAN BİR TİP: VARDACILAR

— Varda!... Varda!...

Atlı tramvayların işlemeye başlamasıyle birlikte Istanbul sokaklarında sık sık işitilen bu ses, tramvay personelinden vardacılara aitti. Bir tramvayın üç kişiden ibaret olan personelinin (sürücü, biletçi, vardacı) en ilgi çekicisi olan vardacıların görevi, tramvay hareket halindeyken önünden koşup :«Varda» diye haykırarak, bazan da boru çalarak yol açmak böylece vukuu muhtemel herhangi bir kazayı önlemekti. Vukuu muhtemel diyoruz, çünkü o çağda Istanbul'da trafik diye bir şey olmadığından, halk da — yaya kaldırımları henüz yapılmamıştı — canının istediği yerden yürümeyi tercih ettiğinden sık sık kazalar olmaktaydı. Bir arabanın adam çiğnediği, ya da bir sürücü beygirinin hızla giderken karşılaşıverdiği bir kalabalığın içine dalarak birkaç kişiyi yaraladığı görülmemiş, işitilmemiş şeylerden değildi. İşte vardacılar bu nevi kazaları önlemek için çalıştırılıyordu.

Vardacılarda aranan en önemli özellik iyi koşmaları ve gür sesli olmalarıydı. Bu yüzden diğerlerinin aksine daha çok Istanbul'un serseri ve bıçkınları arasından seçilir, tramvayın gelişi, vardacının borusundan etrafa yayılan sesle yahut haykırışıyla daha görülmeden anlaşılırdı. Yıllar yılı Istanbullu'ya hizmet eden ve enteresan tipler arasında yer alan vardacılar daha sonra kesinlikle bilinmeyen bir tarihte tasarruf amacı ile kaldırıldı.

Vardacıların görevlerine son verilmesinden sonra, tramvay atlarının boyunlarına birer çıngırak takıldığını görüyoruz. Ancak bunun faydadan çok zararı olmuştur. Çıngırak sesine alışkın olmayan atlar birkaç kere boyunlarındaki şıngırtıdan ürküp parlamış, bazı kazalara yol açmıştı. Tramvay şirketi yöneticileri de kazalar üzerine kısa bir süre sonra çıngıraklardan vazgeçtiler.

Tramvayın diğer personeline gelince, sürücülerin attan iyi anlaması şart olduğundan, daha çok tanınmış ve tecrübeli arabacılar arasından seçilirdi. Biletçiler ise ancak sözüne güvenilir kişilerin kefaletiyle işe alınmaktaydılar.

ATLI TRAMVAYLARIN ÖZELLİKLERİ

Atlı tramvayların belli başlı özelliklerini anlatırken, önce atlar üzerinde durmak gerekir. Dış ülkelerden, bilhassa Macaristan ve Avusturya'dan getirilen bu atlar, iri yarı, kadana tipindeydi. Tramvaylara koşulan at sayısı ise çalıştırıldıkları hattın düz yahut yokuşlu olmasına göre 2 ilâ 4 olarak değişir, ancak bazan bu da kâfi gelmediğinden şehrin inişli, çıkışlı yerlerinde, yokuş başlarına yapılan küçük ahırlardan takviye at almak yoluna gidilirdi. Tramvay buraya geldiği zaman kısa bir mola verilir ve yokuşun meyline göre tek veya çift at ilâve olarak koşulduktan sonra yokuş çıkılırdı.

Şirketin ilk kuruluş yıllarında özenle bakılan bu atlar daha sonraları, çok çalıştırıldığından, kısa zamanda yıpranmaya, iş göremez hale gelmeye başladılar. Açlıktan gözü dönmüş, aşırı çalışmaktan kemikleri çıkmış biçare hayvancıkların yokuş başlarında yokuşu çıkamayıp kapaklanmaları, sürücünün, vardacının bütün çabalarına rağmen yerlerinden kalkmayışları, devrin mizah mecmualarına konu haline geldi.

Yaşadığı devrin Istanbul hayatını «Şehir Mektupları» adlı eserinde kendisine has tatlı diliyle ortaya koyan Ahmed Rasim, tramvay atlarının Istanbul'a getirilişinden, ömrünün son anlarına kadar geçirdikleri devreleri şöyle anlatıyor:

«... Tramvay beygirlerinin şehrimize gelişi ile birlikte, seyir ve seyahatleri hakkında aldığımız malûmata göre, bu biça-

Henüz köprüden «müruriye» alındığı devirde elektrikli tramvaylar.

reler, evvelâ Şişli hattına tayin edilmekte ve orada 3 sene hizmet ettirildikten sonra, Azapkapısı'na devredilerek iki sene müddetle de orada çalıştırılmakta ve bir sene de Topkapı'da istihdam kılınmakta, mütebâki ömr-i tabiîleri de Samatya tarikında hitam bulmakta imiş. Şayet içlerinde fevkalâde müstesna olarak tûl-i hayata mazhar olanlar zuhur edecek olursa, onlar da teberrüken eşekçilere devredilip, sokak sokak gezdirilmekte imiş...»

Tramvay vagonları, yazlık ve kışlık olmak üzere iki bölümde incelenebilir. Kışlık vagonlar, adından da anlaşılacağı gibi kapalıydı. Yolcular pencere kenarında boydan boya uzanan karşılıklı iki sıraya oturarak yolculuk ederlerdi. Yazlık vagonların ise yanları açıktı ve oturulacak yerleri de okul sıraları gibiydi. Kapı ve ortada geçit yoktu. Yan tarafta boydan boya uzanan bir basamak, yolcuların rahatça inip binmesini sağlar, biletçiler de bu basamakta dolaşarak bilet keserdi.

Atlı tramvayın çalışmaya başladığı ilk yıllarda Beşiktaş hattına yolcu fazlalığı yüzünden çift katlı tramvaylar işletiliyordu. Vagonun içinden beş, on basamaklı bir merdivenle çıkılan üst kat, tenteli ve açıktı.

Hatlara gelince, atlı tramvayın ilk işlediği 2 hat tek olarak döşenmiş, belli yerlerde karşılaşmayı önlemek için ayrı makaslar yapılmıştı. Tramvay buraya geldiği zaman durur, karşıdan gelecek olan tramvayı beklerdi. Yine ilk zamanlar, durak diye bir şey de yoktu. Tramvay, müşterilerinin arzusuna bağlı olarak adım başı durup kalkıyor, bu da ona hızından çok şey kaybettiriyordu. Bu şekilde çok müşteri toplandığını, ancak 15 - 20 dakikada gidilecek yerlere bir saatte gidildiğini gören şirket yöneticileri bir süre sonra, belli başlı yerlere duraklar yaptırarak bu mahzuru ortadan kaldırdılar. İlk yaptırılan duraklar, bugünkü gibi bekleyenleri yazın sıcağından, kışın soğuğundan koruyacak şekilde kapalı değildi.

HAREMLİK - SELÂMLIK

Atlı tramvayın ilk işlemeye başladığı yıllarda, kadın yolcular için özel tramvaylar tahsis edilmişti. Kadınlar her hatta kendileri için ayrılan bu özel tramvaylarla yolculuk ederdi. Ancak zamanla bu arabaların giderlerini bile karşılamadığı görüldüğünden, bundan vazgeçildi ve bütün tramvaylarda ön tarafta kırmızı perde ile ayrılmış bir yere, kadın yolcular alınmaya başlandı. Binenler, evli bile olsalar, ayrı kısımlarda gitmek zorundaydılar.

Özellikle zamanın çapkınları, bu perdenin önüne oturarak açık kalmış bir küçük kıvrımından içerdekileri görmeye çalışır, bazan kadınlar tarafından yükselen şen, şakrak bir kahkaha bütün yolcuların dikkatlerini oraya toplardı.

Tramvaylar aynı zamanda sevgililer için ideal bir buluşma, haberleşme yeriydi. Bilhassa ramazan aylarında tramvaylarda perdenin iki yanına oturan genç sevgililer, birbirlerine olan hasretlerini, perde aralığından alıp verdikleri mektuplarla gidermeye çalışırlardı. Bazan kırmızı kadife perde yavaşça aralanır, narin bir genç kız eli, günlerdir göğüste saklanmış bir çiçeği sevgilisine uzatır, bu da tramvaydaki diğer yolcuların gözlerinden kaçmadığından özellikle yaşlı yolcuların öfkeli öfkeli söylenmelerine yol açardı.

ŞİRKETİN İMTİYAZ SÜRESİ UZATILIYOR

1881 yılında şirkete verilmiş olan imtiyaz süresi 36 yıl daha uzatıldı. Şirket, halktan gördüğü ilgi üzerine yeni bazı hatların açılması için çalışmaya başlamıştı. Bu hatların başında Galata - Tepebaşı - Beyoğlu - Şişli hattı gelmekteydi. Şirket bundan sonra Beyazıt - Şehzadebaşı - Fatih - Edirnekapı ve Galatasaray - Tünel hatlarını döşemek istiyordu. İlk hattın 2 yıl içinde bitirilip işletmeye açılmasına rağmen, diğer hatların bitimi 1886 yılını bulmuştu. Bu hatların yanısıra yapılmak istenen Eminönü - Eyüp hattı ise milyonlarca liralık istimlâki gerektirdiğinden yapılamadı.

MİZAH KONUSU TRAMVAYLAR

Başlangıçta gerçekten iyi niyetlerle halka hizmet amacıyla kurulmuş olan tramvay şirketi, daha sonra sadece kârını gözetmeye başlayınca, personeli, atları ve tramvay vagonlarını ihmale başlamış, bu da tenkitlere yol açmıştı. Bakımsız, açlıktan ve çok çalışmaktan iskeleti çıkmış atları, giyim fukarası personeli, onarım yüzü görmemiş harap vagonlarıyle tramvay şirketi daha çok devrin mizah mecmualarına konu haline gelmişti.

Reşad Ekrem Koçu'nun «Latife» adlı mizah dergisinden alarak Türkçeleştirdiği aşağıdaki yazı, bir tramvayın yaptığı seferin hikâyesidir:

TRAMVAY AJANS TELGRAFLARI

Aksaray — Saat üçte tramvay hareket etti.
Koska — Tramvay salimen saat 4'de vasıl

Tramvay müzesinde bir atlı tramvay; önünde vardacısı ile.

İlk atlı tramvaylardan biri Altıncı Daire'de.

oldu. Beyazıt'tan gelecek katarı bekliyor.

Koska — Beyazıt katarı tamire çekilmiş olduğundan, Aksaray'dan gelen arabanın iki saat beklemesi lâzım geliyor.

Dîvânyolu — Aksaray tramvayları saat yedide buraya geldi ise de, beygirleri yıkıldı, ileri gidemiyor, müşteriler yedek çekiyor, hayvanları taşımak için gelecek sırık hamalları bekleniyor.

Sultanahmet — Tramvayın boru sesleri uzaktan işitildi, bir saate kalmaz buradadır deniliyor.

Sultanahmet — Tramvay geldi.

Köprübaşı'ndan — Tramvaydan haber yok.

Köprübaşı'ndan — Tramvay Sultanahmet'ten kalktı diye bir şayia var.

Köprübaşı'ndan — Tramvay iki kişi çiğnemiş ise de hamdolsun arabaya bir zarar ilişmemiş...

Osmanlı İmparatorluğu sınırları içinde ilk olarak Istanbul'da çalışmaya başlayan atlı tramvay daha sonra imparatorluğun belli başlı büyük şehirlerinde de kurularak işletmeye açılmıştı. Atlı tramvay, Istanbul'dan sonra Selânik'te işledi. Onu Şam, Bağdad, İzmir ve Konya takip etti. Aynı yıllarda ise Avrupa ve Amerika'da atlılar yerlerini elektrikli tramvaylara bırakmaktaydı. Elektrikli tramvayın Istanbul'da işlemeye başlaması çok sonraları, 1914 yılını bulacak ve Istanbul bu alandaki öncülüğü Şam'a kaptıracaktır.

ISTANBUL'DA TRAMVAY YOLCULUĞU

1912 yılında patlayan ve Balkanlar'ı kana boğan Balkan Harbi Istanbul'un bir yıldan fazla bir süre tramvaysız kalmasına yol açmıştır. Savunma Bakanlığı, eldeki ihtiyacın kâfi gelmemesi üzerine tramvay şirketine başvurarak, orduda kullanılmak üzere atlara talip olduğunu bildirmiş, müsbet cevap üzerine de 30 bin altına, ne kadar at varsa almıştı.

Atlar satılınca, tramvayların çalışması tatil edildi. Ve bir yıl süreyle Istanbul'da tramvay görülmedi. Istanbullular bu ucuz ve emektar nakil vasıtasının yokluğuna alışıncaya kadar çok zahmet çektiler. Şehirde eski nakil vasıtalarına rağbet çok artmış, arabalar halkın gözdesi haline gelmişti. Bunun yanısıra sürücü beygirlerinin de büyük kısmının orduya satılmış olması, arabalara duyulan rağbeti arttırıyordu.

At yokluğu, Istanbul için bir bakıma faydalı olmuştur denilebilir. Faydalı olmuştur çünkü elektrikli tramvayın işleyişini çabuklaştırmıştır. Istanbullu'nun

İlk elektrikli tramvay, kurbanlar kesilerek hizmete giriyor.

tramvay yokluğu yüzünden büyük sıkıntı çektiğini gören belediye ilgilileri çarçabuk şirketle, tramvayların elektrikliye çevrilmesi konusunda bir anlaşma imzalamışlardı.

İLK ELEKTRİKLİ TRAMVAY

Asrın en büyük buluşu olan elektrik enerjisinin çeşitli alanlarda kullanılması sırasında tramvaylar da unutulmamış ve Avrupa'nın çeşitli şehirlerinde atlıları kaldırılarak elektrikli tramvaylar çalışmaya başlamıştı. 1881'de Berlin'de, 1883'de Londra'da, 1889'da Boston'da işletmeye açılan elektrikli tramvayın Istanbul'a gelişi 33 yıllık bir gecikme ile olmuştur.

Bu gecikmenin sebebi, atlı tramvay şirketinin mukavelesinin durmadan uzatılmış olmasıydı. Şirkete önce 40 yıl için verilmiş olan imtiyaz, 1881'de 36 yıl, 1907'de 75 yıl uzatılmış, imtiyazın bu şekilde durmadan uzatılması ise şirketi sadece kârını düşünür hale getirmişti. Şirket bu yüzden kendisi için büyük risk saydığı tramvayların elektrikliye çevrilmesi işine yanaşmıyordu. Ancak devamlı yapılan baskı sonunda 1913 yılı sonunda Istanbul tramvaylarının elektrikle işler hale getirilmesini kabullendi ve çalışmalara başladı. Bu çalışma 1914 yılının şubatına kadar sürdü.

20 şubat 1914 günü şehir, bütün Istanbullular'ı sevince gark eden bir olaya sahne oluyordu. Şehremini vekili Bedri Bey'in kısa bir açılış konuşmasından sonra «hayırlı ve uğurlu olması» dileğiyle kurbanlar kesilmiş ve ilk elektrikli tramvay hınca hınç dolu bir halde Karaköy - Ortaköy hattında ilk seferini yapmıştı.

MÜRURİYE NEDİR?

Bu arada sırası gelmişken konumuzu dolaylı olarak ilgilendiren «Müruriye» den de söz etmek gerekir. 1929 yılına kadar Galata köprüsünden geçen her şahıstan belli bir köprü geçiş parası alınırdı. Bir nevi vergi olan bu ücret yalnız insanlara değil, her çeşit nakil aracına (arabalar ve ortadan kalktıkları devre kadar sedyelere), hayvanlara ve sürücü beygirlerine de teşmil edilmişti. 1854 yılında Sultan Abdülmecid devrinde yaptırılan 2. Galata köprüsünde 5 para olarak, özel memurlar tarafından alınmaya başlanan Müruriye daha sonra 3. ve 4. (Bugünkü) Galata köprüleri zamanında daha da artarak devam etmiş, insanlarla beraber nakil araçlarından alınan ücretler de yükselmişti.

1863 yılında Müruriye'lerden şikâyetlerin gittikçe artması ve suistimal dediko-

dularının alıp yürümesi üzerine iş, Sultan Aziz'e kadar intikal etmiş, padişah şikâyetleri ortadan kaldırmak için yeni ve halkın isteklerine uygun bir tarife hazırlanmasını ilgililere emretmiştir. Kısa zamanda hazırlanarak 18 mart 1863 günü gazetelerle halka ilân edilen yeni köprü geçiş ücretleri şöyleydi:

«Yayalardan 5 para. Sürücü beygirlerinden 30 para. Kupa, fayton gibi 2 atlı arabalardan — içinde müşteri bulunsa da, bulunmasa da — 5 kuruş, seryelerden müşteri olsa da, olmasa da 2,5 kuruş. Eşya taşımaya mahsus yüklü manda ve öküz arabalarından 10, yüksüzünden 5 kuruş.»

Tarifenin en ilginç yanı köprüden geçecek koyun ve keçinin her birinden yaya insan gibi 5'er para ücret alınmasıydı. Daha sonra bu ücretler gittikçe artacak, (yayalar için 10 para, 20 para ve 40 para). Bu zamlarla beraber nakil araçlarından alınan mürüriyeler de yükseldiğinden kira ücretlerinde de artışlar vukubulacaktır.

Tramvayların elektrikliye çevrilmesi sırasında yapılan belli başlı hazırlıkları şu şekilde sıralamak mümkündür: Önce Kabataş'ta havaî hatlara cereyan verecek bir elektrik fabrikası kurulmuş, daha sonra hatlar tamamlanmış, bu arada demiryolu kadar geniş olan tramvay hatları darlaştırılmıştı. Bu hazırlıklar sırasında o zamana kadar tramvayın geçmediği köprüden de bir hat geçirilmişti. Bunların yanısıra gerçekleştirilen önemli bir yenilik de bütün hatların çift olarak döşenmiş olmasıydı. Böylece tramvaylar makaslarda beklemekten kurtulmuş oluyorlardı.

Daha sonraları Silâhtarağa elektrik fabrikasının hizmete girmesiyle diğer hatlar da elektrikliye çevrildi. Böylece Istanbul şehri 1915 yılı sonlarında geniş bir elektrikli tramvay şebekesine kavuşmuş oluyordu.

14 YILLIK GECİKME

Şehrin Anadolu yakası tramvay nimetinden Rumeli yakasına kıyasla ancak 14 yıl sonra faydalanabilmiştir. 1927 yılında diğer şirketten ayrı olarak kurulan «Üsküdar - Kadıköy Halk Tramvayları Şirketi» hemen çalışmaya başlamış, ilk olarak 1 ocak 1928 günü Üsküdar - Kısıklı hattı işletmeye açılmıştı. Bunu 1929 yılında tamamlanan Bağlarbaşı - Haydarpaşa ve Üsküdar - Haydarpaşa hatları takip etmiş, daha sonra işletme kâra geçince Fenerbahçe ve Bostancı'ya da tramvay işletilmesine başlanmıştır.

ISTANBUL TARİHİNDE İLK GREV

Tramvay ve tünel işçilerinin 1920 yılının mayıs ayında yaptıkları grev, «Istanbul tarihinde ilk grev» olması yönünden büyük bir önem taşır. O yıl devamlı şekilde yevmiyelerinin arttırılmasını, kendilerine sosyal bazı haklar tanınmasını isteyen işçiler, tekliflerine müsbet cevap alamayınca 10 mayıs günü işgal altındaki Istanbul'da greve başlamışlardı. İşçilerin belli başlı istekleri arasında 120 kuruş olan yevmiyelerinin arttırılarak 150 kuruşa çıkarılması, günlük mesainin 8 saatten fazla olmaması, hastalık fonlarının kurulması bulunmaktaydı.

Grevle birlikte Istanbul'da günlük hayat felce uğradı. Tramvaylar ve tünel çalışmayınca halk işlerine gidip gelmede büyük zorluk çekti. Ancak grevin uzamasını kendi yönlerinden mahzurlu bulan işgal makamlarının yaptıkları baskı sonunda grev birkaç gün son işçi yevmiyelerine yapılan 10 kuruşluk bir zamla sona erdi. İşçilerin istedikleri diğer haklar, kendilerine verilmemiş, Istanbul tarihindeki ilk grev de böylece isteklerin tamamı alınmadan son bulmuştu.

TARİHÎ TRAMVAYLAR

Herhangi bir olay vesilesiyle tarihe geçmiş tramvaylar var mıdır? Araştırma yaptığımız bütün eserlerde ne yazık ki bu konuda en ufak bir kayda bile rastlamadık. Ancak bizim bildiğimiz kadarıyle tramvaylar 31 Mart isyanı gibi tarihî bir olayın içine karışmışlardır. Kanlı bir şekilde bastırılan isyan sırasında vukubulan silâhlı çatışmalarda yaralanan subay ve erler, atlı tramvaylarla hastanelere taşınmış, bu da tramvayın hiç değilse bu şekilde kullanılmasından dolayı tarihe geçmesini sağlamıştır.

BÜYÜK TRAMVAY KAZALARI

Her nakil vasıtası gibi tramvaylar da çalıştıkları süre içinde pek çok kaza yapmışlardır. Özellikle elektrikli tramvayların işlemeye başlamasından sonra bu kazalar çoğalmış, tramvay arkasına takılan haylaz çocuklardan büyüklere varıncaya kadar pek çok kimse tekerlekler altında kalarak hayatlarını, kollarını, ayaklarını vermişlerdir. Fakat bu kazalar içinde ölü ve yaralı adedinin çokluğu yüzünden en başta geleni hiç şüphesiz ki 1936 yılında vukubulan Şişhane faciasıdır. Bu kazada altı kişi ölmüş, 15 kişi de çeşitli yerlerinden yaralanmıştı.

1936 yılının 26 şubat gecesi vukubulan kazaya tramvayın sert bir virajı alamaya-

rak yoldan çıkması sebep olmuştu. Vatman Fahri yönetimindeki 122 nolu tramvay, Harbiye - Fatih seferini yaparken, Şişhane yokuşunda freni bozulmuş, yokuş aşağı büyük bir hızla yol alarak Unkapanı köprüsüne ayrılan yolun köşesindeki apartmanın kapısına bindirmişti. Tramvayda bulunan yolcuların heyecan ve korku dolu çığlıkları arasında birkaç saniyede olup bitiveren kazada tramvayın altında kalan bir yolcu derhal, 5 yolcu da kaldırıldıkları hastanede ölmüşlerdi. Bu kaza, Istanbul taşıt tarihine «Şişhane Faciası» diye geçmiştir.

Kaza, büyük yankılara yol açtı ve tramvaylarla ilgili olarak daha önce alınmış, fakat tatbik edilemeyen kararların uygulanmasına başlandı. Tramvaylara azamî 28 kişi alınacak, iniş ve biniş arka kapıdan olacaktı. Ön kapıyı yalnız vatmanlar kullanabilecekti. Ne yazık ki bu kararların tatbiki fazla sürmedi.

TRAMVAYLAR BELEDİYEYE DEVREDİLİYOR

1939 yılının ocak ayının ilk günü Istanbul Tramvay Şirketi, yaptığı hizmetlerle birlikte tarihe karışıyor, bütün tesisleri, bedeli 13 yılda ödenmek üzere 1 560 000 liraya hükümete devrediyordu. Bundan çok değil 6 ay sonra tramvay tekrar el değiştirecek, bu sefer hükümet tarafından Istanbul belediyesine devredilerek İETT Umum Müdürlüğü'ne bağlı bir işletme olarak çalışmaya başlayacaktır.

Anadolu yakasındaki tramvayların devlete devri ise çok sonraları olmuş, 16 ekim 1954 günü şirkete nafia vekâletince el konulmuştu. İşletme, bütün tesisleriyle beraber, nisan 1955'den itibaren İETT'ye bağlandı. Böylece gerek Istanbul Tramvay Şirketi, gerekse Üsküdar - Kadıköy Halk Tramvayları Şirketi, fiilî görevlerini sona erdirmiş ve yerlerini tek bir işletmeye bırakmış oldu.

TRAMVAYLAR KALDIRILIYOR

1869 yılında ilk işlediği günlerde, zamanın en süratli nakil vasıtası olarak bilinen tramvayların seferden kaldırılması yine sürati yüzünden olmuş, ancak bu defa süratinin az oluşu sebebiyle trafiği aksattığı ileri sürülmüştü.

Gerçekten sayısı gün geçtikçe artan otomobillerin dolmuş sistemiyle çalışmaya başlaması, şehri bir ucundan diğerine bağlayan modern ve geniş yolların yapımı, şehirde ulaşımı çok kolaylaştırmış, bu da tramvayın gözden düşmesine yolaçmıştı. Bütün bunları gözönüne alan ilgililer, tramvayları seferden kaldırarak, yerine daha modern bir nakil vasıtası olan tro-

Elektrikli tramvayların kendilerine has bazı özellikleri vardı. Bunların belli başlılarını küçük notlar halinde şu şekilde sıralamak kabildir:

- **Elektrikli tramvayın işlemeye başladığı ilk yıllarda her tramvaya yalnız bir asker binebilirdi. Tramvayla yolculuk yapmak isteyen diğer askerler, ya tramvayın arkasına asılarak, ya da basamakta gitmek zorundaydılar.**
- **Yolcusu çok olan Bebek - Taksim ve Bebek - Eminönü hatlarında 3'er vagonluk tramvay katarları çalışırdı. Bu hatlarda çalışan tramvaylar buna rağmen daima çok kalabalık olurlardı.**
- **Ücretlerine arada bir yapılan zamlara rağmen tramvaylar en ucuz nakil vasıtası olmak sıfatını her devirde daima muhafaza etmişlerdir. Köprüden tramvayın geçmeye başlamasından sonra biletlere «Köprüler Resmi» yani müruriye ücreti de eklenmişti. Asrımızın başlarında bu ücret 1 kuruştu.**
- **Okuma - yazma bilmeyenleri de düşünen tramvay şirketi ilgilileri, onların istedikleri tramvaylara binebilmelerini sağlamak amacıyle ilk zamanlar tramvay tabelalarına şekiller de koydurmuştur. Meselâ Yedikule'ye işleyen tramvayın tabelasında yazının yanında küçük bir yedikule resmi yer alıyordu.**
- **Atlı tramvaylar ilk çalışmaya başladıkları yıllarda Köprü'den geçmezlerdi. Köprü'den ilk tramvay elektrikli olarak geçmiştir.**
- **Tramvayların ihtiyaç gerektirdikçe yeni yeni hatlar açılarak sefer sayıları çoğaltılmış ve bunlara birer numara verilmişti. Seferler tatil edildiği zaman tramvaylar 35'den fazla hat üzerinde çalışmaktaydı.**

Şehirde I. mevki bir atlı tramvay.

leybüsleri koymayı kararlaştırdılar.

Tramvayların seferden kaldırılması işlemi yavaş yavaş yapılmış, ilk olarak Maçka - Tünel hattı iptal edilmişti. Bunu daha sonraları şehrin Rumeli yakasındaki bütün hatların iptali takip etti. 12 ağustos 1961 günü şehirde defne dallarıyle süslenmiş tramvaylar, hüzün gözyaşları arasında son seferlerini yaptı, halk son defa tramvaylara bindi, çan sesleri Istanbul caddelerinde son bir defa daha duyuldu. Ve tramvayların 92 yılı aşan hizmet süreleri böylece sona erdi.

Tramvaya şehrin Rumeli yakasına nazaran daha geç kavuşan Anadolu yakasında ise tramvaylar, 1966 yılına kadar işlemeye devam etti. 3 ekim 1966 tarihinde son tramvaylar, yapılan törenlerle bu yakadan da kaldırıldı. Tramvay artık sadece «Taşıt Müzesi» nde görülebilecekti.

TAŞIT MÜZESİ'NDEKİ TRAMVAYLAR

Istanbul'a bir asra yakın süreyle hizmet eden tramvayın hatırasını yaşatmak isteyen İETT yöneticileri bu amaçla, Kadıköy Kuşdili'nde yıllar yılı depo olarak kullanılan bir yapıyı müze haline getirdiler. 6 aylık bir çalışma sonunda hizmete açılan ve «Taşıt Müzesi» adı verilen müzede tramvayın çalıştığı süre içinde geçirdiği değişiklikler, örnekleriyle ziyaretçilere sunulmaktadır.

Müzede orijinal resim ve vesikalara dayanılarak özel olarak yaptırılan tabiî boydaki kışlık ve yazlık atlı tramvaylar, ilgiyle seyrediliyor. Yazımızın başında anlattığımız özellikleri havi tramvayların içinde o devrin giyimleri içinde, kadın ve erkek yolcular da yer alıyor. Böylelikle o devrin kadın ve erkek giyimi hakkında da fikir edinebiliyoruz.

Müzede daha sonra sırasıyle elektrikli tramvayların ilk örnekleri, Anadolu yakasında işleyen tramvay ve ilk otomatik kapılı tramvay bulunuyor. Atlı tramvayların özel olarak yaptırılmasına karşılık bu tramvaylar, seferden kaldırılanlar arasından seçilmiş ve müzeye konmuş.

Tramvay bileti ile girilen ve müdürlüğünü Saffet Arıcan'ın yaptığı müzenin enteresan bir yönü de şu: Müzeyi gezmeye gelen ziyaretçiler, yapının etrafını çepçevre çeviren bir hat üzerinde tramvayla gezdiriliyor. Bu hat üzerinde, Topkapı, Fatih, Aksaray, Kadıköy gibi belli başlı tramvay durakları ard arda sıralanmış. Gelen ziyaretçiler, tramvayla dolaşırken geçmişi yaşar gibi oluyor, çok alışkın oldukları tramvay seslerini tekrar duyuyorlar:

Bâkî kalan bu kubbede bir hoş sada imiş.

Delhi yakınlarındaki Kutb Camii'nin kapısı.

ESKİ BİR BAŞKENT: TUĞLUKABÂD

Yazan : Louis Rousselt
Çeviren : M. A. Kayabal

İLK gezileri bitirdikten sonra Türk imparaporu İltutmuş'un mezarını ziyarete gittim. Bu da bir diğer heykelcilik şaheseri. Gravürü de okuyucuya güzelliği hakkında bir fikir verebilir.

1235 yılında inşa edilen bu anıt, Müslümanlar'ın Hindistan'da inşa ettikleri en eski kabirdir. Vaktiyle bir kubbeyle örtülü olduğu tahmin edilen tepesi, bugün tamamen açıktır. Güneş, büyük hükümdarın mermer lâhdini aydınlatmaktadır.

Bu kadar dar bir alanda bir araya gelmiş başlıca harikalar bunlar. Böylesinin dünyada bir eşi daha yok ve başka hiç bir şeyle kıyaslanamaz.

Belki bana heyecana kapıldığımı söyleyecekler. Büyük anıtları hafife almakla itham edileceğim. «Ninova, Karnak, Roma Forumu» diyecekler. «Bunları unuttunuz mu? Yoksa bilmiyor musunuz?» diye ekleyecekler. Bu ünlü yerlerin şöhretine saldırmaktan çok uzağım ben. Bunların harabelerinin bir kısmını hayranlıkla seyrettim ve aklımda çok büyük hatıralar bıraktılar. Ama itiraf edeyim ki bunların karşısında biraz soğuk kaldım.

Bu şekilsiz, darmadağınık harabeler, Delhi'deki harikalar dizisi ile nasıl kıyaslanabilir? Delhi yaylasında birkaç yüz metre karelik bir alan içindeki Kutb - Minâr'ı Alâeddin kapısını, Pirthi - Raj sütunlarını, Büyük Cami'yi, İltutmuş anıt - kabrini bir arada görmek mümkün. Bu isimler, bu hâtıralar, doğrusu bizi kayıtsız bırakıyor. Tarihimiz bunları tanımıyor. Ama acaba bu kayıtsızlıkla iftihar mı etmeliyiz? Hindistan'daki Türk eserlerinin bilinmemesine göz mü yummalıyız? Gençlerin yakın bir gelecekte Yunan yarımadasındaki küçük kavimler kadar, Hindistan'ın tarihine de merak saracaklarını ummak fena bir şey mi?

Sürüyle güzelliğin bizi bağladığı, büyülediği bu yerde geçirdiğimiz haftanın her gününü anlatacak değilim. Fakat bu kısa ikametimin hatırası, gezimin en canlı ve hoş anılarından biri olarak hafızama yerleşti.

Güneş doğar doğmaz ölü şehrin evlerini pazarlarını örten sık koruluğa koşuyorduk. Güzel şubat ayının mis kokan havasıyle ciğerlerimizi dolduruyorduk. Hindistan'da en güzel ay şubattır. Geceler, soğuk denecek kadar serin olur. Bu yüzden sabah toprağa mavimtrak bir sisten perde çöker.

Daha gün ısınmadan çalışma çadırımı harabelerin yanı başına kuruyordum. O güzel anıtların fotoğraflarını çekiyordum. Arkadaşım ise fotoğraf cihazımın tesbit

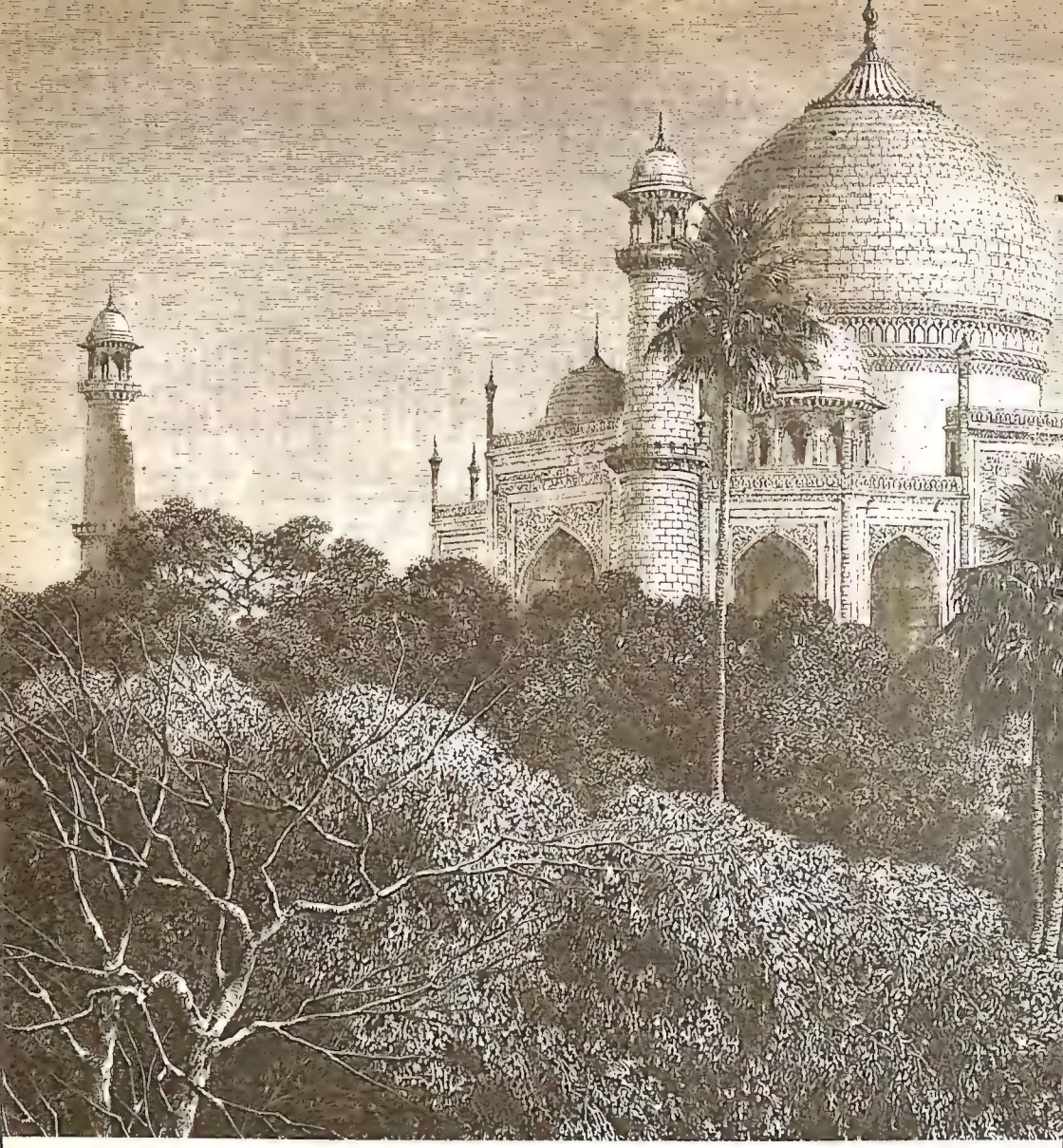

etmeye muvaffak olmadığı renkleri, suluboya fırçası ile kâğıt üzerine aktarmaya çalışıyordu. Öğle olunca Pirthi - Raj'ın sütunlarının gölgesine uzanıyorduk. Bakışlarımızı küçük avluya dikip, gözlerimiz yanarak, saatlerce seyrediyorduk. Burada cereyan eden olaylar bir bir gözlerimizin önüne geliyordu: Kral Dhava'nın ilkel insanlara has inancının sonucu olarak yere ilk çaktığı kutsal çividen, yorulmak bilmez Türkler'in, Tanrı'nın karşısında diz çöktüğü ana kadar, hepsi...

Demir sütunun yanında eski bir incir dalları o sırada aydınlık bir gölgeyle dolan avluya âdeta yayılıyordu. Muhayyilemizin yaşatmaya çalıştığı olayların sessiz şahidi oydu.

TUĞLUKABÂD

Eski Delhi'yi tamamlamak için Kutb'dan sonra ziyaret etmemiz gereken yine bir eski şehir harabesi daha var. Bu da Tuğlukabâd. Şah Tuğluk'un başkenti. Kutb'dan beş kilometre uzakta, Cemne eteklerinde. Prens Tuğluk, günün birinde Kutb'u boşalttırmış ve tebaası ile birlikte yeni başkent olarak seçtiği yere gelip yerleşmiş ve kendi adıyle anılan bu şehri

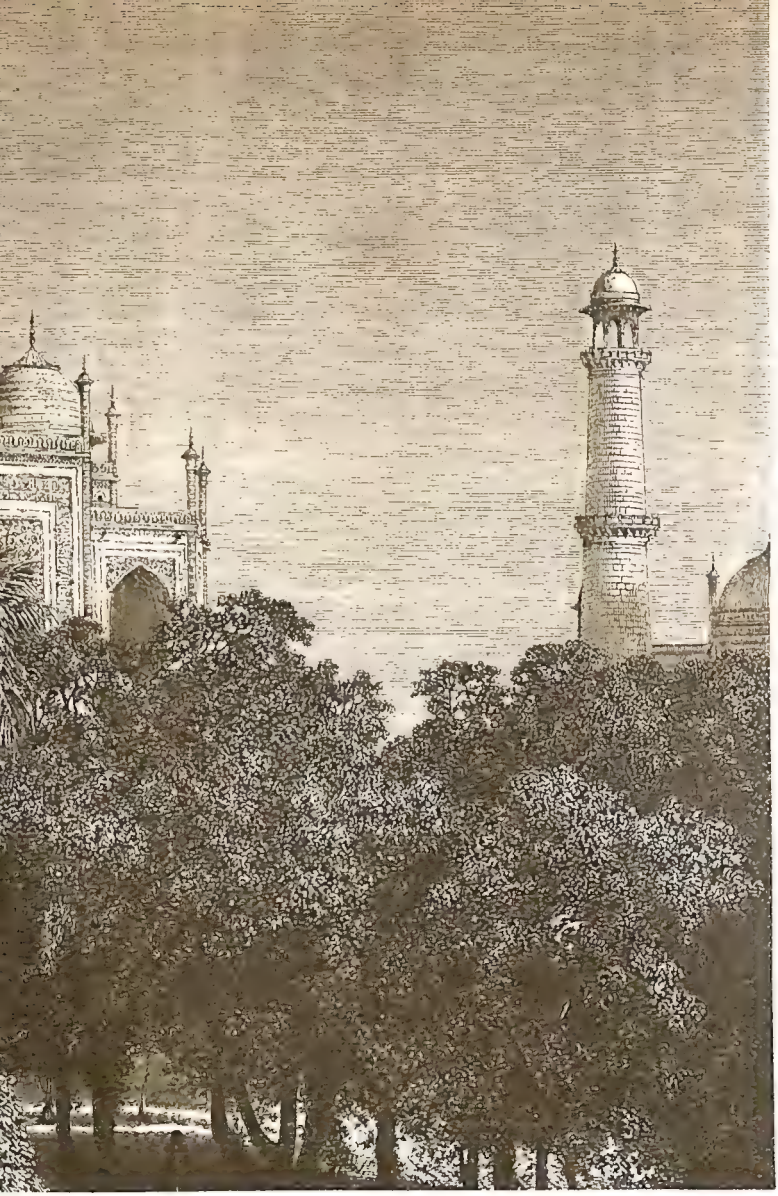

Hind-Türk mimarîsinin şaheseri Tâc-Mahall'in bahçe tarafından görünüşü

kurmuştur. Daha sonra vârislerinden III. Fîrûz da bu şehrin halkını kovmuş, onları daha kuzeye götürüp, önceden ziyaret ettiğimiz Fîrûzâbâd'ı kurmuştu.

Tuğlukabâd'ın surları, sekiz kilometre uzunluğundaki yaylayı tamamen kaplar. Bu kalın duvarlar, 16 metre yüksekliğinde olup, mavimtrak granitten yapılmıştır. Tepenin temelinden başlayan dev yuvarlak kuleler, duvarları taşımaktadır. Ayrıca bunlar uzanıp giden surlara ayrı bir sert ifade vermektedir. Bu ifadeyi ne zamanın tahribi, ne de çevresini kaplayan ağaççıklar bozamamıştır.

Tuğlukabâd'da her şeye özel bir damga vurulmuş gibidir. Tarihin bize hem zarif ve kültürlü, hem de insafsız ve amansız bir insan olarak tanıttığı prensin karakterini, eserinde görmek mümkündür. Şehre açılan 14 kapıdan birinden içeri girince, dev ölçüler insanı derhal çarpmaktadır. İşin garibi, bunlarda Hind tesiri asla yoktur. Diş diş kale burçları, kalın duvarlar, atkı taşlı kapılar bizim derebeylik çağındaki yapıların çok daha geniş ölçüde tutulmuş havasını taşır.

Uzun surların arasında kalan geniş bir göl, şehrin duvarlarını dövmekte, güney-

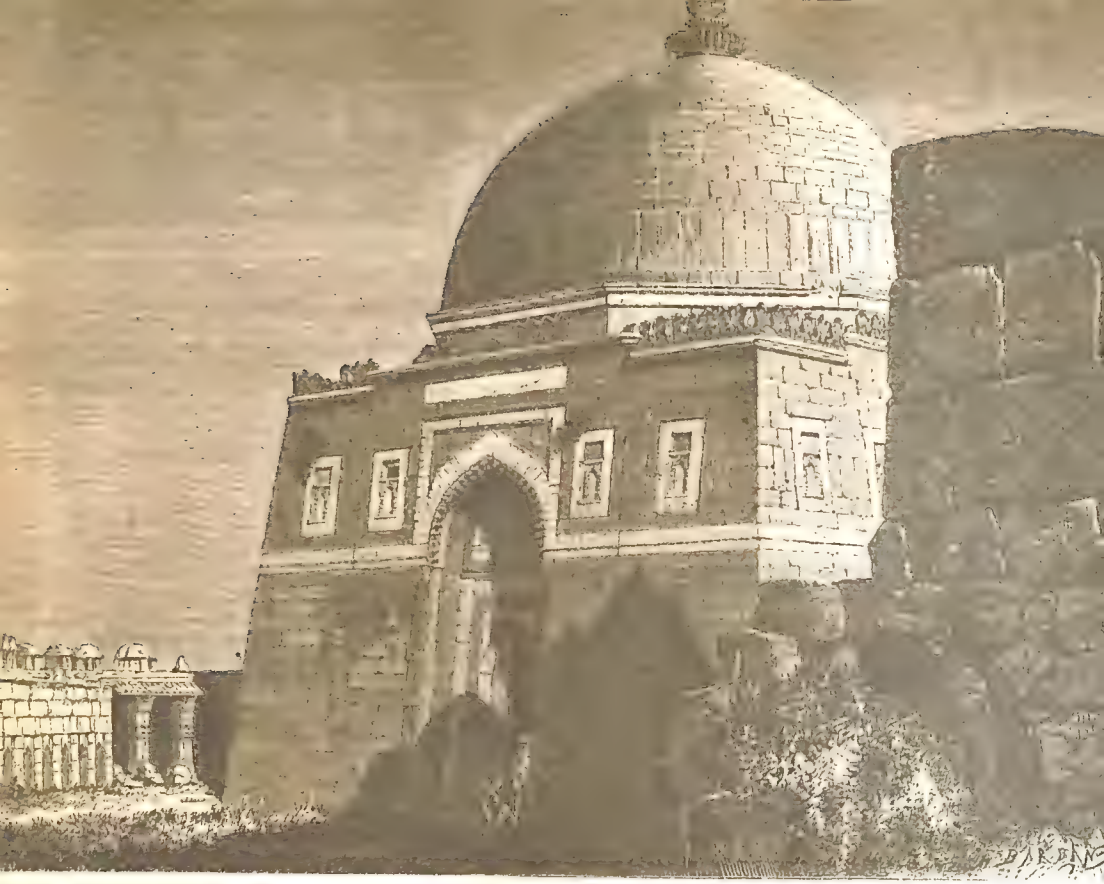

Hindistan'ın Türk İmparatoru Tuğluk Şâh'ın türbesi.

den gelecek saldırılara karşı korumaktaydı. Bu göl bugün kurumuş olup, bereketli bir ova halini almış, orta yerinde bir kayalık yükselmiştir. Bu kayalık bir zamanlar bir adaydı.

Hükümdar Tuğluk'un mezarı bir kayanın orta yerindedir. Son derece sade, fakat göz alıcı bir yapı. Duvarları piramide yakın bir şekilde meyilli yapılmış. Tam bir savaşçıya lâyık bir anıt.

Anıtın içinde Tuğluk, eşi ve halefi Muhammed Şâh'ın lâhitleri var. Bunlardan sonuncusu Hind tarihinde çok kanlı bir şöhret bırakmıştır. Yeğeni III. Fîrûz onun aşırılıklarının farkında olduğu için daha sonra kurbanları aratmış ve gerek maddî, gerekse manevî yönden zararlarını karşılamaya çalışmıştır. Sonra da yaptığı bu iyiliklere dair yazılı delilleri bir araya getirerek, selefinin sandukasının yanına gömdürmüştür.

Bütün gün sabah vakti insanın ümidini kıracak kadar monoton ve bitmek bilmeyen ovaları aştık. Çıplak ve taşlık toprak, sanki her türlü bitkiden yoksun. Uzakta büyük kasabalar da görülüyor. Çevrelerindeki ekili yerler insanın yüzüne gülümser gibi. Bunlar da ancak uzaktan taşınan suyla mümkün olabiliyor. Aslında bu ülkeyi demiryolu ile gezmek gerek.

Saat ikide Panipat'a yaklaşıyoruz. Arazinin görünüşü hissedilecek kadar düzeliyor. Ekili tarlalar ve ağaç kümeleri arasında kurak ve taşlık yer yok.

İşte bu uçsuz bucaksız ovada, bu bahçelerde, Hindistan'ın kaderi bir çok defa çizildi.

Bundan daha güzel bir savaş alanı düşünülemez: Tatlı meyiller, buna mukabil ne nehir, ne uçurum, ne de orman. 1193'te Kutb, 1397'de Timur, 1526'da Bâbur, sonra Ekber, 1739'da Nâdir Şâh, 1768'de Ahmed Şah sırasıyle bu güzel ülkenin kakaderini Panipat'ta değiştirdiler. Ülkeyi öylesine göz alıcı, öylesine muhteşem eserlerle bezediler ki, tarihe akıp giden asırların ardından isimleri hâlâ yaşıyor. Bu ölümsüz eserleri görünce insan, yazının başlığındaki sıfatı tereddütsüz Hindistan'a yakıştırıyor: Türkler'in Hindistanı!...

Eşsiz Başarıları Sayesinde Tanrılaştırılan Bir Kumandan

BÜYÜK İSKENDER

2.300 YIL evvel Adriyatik'ten Lâhûr'a kadar Balkanlar, Küçük Asya, İran ve Hindistan'ı fethetmiş olan uzun sarı saçlı genç adama «Büyük İskender» denmişti. 33 yaşında öldüğü zaman, kurduğu imparatorluk; Makedonya, Yunanistan, bugünkü Türkiye, Lübnan, İsrail, Ürdün, Mısır, Libya, Kıbrıs, Suriye, Irak, İran, Afganistan, Sovyet Orta Asyası, Batı Pakistan ve Hindistan'ın bir kısmını içine alıyordu.

Öldürülen babası Makedonya Kralı Philip'in yerine geçtiği zaman henüz 20 yaşında olan İskender, sallanmakta olan bir tahta varis olmuştu. Sarışın, iri gözlü, sakalları henüz terleyen ve küçük yapılı bir gençti. İlk iş olarak bir kehânetten kuvvet almak lüzumuna inandı ve bir kadın kâhine baş vurdu. Haber vemeden mâbede geldiği için rahipler onu içeri almak istemediler. Fakat İskender, kadın kâhini yakalayıp mâbedin içine sürükledi. Plutarch'in yazdığına göre, genç kralın şiddeti karşısında boyun eğen kadın kâhin ona, «Oğlum, seni kimse yenemez,» dedi. Buna karşılık İskender: «Benim istediğim de yalnız bunu öğrenmişti» cevabını verdi ve 13 yıl süren hükümdarlığı bu kehâneti doğruya çıkardı.

İskender, çok üstün liderliğini, aşırı bir atılganlıkla desteklemişti. Zaman zaman gösterdiği zalimlik, tarihçileri şaşırtmıştır. 13 yıl içinde İskender, zamanının tanıdığı uygar dünyanın sınırlarına ulaştı. Her ne kadar kurduğu imparatorluk, kuruluş süresinden daha kısa bir zamanda parçalandı ise de, başarıları ile yarı ilâhlardan sayıldı.

M. Ö. 324 yılında Yunanistan'a da hâkim olan Makendonya Kralı İskender, Pers imparatorluğuna meydan okumak üzere Doğu'ya yöneldi. Persler bu esnada Orta Asya'dan Hindistan'a ve Batı'da Boğazlar ve Mısır'a kadar uzanan büyük bir imparatorluğa sahiptiler. 150 yıl evvel Makedonya ve Yunanistan'a taarruz ederek Atina'yı yakmışlardı. O zaman Yunanlılar, Persler'i Çanakkale Boğazı'nın doğusuna püskürtmüşlerdi ama, Yunan hatipleri halka öc alma duygusunu aşılamaktan vazgeçmemişlerdi. Yunan kültürü ile yetişmiş olan Makedonya Kralı Philip de bu etki ile Persler'den öc almaya hazırlanıyordu. Muhtemel olarak Philip, Persler'in bir düzeni ile öldürüldüğü zaman, genç İskender, babasının emelini benimsedi.

İskender henüz çocuk yaşta iken, babasına güzel bir at hediye edilmişti. Fakat kralın en iyi binicilerinden hiç biri bu azgın ata binemeyince, İskender ortaya çıktı. İskender, bu hayvanın kendi gölge-

sinden ürktüğünü farketmişti. Atın yüzünü güneşe çevirdi ve üzerine atlayarak hayvana hâkim oldu. Gözleri yaşaran Philip:

— Oğlum, kendine lâyık bir krallık ara, Makedonya sana pek küçük gelir, dedi.

Gerçekten oğlunu bu amaca hazırlamak için her şeyi yaptı. Delikanlı her konuda üstünlük gösteriyordu. Ne zaman babasının yeni bir başarısını haber alsa:

— Babam bana bir şey bırakmıyor, diye yakınırdı.

Philip, M.Ö. 336 yılında hançerlenerek öldürüldüğü zaman tahta çıkan İskender, Tuna'dan, Thebes'e (Atina'nın hemen kuzeyinde) kadar yayılmış iç isyanları bastırdı ve Pers ülkesini istilâ için babasının beslediği emeli gerçekleştirmek istedi.

M.Ö. 334'te 30 bin piyade ve 5 bin süvari ile hükûmet merkezi Pella'dan yola çıktı. Ordusunun arkasından ikmal kolları ile birlikte çeşitli bilginler de geliyordu. Çünkü İskender, girdiği toprakları her bakımdan tanımayı da istiyordu. Axios (Drahur) nehrini, bir daha geri dönmemek üzere geçti. Selânik üzerinden Çanakkale Boğazı'na kadar olan 500 Km.'lik yolu 20 günde aldı ve Hellespont denilen boğazın, batı kıyısındaki Sestos (Eceabat) da konakladı. Karşı kıyıda o devrin Pers imparatorluğu toprakları bulunuyordu. Bu topraklar disiplinli, iyi bakımlı savaşçılar tarafından korunuyordu. Bu savaşçılar arasında, Makedonya askerlerine denk olan ücretli Yunanlılar da vardı. İskender'in birlikleri karşıya geçerken, Pers kuvvetleri de iki günlük mesafede bulunan Granius ırmağı (Biga doğusundaki Kocabaş çayı) üzerinde acele bir savunmaya hazırlanıyorlardı.

KORKUSUZ ADAM

İskender, geçiş hareketini generali Parmenion'a bırakarak, Truva'ya geçti ve oradaki Athena mabedini ziyaret etti. Bin yıl evvelki ilk Yunan istilâsının kahramanı Aşil'in Truva harplerinden kalan zırhları bu mabette saklanıyordu. İskender, bu menkıbeleri anlatan Homer'in İlyada'sını her zaman yanında taşır, geceleri kitabı başının altına koyardı. Ona göre bu eser, askerlik biliminin her türlü hazinelerini içine almaktaydı. Aşil ise, İskender'in taptığı yarı ilâh bir kahramandı. İskender, mabetten Aşil'in zırhlarını ve kalkanını alarak kendi zırhlarını orada bıraktı ve böylelikle uğur kazandığına inandı. Gerçekten bu zırhlar 8 yıl sonra onun İndus nehri üzerinde hayatını kurtaracaktı. Bugünkü adı Kocabaş olan ve

Aristo'nun, Büyük İskender'in karakterinin şekillenmesinde büyük rolü olmuştur. Resim, filozof'u İskender'e ders verirken gösteriyor.

DENİZ ÜSTÜNDE YOL

Tyrliler kapılarını açmayınca, İskender, kıyıdan 800 m. mesafede bulunan adaya, 50 metre genişlikte bir yol yaptırdı. Yedi ay süre ile Makedonyalılar, kaleden atılan ok ve taşlar altında çalıştılar. Nihayet İskender'in mancınıkları, kalenin doğu duvarlarına yanaştırıldı. Deniz tarafından da güney duvarları, gemilere yüklenen koç kafaları ile dövülmeye başlandı. Kale düştü ve Pers donanması böylece üssüz kaldı.

(Şimdi İskender'in yaptırdığı yol, denizin getirdiği kumlarla genişlemiş ve bir balıkçı kasabası olan Sûr, yarımada haline gelmiştir).

İskender henüz Tyr'de iken, Dârâ'dan bir barış teklifi geldi. Dârâ ona kızı ile birlikte Fırat'ın batısındaki bütün toprakları (Pers imparatorluğunun üçte biri) ve 10 bin Talent altın (bugünkü rayiçle milyarlarca TL.) verecekti. General Parmenion:

— Eğer ben İskender olsaydım bu teklifi kabul ederdim, dedi.

Fakat İskender:

— Ben de Parmenion olsaydım kabul ederdim, cevabını verdi. Genç kralın hedefi, bütün Pers imparatorluğunu ele geçirmekti. Pazarlığa girişmeyi reddederek kıyıdan Mısır'a yürüdü. Mısırlılar ona kollarını açtılar ve Firavun olarak Mısır tacını giydirdiler. İskender, Nil deltasının batısında, bugünkü İskenderiye şehrini kurdu.

İskender, Mısır'dan Tyre'e dönüp, ordusunu takviye ederek Dârâ ile karşılaşmak üzere kuzey - doğuya yöneldi.

Dârâ, karşı konulmaz Makedonya ordusunu durdurmak için; tekerleklerinin kenarı keskin oraklarla donatılmış savaş arabalarına ümit bağlamıştı. Bu amaçla Musul'un doğusundaki Gavgamela ovasını tesviye ettirmişti. Fakat savaş arabaları taarruz edince, İskender, askerlerini savaş arabalarının yolları üzerinden iki yana çekti, hızla geri dönemeyen arabaları ve atları, Makedonyalılar yere serdiler.

Daha sonra süvariler, doğruca Dârâ'nın karargâhına hücum ettiler ve Dârâ, savaş arabasını bırakıp, at sırtında kaçtı. Halbuki başka yönlerde savaş Makedonyalılar'ın aleyhine dönüyordu. Fakat III. Dârâ'nın kaçtığını öğrenen Persler, yenildiler. Makedonya ordusu artık harbin sona erdiğini sanmıştı. Fakat İskender, Dârâ sağ kaldıkça onu kovalamaya azmetmişti. Bâbil'e yürüdü. Şehir büyük kumandana kapılarını açtı. Ordu, orada bir ay dinlendi, şehre bir Pers valisi tayin edildi. Böylece İskender, galip ile mağlubu birleştirmekte ilk adımını atmış oldu.

Bâbil'den, Pers imparatorluğunun hazinelerini ele geçirmek üzere, bugünkü İran'ın içlerine dalarak Persepolis'e yürüdü. Yol boyunca 180 000 Talent (54 milyar TL.) değerinde altın, mücevher ve gümüş topladı. Sonra sıra Persepolis'e geldi. Burası, inanılmaz ihtişamıyle göz kamaştıran bir şehirdi. İskender, 150 yıl evvel Atina'nın yakılmasına karşılık olarak, Keyhusrev'in kurduğu bu mâmureyi ateşe verdi.

M. Ö. 330 yılının baharında İskender, Hemedân'a yürüdü, fakat Dârâ, Elburz dağlarını geçerek kuzeye kaçmıştı. Makedonyalılar günde ortalama 60 Km. hızla Dârâ'yı kovaladılar. Nihayet Dârâ'nın cesedini buldular. Artık, aynı zamanda Pers imparatoru da olan İskender, Zadracarta (Gürgân)'ya yöneldi.

(NOT: Gürgân ile Türkmen ovaları arasında milâdın IV. yüzyılında, adı bilinmeyen bir hükümdar, Türkmenler'in baskınlarını önlemek amacıyle 160 Km. uzunluğunda bir duvar yaptırmıştı. Yanlış olarak bu duvarı İskender'in yaptırdığı söylenmektedir).

İSKENDER'İN BOYNUZLARI

Asya'da ve bu arada Türkiye'mizde İskender'in boynuzları olduğu ve bunları uzun saçları altında sakladığı hakkında bir efsane vardır. Koç kafalı ilâh Ammon'un oğlu sayıldığından onun boynuzları bulunduğuna inanılmıştır. Gûya İskender'in bu sırrını yalnız berberi bilir ve ölüm korkusu ile kimseye söyleyemezmiş. İçini dökmek için bir gün, bir kuyuya bu sırrı fısıldamış, fakat kuyunun içinde yetişen kamışlardan, hangi çoban kaval yapsa, üfleyince: «İskender'in boynuzları var!» sesi çıkarmış. İslâm dünyasında İskender-i Zülkarneyn lakabının kullanılması ve İskender adına basılan paralarda başının yanlarında iki küçük boynuz gösterilmesi bu efsanenin Doğu ve Batı'da benimsenmiş olduğunu gösterir.

İskender, Gürgân'dan doğuya doğru ilerlerken, Dârâ'nın katlini düzenlemiş olan, generallerinden Bessus'un, Afganistan'daki Belh şehrine kaçtığını öğrendi. Bessus kendisini Pers kralı ilân etmişti ve Belh'de bir ordu toplamakla meşguldü.

Gürgân'dan Belh'e yürüyen ve sonradan «İskender Yolu» adı verilen istikamet üzerinde giden İskender, her 27 Km.'de bir tahkimli menzil noktaları kurdurdu. Bu yol daha sonra Çin'den gelen malların geçtiği «İpek Yolu» adını aldı.

Bu arada, en yakın dostlarından ve generallerinden Philotas'ın bir suikast hazırladığını öğrendi. Onu muhakeme ettirip,

önemsiz suç belirtilerinden dolayı idam ettirdi. Makedonya kanunlarına göre ihaneti meydana çıkan insanın, bütün akrabaları da öldürülürdü. Her ne kadar diğer yakınlarının hayatını bağışladı ise de, Philotas'ın babası ve Makedonya ordusunun kendisine en sadık generali olan Parmenion'u da idam ettirdi.

M.Ö. 330 yılının yazı ve son baharında, İskender, Afganistan'ın (ölüm çölü) denilen bölgesinde savaştı. Fakat o devirlerde bu bölge çöl değildi. O zamanlar sulama kanalları ile verimli bir topraktı. Ancak 15 yüzyıl sonra gelen Cengiz Han, bu kanalları doldurmuş, halkını öldürmüş ve şehirlerini harabeye çevirmişti. Bugün dahi çölde bu şehirlerin harebeleri görünür. Bessus'u kovalamak üzere aralık ayında Kâbil vadisine ulaşan İskender'in yolu, o zamana kadar rastlamadığı yüksek karlı dağlarla kesildi. 3 800 râkımlı Kavak geçidinden geçebilmek için, baharı bekledi.

KANATLANAN ASKERLER

İskender'in yaklaşması üzerine Bessus, Belh şehrinden kaçmıştı. Genç kral, iki yıl süre ile burada karargâhını kurarak, Oxus (Amuderya) nehrinin iki kıyısındaki ayaklanmaları bastırmaya çalıştı. Bessus'u kovalamak için Oxus nehrini, samanlardan yapılmış sallar üzerinde geçti ve ordusunu beş günde karşıya taşıdı ve karşı kıyılarda Alexandria Eschate (en uzak İskenderiye) adlı şehri kurdu. (Bugünkü adı Leninâbâd'dır). Oxus nehrini geçtikten pek az sonra, kendi adamlarının ihanetine uğrayan Bessus yakalandı ve işkence ile öldürüldü. Fakat onun yerine yeni liderler türedi. İskender, Semerkand'ı aldı ve kuzey - doğu'ya yönelerek iki günde beş şehri zaptetti. Bu arada «Sogdiana kayası» adı verilen, fakat henüz yeri keşfedilmemiş olan bir kaleye rastlayınca, İskender teslim olmalarını teklif etti. Çok sarp bir dağın tepesinde olan kale, ele geçirilmez görünüyordu. İçerdekiler ona:

— Kanatlı askerler bul, başkası bize dokunamaz, dediler.

Geceleyin 300 Makedonyalı sarp kayalara kazıklar çakarak iplerle kaleye tırman-

Persepolis harabelerinden bir görünüş.

Büyük Pers İmparatoru Dârâ'nın mezarı.

dılar, gün ağarırken İskender:

— Gelin, uçan askerlerimi görün! dedi. Sogdianlılar teslim oldular. Esirler arasında, Sogdian asillerinden birinin kızı olup Bessus'la birlikte kaçmış Roxane adlı güzel bir kız vardı. Harp ganimeti olarak İskender'in malı olmuştu. Fakat kadınlara karşı her zaman nazik davranan İskender, bu hakkından faydalanacak yerde onunla evlendi.

M. Ö. 327 yılı başlarında İskender, Kâbil vadisine döndü ve bugünkü Batı Pakistan'a yöneldi. Hindistan'ı da imparatorluğuna katmak amacında idi. Şimdi ordusu büyümüş, katılan Pers piyade ve süvarileri ile 120 000 kişi olmuştu. Kendisi de bir hayli değişmişti. Çok içiyor ve zaman zaman son derece hiddete kapılıyordu. Böyle bir anında Grancius ırmağı muharebesinde hayatını kurtarmış olan en yakın arkadaşı Cleitus'u öldürdü. En ufak bir itiraza tahammül edemiyor, fakat askerlerine karşı âdil davranıyordu.

İSKENDER, HİNDİSTAN'DA

Makedonya ordusu, Afganistan'dan Pakistan'a geçti. Batı Pakistan şehirlerini birbiri ardına ele geçirdi. Bütün Küçük Asya'yı bir buçuk yılda zaptetmişken, batı Pakistan'ı itaata almak sadece bir yıl sürdü.

İskender, M.Ö. 326 yılının ilkbaharında İndus üzerinde kayıklarla kurulmuş bir köprüden doğuya geçti ve Taxila'ya vardı (Bugünkü Ravalpindi kuzeyinde). Bu şehrin kralı ona kapılarını açtı. İskender de Hindistan krallarından Porus'a karşı muharebe etmek üzere ordusunu tertipledi. Şimdi Mangla barajı yüzünden küçük bir su haline gelmiş olan Jehlum nehri, o zaman coşkun akan bir ırmaktı. İskender, İndus'tan kayıklar getirtti. Karşısındaki Kral Porus'un 35 000 piyade ve süvarisinden başka 200 muharebe fili vardı. Bir iki gösterişten sonra İskender, fırtınalı bir gecede ordusunu karşıya geçirdi. Muharebe pek şiddetli ve kanlı oldu. Porus'un filleri ürktüler ve Hindliler karma karışık kaçtılar. Porus teslim olduğu zaman İskender ona nasıl bir muamele görmek istediğini sordu ve: «Bir krala lâyık olduğu gibi» cevabını aldı.

Bugünkü Hindistan'ın batı sınırları yakınındaki Beas ırmağında İskender ilk gerçek isyanla karşılaştı. Sılaya tutulmuş ve Porus'la yaptıkları savaşta sarsılmış olan adamları, daha ileride büyük düşman kuvvetleri bulunduğunu ileri sürerek ayak diredilerler. İskender, subaylarını topladı ve onlardan çaba göstermelerini istedi. En sadık generallerinden Coenus ayağa kalkıp miğferini çıkardı ve:

— Ey Kral! arkadaşlarım adına konuşuyorum. Hayatta kalanlar artık ailelerine dönmek ve onlara kazandırdığın servetle son günlerini yaşamak istiyorlar. Ey asil Kral! Bizi memlekete götür ve artık durmak gerektiğini anla!... dedi.

Bu sözlere çok kızan İskender, üç gün çadırına kapandı ve nihayet subaylarının isteğini kabul etti. Ordusunu geriye çevirerek Jehlum'e yollandı.

İsa'dan evvel, 326 yılı sonbaharında ordu, nehrin iki kıyısını takip ederek, bir kısmı da 2 bin tekne ile su yolundan gidiyordu. Jehlum, Çenap ve İndus boyundan yürüyüş 9 ay sürdü. Yol boyundaki bir kalenin muhasarasında İskender, adamlarının isteksiz davranışlarına kızarak 3 kişi ile birlikte savunanların üzerine atıldı. Ordu, kale duvarlarını aşıp içeri girince, İskender'i, Truva mâbedinden aldığı kalkanın altında, bir okla ciğeri delinmiş olarak buldular. Ok çıkarıldıktan sonra günlerce komada kaldı. Nihayet kayıkla kralı kampa taşımak istediler. Askerleri onu ölü sandılar. Fakat elini kaldırarak onları selâmladı. Ve kıyıya çıkınca atına bindi, henüz sağ olduğunu göstererek morallerini takviye etti. Hind denizine varınca, ordusunun bir kısmını gemilerle denizden gönderdi. Kendisi, karada kalanların başına geçerek Belûcistan çöllerine daldı.

BÜYÜK ADAMIN ÖLÜMÜ

Tarihçi Arrian'ın yazdığına göre bu yürüyüş çok zahmetli oldu ve disiplin günden güne zayıfladı. Askerler, erzakları yağma ettiler ve nakliye hayvanlarını kestiler, yemek pişirmek için arabaları yaktılar; elde ettikleri ganimetlerin çoğunu attılar. İskender yaya olarak başta gitmekte ve keşif kollarının bulup, miğferleri içinde kendisine getirdikleri suyu, herkesin gözü önünde yere dökmekteydi.

İskender doğruca Bâbil'e dönmedi. Her zaman alınacak yeni ülkeler düşünüyordu. Bir donanma yaptırarak, Arabistan yarımadası ve Afrika kıyılarına gönderdi. İran ve Irak arasındaki bataklıkları dolaştı ve Dicle'den yukarı çıkarak Opis şehrine (Bağdad'ın güneyinde) vardı. Burada askerlerin, gittikçe bir Pers hüviyetine bürünen İskender'e karşı direnmesi isyan halini aldı. Çünkü İranlılar'ı ordusuna alıp onlara, Makedonyalı isimleri vermekteydi. Makedonyalı askerler İskender'e:

— Bizi memleketimize gönder, sen de baban Ammon ile beraber savaşa devam et! diye bağırdılar.

İskender, son defa olarak M.Ö. 323 yılının baharında Bâbil'e girdi. Çektiği zahmetler, aşırı içki ve aldığı yaradan dolayı hastalandı. Kısa zamanda hareket edemez ve konuşamaz hale geldi. Ordu kendisini görmek istedi. Onu yatağında oturttular ve bütün subaylar, askerler önünden geçti. Saatler süren bu geçişte askerlerini yalnız başının hafif bir hareketi ve gözleriyle selâmladı. İki gün içinde, daha 33 yaşına girmeden ölüp gitti.

İskender'in kurduğu imparatorluk milyonlarca Km.²'yi geçmişti. Fakat birkaç yıl yaşayabildi.

Arrian'ın dediği gibi: «İskender'in emelleri hiç bir zaman küçük ve basit değildi. Eğer Britanya adaları ile birlikte Avrupa'yı da imparatorluğuna katsa idi yine tatmin olmayacaktı. Her zaman yeni ülkeler ve rakipler arayacaktı. Bulamazsa, kendi nefsi ile mücadele edecekti.»

Büyük İskender'in Persler'le savaşını gösteren eski bir resim.

Resimlerle

ESKİ TÜRKİYE

Bursa'da «mâmûlât ve mahsûlât» sergisinin açılış merasimi (1906).

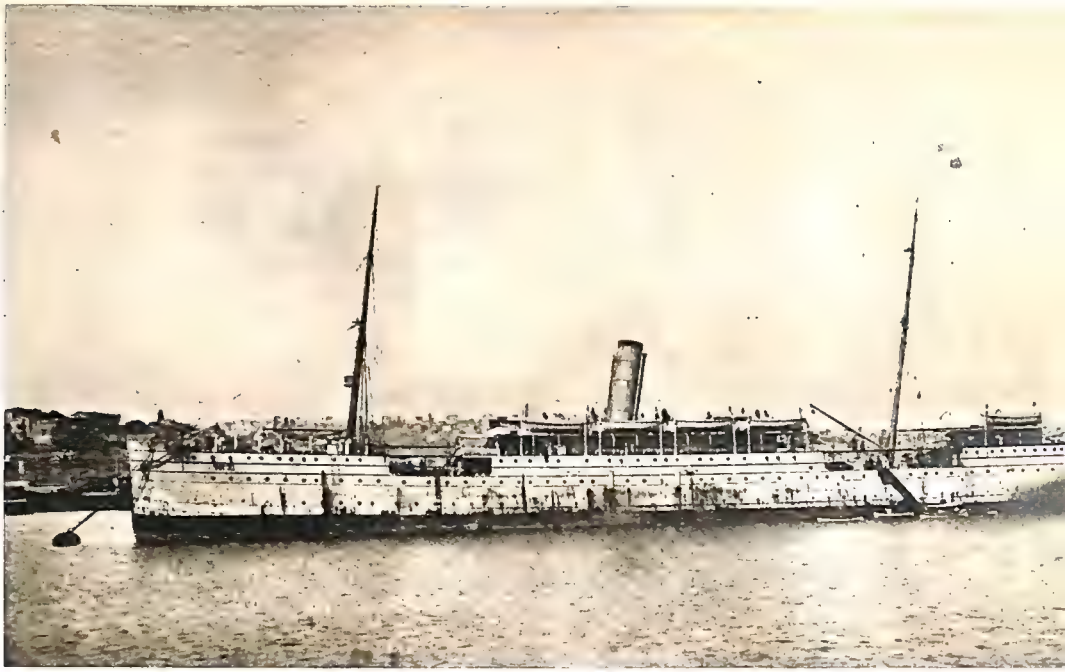

İmparatorluk donanmasına katılan «Bezm-i Âlem» adlı nakliye gemisi (1906).

Kirmastı'da (Mustafakemalpaşa) bir okulun açılışı (1893).

Istanbul'daki Bakterioloji laboratuvarından bir görünüş (1894).

Istanbul'un güzel mesire yerlerinden: Göksu deresi (1906).

Hayat
Tarih
Mecmuası
içinde
ilâve
olarak
verilen

VİLÂYETLERİMİZİN TARİHİ

tamamlanmış ve cilt halinde satışa çıkarılmıştır.

Kütüphanenizde uzun yıllar saklanacak olan bu değerli hazine, tifdruk baskı tekniğiyle basılmış birbirinden güzel yüzlerce renkli ve siyah - beyaz resimle süslüdür.

Vilâyetlerimizin Tarihi, her ilin bugünkü durumuyle geçmişini bol fotoğraf ve gravürlerle anlatan yegâne eserdir.

Fiyatı ciltli : 20 liradır.
Cilt kapağı : 5 liradır.

KARİKATÜR

Cem'den çizgiler (1910).

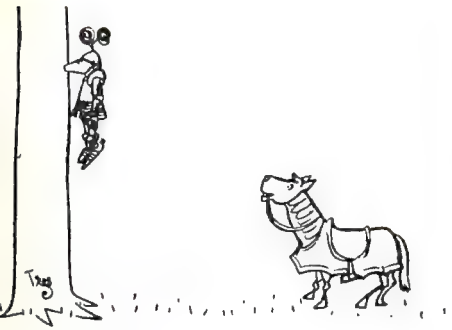

YAZISIZ

Teşrîfât-ı Umûmîye Nâzırı.

— Âh! Yavrum hürriyet, o ne ya!... Öpsene paşa babalarının eteklerini! Sonra sana yaramaz derler, haşarı derler de, kimse seni sevmez.

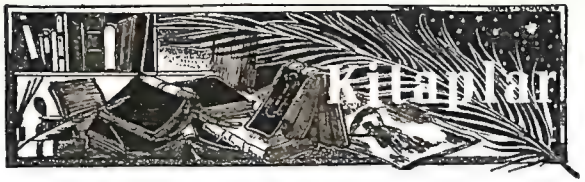

Arasında

Ursula ve Kurt Reinhard, **Auf Der Fiedel Mein, Volkslieder von der Osttürkischen Schwarzmeerküste,** Veröffentlichungen des Museums für Völkerkunde, Berlin, 1968, 84 sayfa.

İki değerli Alman folklorcusu, Türkiye'nin Karadeniz bölgesinden 1.356 türkü güftesi tesbit edip yayınlamıştır. Çok güzel bir baskıyla yayınlanan eserde, türkülerin hem Türkçe metni, hem de karşı sayfalarında Almanca tercümeleri var. Birkaç türkünün notası da nihayete eklenmiş. Eser kısa bir tahlil yazısıyle bitiyor. Kemençe çalan bir Karadenizli'nin resmi ile bezenmiş kapakla kitap, batıdan doğuya bütün Karadeniz kıyılarımızın halk ruhunu aksettiriyor

●

Fazlıoğlu Cemâl Oğuz ÖCAL, **Bir Millet Şahlanıyor,** Istanbul, 1968, Yaylacık Matbaası, 240 sayfa, 7,5 TL.

Şair Cemal Oğuz'un yeni şiir kitabı. Bilhassa milliyetçi, kahramanlık şiirleri dolu, eğitici, gençliğe hitâb eden, değerli bir sanat ve fikir mahsulü.

Y. Ö.

Tümamiral Fahri Çoker'den aşağıdaki açıklamayı aldık:

1. Said Naum Duhanî tarafından kaleme alınan «Beyoğlu Pera İken» başlıklı yazı serisinin beşincisinde, 1908 mayısında patlak veren Sisam isyanı «Kuru sıkı bir tek atışla bastırılan isyan» başlığı altında küçümsenmekte ve Sisam Beyi Kopas'ın methiyesi yapılarak, olaylar bu yönden bir tahlile tâbi tutulmakta ve nihayet isyanın Rauf Bey'in kumandanı bulunduğu Hamidiye gemisinin kuru sıkı bir tek top atışı ile bastırıldığı ileri sürülmektedir. Halbuki:

a) İsyan, anlatıldığı gibi kuru sıkı bir top atışı ile bastırılacak cinsten olmadığı içindir ki, gemilerle adaya sevkedilen askerin himayesine Ferik Amiral Galatalı Halil Paşa'nın kumandasında, Hamidiye, Peyk-i Şevket, Marmaris, Ayıntab ve Bafra gemilerinden mürekkep bir hafif filo memur edilmiş, Rauf Bey bu filoda Peyk-i Şevket gemisinin komutanı olarak bulunmuştur. Rauf Bey'in Hamidiye'ye komutan olarak atanması, isyandan çok sonra 5 mayıs 1909'dadır.

b) 27 mayıs 1908'de Dikili gemisinden karaya çıkarılan bir kısım asker, âsilerin şiddetli mukavemetine mâruz kalarak birçok şehit, yaralı ve esir vermiştir. Bu mukavemet ve karşı taarruz, ertesi gün de devam etmiş ve gemiler kurşun yağmuruna tutulmuştur. Ancak, bombardıman için emir gelmesi ve Haleb ve Hudeyde gemileriyle gönderilen üç tabur askerin de karaya çıkarak Vati şehrini kuşatması üzerine 31 mayısta sükûnet kısmen tesis edilmiş ve filo 27 hazirana kadar, karakol göreviyle Sisam'da kalmıştır (1331 yılına ait «Mecmûa-i Senevîye-i Bahrîye» nin 93 - 103. sahifelerinde mevcut «Sisam İsyanında Bahriyemiz» başlıklı yazı).

2. Aynı yazıda, «Bir Megaloman» başlığı ile Tersane Sermimarı Yanko Bey'in imzasının altına hiç bir zaman sahip olmadığı! «Architecte de Sa Majesté Impériale de Turquie» unvanını koyduğu belirtilmektedir.

7 temmuz 1308 tarihli 82 sayılı «Cerîde-i Bahrîye» deki bir tayin emrinde açıkça görüleceği üzere «Saâdetlû Yanko Bey Mâbeyn-i Hümâyûn-ı Mülûkâne Mîmârı» dır ve 16 haziran 1308 tarihinden itibaren de «Mîmâr-ı Sânîlik ile Tersâne-i Âmire' de dahi istihdâmı» öngörülmektedir. Bu itibarla Yanko Bey, belirtilen unvanı kullanmakta haklıdır.

TARİHE AKAN BİR AY

Eylül 1968

2 EYLÜL

İki günden beri İran'da devam eden depremde 9.000 kişinin öldüğü, 3.000 kişinin de yaralandığı bildiriliyor.

● Ruslar tarafından işgal edilen Çekoslovakya'da içişleri bakan yardımcısı intihar etti.

3 EYLÜL

Son yılların en korkunç depremi olarak nitelenen İran'daki zelzelede ölü sayısının 20.000'e çıktığı açıklandı.

4 EYLÜL

İran'da büyük hasarlara yol açan depremden sonra, Bartın ve Amasra'da 21 kişinin ölümüne, 200 kişinin yaralanmasına sebep olan bir deprem kaydedildi.

5 EYLÜL

Bartın'daki depremden zarar gören vatandaşlara, hükümet yardıma başladı.

6 EYLÜL

1968 - 69 adlî yılı, Yargıtay Birinci Başkanı İmran Öktem'in bir konuşmasıyle açıldı.

10 EYLÜL

Korsika'dan Nice'e gelirken 13'ü çocuk 89 yolcu ve 6 kişilik mürettebatıyle Akdeniz sularına gömülen Air France uçağından hiç kimsenin kurtulamadığı bildiriliyor. Uçağın kalıntısı yakınlarında ise sadece bir ceset bulunmuştur.

12 EYLÜL

Haydarpaşa Numune Hastanesi Başhekimi ve Beşiktaş Kulübü yöneticisi Dr. Faruk Ayanoğlu, bir kalb krizi sonucu vefat etti.

14 EYLÜL

Başbakan Süleyman Demirel, başbakanlıkta düzenlediği 11. basın toplantısında, günün önemli konularına değinmiş, Anayasa dışında bir çözüm şekli aramanın macera olduğunu belirtmiştir.

16 EYLÜL

Eski gazeteci ve mütercimlerden Hamdi Varoğlu, tedavi edildiği hastanede vefat etti. Hamdi Varoğlu, Türk basınına uzun yıllar hizmet etmiş bir gazeteciydi.

19 EYLÜL

Sovyetler tarafından Ay'a gönderilen «Zond - 5» otomatik uzay istasyonu, bu sabaha karşı Ay'ın yakınından geçtikten sonra yeryüzüne dönmek üzere yolunu değiştirmiştir. Jodrell Bank Rasathanesi bilginlerine göre, «Zond - 5», Rusya'nın Ay'a insan gönderme projesinde çok önemli bir basamak teşkil edecektir.

23 EYLÜL

Avrupa'da artan siyasî gerginliği tartışmak üzere, NATO Başkumandanı General Lemnitzer, beraberinde Türk, Yunan ve İtalyan Genelkurmay Başkanlarıyle Yunan sınırlarının savunmasını teftiş için Selânik'e gitti.

24 EYLÜL

NATO Başkomutanı General Lemnitzer, yanında 21 NATO generali olduğu halde Ankara'ya geldi.

26 EYLÜL

Doğuda deprem devam ediyor. Erzurum, Tunceli, Elâzığ, Amasra, aralıklı olarak sarsıldı.

27 EYLÜL

Bu yıl öğretime başlıyacak olan İşletmecilik Fakültesi'nin Dekanı Prof. Dr. Mehmed Oluç, bir basın toplantısında, okulun amaçlarını anlattı ve yurtta 178.000 yöneticiye ihtiyaç olduğunu söyledi.

28 EYLÜL

Bir zaman önce felç gelip hastaneye kaldırılan Portekiz Başbakanı Salazar'ın yerine, Cumhurbaşkanı Amiral Marico Thomaz, hukuk profesörü olan Dr. Marcello Jose Caetano'yu görevlendirdi.

30 EYLÜL

Millet Meclisi ve Senato, yaz tatili dolayısıyle verdiği aradan sonra toplanarak, gündemdeki maddeleri görüşmeye başladı.

Tarih Postası

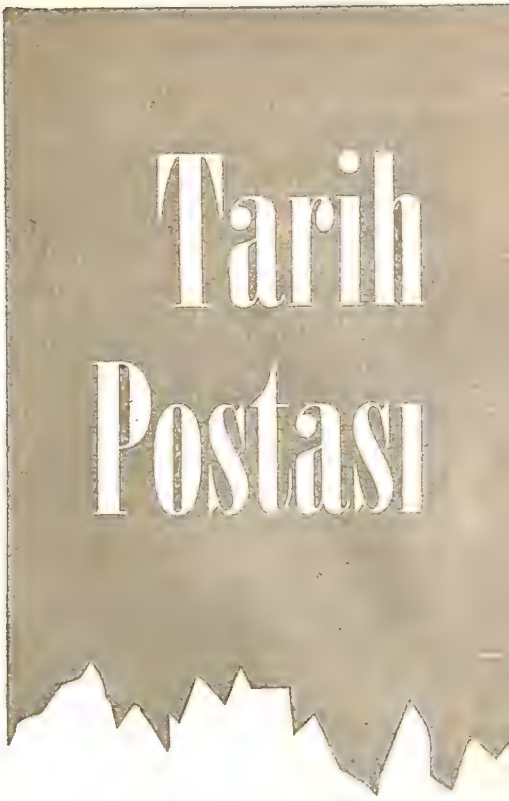

OKUYUCULARIMIZIN TARİHLE İLGİLİ SORULARI, BU SAYFALARDA CEVAPLANDIRILMAKTADIR.

Yıldırım Doğan (Karacabey — Bursa)

Bir kaya kitâbesinin fotoğrafını gönderiyorum. Okumanız mümkün mü?

Resimde görülen şekiller yazı ise, ancak çivi yazısı veya hiyeroglif olabilir. Fenike - Yunan - Latin alfabesi ile bir ilgisi yoktur. Çivi ve hiyeroglif yazılarını, daha iyisi Hititçe'yi bilen bir mütehassısın görmesi lâzım. Maamafih, Karacabey'de bir Hitit kitâbesi olmasını da pek mümkün görmüyoruz. Muahhar devirlerde eski kitâbelere benzetilerek oyulmuş uydurma şekiller de olabilir.

Refet Atılgan (Üsküdar — İstanbul)

Bulgaristan'ın Petriç ve Menlik kazalarının Türk halkının Anadolu'nun neresinden gelip buralara yerleştiği biliniyor mu?

Bilinmiyor. Fakat bu hususta arşiv vesikalarının incelenmesinden bazı bilgilerin çıkması muhtemeldir.

Mehmet Bayraktar (İstanbul)

Hayat Tarih Mecmuası'*nda çıkan bir yazı hakkında, bir dergide cahilâne bir tenkit gördüm. Cevap verecek misiniz?*

Böyle şeylere cevap vermeye lüzum yoktur.

Selâhattin Hoştut (Eskişehir)

Hayat Tarih Mecmuası'*nın şubat 1968'den önceki sayılarını nasıl temin edebilirim?*

«BATEŞ Bayilik Teşkilâtı, Cağaloğlu» adresine, istediğiniz sayıları bir mektupla bildirerek temin edebilirsiniz. Her sayı için 250 kuruş hesabıyle posta pulu veya posta havalesi göndermeniz lâzımdır. Mektubunuzda 50 kuruşluk pul koyduğunuzu yazıyorsunuz. Zarfın içinden pul çıkmadı. Esasen hususî cevap vermiyoruz.

İlhan Çeneli (Hayrabolu — Tekirdağ)

Türkoloji talebesiyim. Çok çalışıyorum ve hazırlanıyorum. Millî kültür sahasındaki büyük eksikliklerimizi şiddetle duyuyorum. Meselâ klasiklerimizden bugünkü neslin faydalanması imkânı yoktur. Bu meseleyi kim, hangi müessese ele alacaktır? Bu ihtiyaç artık had safhadadır. Bu arada birkaç soruma da cevap bekliyorum.

Göktürk Kitâbeleri *mi*, Yenisey Kitâbeleri *mi eskidir?*

Azminizi takdir ettik. Memlekete, azimli, iyi yetişmiş, çalışkan, bilgili elemanlar, sahalarında mütehassıs olan ve eser veren şahıslar lâzımdır. Mektubunuzda iddialı konuşuyorsunuz. Fakat bu iddianız hoşumuza gitti. Yalnız söylediklerinizi gerçekleştirebilmeniz lâzımdır. Yılmadan çalışır, çok şeyler öğrenirseniz, gayeniz gerçekleşir. Şahsen siz de, memleket de değerli bir eleman kazanır. — Klasiklerimiz işi, çok büyük bir problemdir. Dediğiniz gibi mesele artık had safhadadır. Dünya klasiklerine sahip olamayan, okuyamayan tek aydın kitle, Türkiye'dedir. Bunun millî kültüre verdiği zarar ve mânevî yapımızda yaptığı tahribat, artık gözle görülür, elle tutulur hâle gelmiştir. Klasikler işini Tevfik İleri ele almıştı. Sonu gelmedi. Şimdi Millî Eğitim Bakanlığı'nda kurulan bir komisyon bu meseleyle meşgul. Fakat bu komisyon da, bakanlıkta diğer bir komisyonla çatışmak mecburiyetinde kaldığı için, elindeki eserleri bile matbaaya intikal ettirmek zorluğu içinde. Türkiye'nin kaderi bu. Fakat behemehal bu fasit daireden çıkılmak lâzımdır ve şüphesiz çıkılacaktır. Bu, millî kültürümüzün bakası ve gelişmesi meselesidir.

«Heymûs» diye bir balık bilmiyoruz. Arapça lugatleri gözden geçirmek lâzım. Bunu siz pekâlâ yapabilirsiniz. — *Osmanlı Müellifleri*'ne göre elimizde *Sâ'at - Nâme* diye bir eser ve «Mehmed bin Feyzullah» diye bir yazar yok. Yazma elinizde olduğuna göre, eserin mahiyetini anlaya-

bilirsiniz. Astronomi ve astroloji ile ilgili olabilir. Kitabın sonundaki Arapça ibarenin meâlen tercümesi şöyledir: «Bu kitap, 1189 (1775) senesinde, Allaahü Taâlâ'nın rahmetine muhtac olan, günahları Tanrı tarafından affedilmesi temenni olunan Feyzullah oğlu Mehmed eliyle, Allah'ın yardımıyle tamamlandı».

Yenisey Kitâbeleri, Göktürk Kitâbeleri'nden yarım, bir, bir buçuk asır daha eskidir. Gerçi bu kitâbeler tarihli değildir. Fakat türkologların fikirleri bu merkezdedir. Bu konuda Hüseyin Nâmık Orkun'un vaktiyle Türk Dil Kurumu tarafından yayınlanmış *Eski Türk Yazıtları* adlı 4 ciltlik külliyâtına bakınız. Burada *Yenisey Kitâbeleri*'nin asılları, transkripsiyonları ve bugünkü Türkçe'ye tercümeleri verilmiştir. — Memleketin ciddî bir edebiyat mecmuasına olan ihtiyacı hakkında sizinle aynı fikirdeyiz. — Gönderdiğiniz manzume, *Yûnus Dîvânı*'nda yok. Yûnus Emre'ye izâfe edilen binlerce şiirden biri olmalı. — İstediğiniz mevzuda makaleler koymayı düşünüyoruz.

Diğer temennilerinizi düşüneceğiz. Sizinle şahsen tanışmak da isteriz. Neşriyat müdürümüzden telefonla randevu alarak mecmuamıza gelebilirsiniz.

Özcan Övünç (İzmir)

Batı klasiklerini yayınlıyorsunuz da, niçin Türk klasiklerini yayınlamıyorsunuz?

Elbet ona da sıra gelecek. Türk klasiklerini yayınlamak, Batı klasiklerini yayınlamaktan, çeşitli bakımlardan daha zor bir iştir.

Turgut Pöğün (Karşıyaka - İzmir)

Selçuklu eserlerinden Eğri Minare veya Kızıl Minare hakkında kesin bilgi verebilir misiniz?

Şu anda elimizin altında bu anıt hakkında kesin ve etraflı bilgi yok. Yerinde incelemek lâzım.

Tuncer Gülensoy (Bakanlıklar - Ankara)

Cengiz Han hakkında yayınladığınız makalede, tarih ilminin son telâkkilerine uymayan birçok yerler var.

Siz, doktora yapan bir tarihçi olduğunuz için, o makaleyi tabiatıyle ihtisas tarihçiliği gözü ile incelediniz. Halbuki, Cengiz'in ilk yıllarını hikâyeleştiren bir yazıdan ibaretti. Harold Lamb'ın yüzbinlerce satılan eseri de, aynı tarzda yazılmıştır. *Hayat Tarih Mecmuası*, popüler bir tarih dergisidir. Tarihi, halka sevdirmek ve okutmak gayesi gütmektedir. Her sayısı yüzbinlerce okuyucu tarafından okunmaktadır. Yalnız ilmî ve ihtisas tarihçiliğine hitâb eden yazılar koyarsak, maksadımız ortadan kalkar. Bu tip birçok dergi vardır. 500, en kabadayısı 2.500 satmaktadır. *Hayat Tarih Mecmuası*'nda, tamamen ilmî yazılar olduğu gibi, vülgarize edilmiş makaleler de yer alıyor. Siz bir tarihçi gözüyle elbette haklısınız. Ancak biz, okuyucu isteklerini dengelemek mecburiyetindeyiz. Fransa'dan örnek vermek icab ederse, mecmuamız, bir *Journal Asiatique*'i, bir *Revue des Etudes Islamiques*'i değil, bir *Historia*'yı, bir *Atlas Historique*'i örnek almaktadır. *Historia*'nın 500.000 tirajı olduğunu söylemek bir fikir verebilir.

Rifat Bülbül (Babaeski - Kırklareli)

Sorduğunuz sorular tarihî mahiyette gibi görünüyorsa da, aslında tamamen siyasîdir. Biz, yersiz, lüzumsuz, faydasız polemiklere girmek istemeyiz. Sorduğunuz şahıs ve olaylar lehinde de, aleyhinde de yazılar yazsak, fikirler beyân etsek, müteessir olacak büyük kitlelerle karşılaşırız. Bu olayların üzerinden daha zaman geçmesi lâzımdır.

Serap Heptürk (İzmir)

Fâtih Sultan Mehmed, Istanbul'u fethetmeden önce, bu başarısını rüyasında görmüş. Doğru mu? Doğru ise, rüyasında ne gördü ?

Bu gibi şeyler, menâkıb kitaplarının kaydettiği, tarihî değeri çok şüpheli olaylardır. Bütün varlığı ile bir tek mevzuu düşünen bir adamın, o mevzuu rüyasında da görmesi gayet tabiî ve günümüzün psikoloji done'lerine uygundur.

Av. Kerim Yund (Bakırköy - Istanbul)

Yazarlarınızdan Seniha Sami'ye yazdığım mektubu kendisine iletir misiniz?

Mektubunuzu ve gönderdiğiniz 50 kuruşluk pulu, yazarımıza yolladık. Kendisi Sami Paşa'nın torunu ve Maarif Nazırı Vezir Subhi Paşa'nın kızıdır. Kaydettiğiniz mevzuları iyi bilmesi tabiîdir.

Naci Ener (Aksaray - Istanbul)

93 (1877 - 78) Türk - Rus Savaşı sırasında Beşiktaş'ta oturan bir Hasan Paşa varmış. Hakkında kısaca bilgi verir misiniz?

Bu Hasan Paşa, Ali Suâvi'nin 93 Harbi sonunda yapmak istediği saltanat darbesine engel olan, elindeki sopayla Ali Suâvi'yi öldüren adamdır. Bu olay üzerine rütbesi müşirliğe (mareşal) yükseltilmiş ve 1905'teki ölümüne kadar «Beşiktaş Muhafızı» unvanıyle zaptiye paşası olarak Yıldız Sarayı'nın çevresini muhafaza etmiştir. II. Abdülhamid'in güvendiği sadık adamlarındandı. Cahil, fakat iyi kalpli idi.

Nebahat Çekir (Basmahane - İzmir)

Sivas Kongresi'nin üyeleri kimlerdir?

Bu hususta bir makale yayınlayacağız. — İsminizi okunaksız yazmışsınız, yanlış okuduksa kusura bakmayın.

Güven İçpınarcıoğlu (Buca - İzmir)

Amasra'daki çok değerli arkeoloji eserleri ile ilgilenmez misiniz?

İlk fırsatta bu konuda bir yazı veya röportaj koymak istiyoruz.

Serdar R. Saydam (Larnaka — Kıbrıs)

«Mehmetcik» adı Türk askerine ne zaman verilmiştir?

Bu hususta edebî metinlerde bir tetkik yapılmamıştır. XIX. asrın sonlarında Türk askerine «Mehmedcik» dendiğini veya bu tâbirin yerleştiğini sanıyoruz. «Mehmed», peygamberimizin adının Batı (Oğuz) Türkleri (yani Türkiye Türkleri ile Türkmenler ve Âzeriler) ağzında aldığı şekildir. Batı Türkleri, saygı ifadesi olarak peygamberin adını isim olarak kullanmamış, «Mehmed» şekline sokmuşlardır. Bu incelik, diğer Müslüman kavimlerde, hattâ Doğu (Türkistan ve Kuzey) Türkleri'nde yoktur; onlar «Muhammed» adını kullanırlar. Son yıllarda bizde de, seciyesiz Arap taklitçiliğinin ve propagandasının eseri olarak «Muhammed» adında şahıslar görülmüş, çok mânâlı ve ince Türk geleneği yaralanmıştır. «Mehmetcik» adındaki son hece, Türkçe'de şefkat ifadesi de taşır. Türkiyeliler, askerlerini bu şefkatli isimle anmayı münasip görmüşlerdir. «Mehmed», asırlardan beri olduğu gibi bugün de, mutlak olarak, Türkler'in en fazla kullandıkları erkek ismidir. Peygamberimizin adıdır. Arabca «hamd» kökünden gelir.

Süleyman Taş (Sarayönü — Konya)

Dünyanın 7 Hârika'sı hakkında bir yazı koyar mısınız?

Bu mevzuda birkaç istek daha aldık. Yakın zamanda bir yazı koyacağız.

Gıyaseddin Akgül (Üsküdar — Istanbul)

Hayat Tarih Mecmuası'*nda yayınlanan bir yazıda Vişne-zâde mescidini yaptıranın adı «Mehmed İzzî» olarak kaydedilmiş. «Mehmed İzzetî» olacaktır.*

Tashihinize teşekkür ederiz.

Bir Okuyucu (Diyarbakır)

Gerçekten bir kültür mecmuası olan derginizin değerini biraz daha artırmak istiyorsanız, gerçek ve objektif bir görüşle Tarihe Akan Bir Ay *sayfasına, tarih olacak hadiseleri kaydedin. Eylül sayınızda çıkan temmuz'a ait işaret ettiğim günlerin olaylarını lütfen bu gözle okuyun.*

İfadenizden, okumuş bir kimse olduğunuz anlaşılıyor. İmzasız mektup yazmanın ne demek olduğunu size anlatmaya hâcet yok. İsminizin açıklanmasında bir mahzur görüyor idiyseniz, bunu belirtirdiniz; biz de isminizi koymazdık. Fakat yazı makinesi ile yazılmış, ancak posta damgasından nereden gönderildiği anlaşılan, tamamen isimsiz bir mektup yazmak, iyi bir âdet değil. Gelelim tenkidinize. İşaret ettiğiniz günlere ait paragrafları okuduk. Objektifliğe ve gerçeklere aykırı hiç bir şey bulmadık. Meselâ «10 temmuz» paragrafını işaret etmişsiniz. Fransa başbakanı Pompidou'nun istifasından bahsediyor. Demek Pompidou gibi son asır Fransız tarihinin en çok iktidarda kalan başbakanının iktidardan çekilmesi size göre mühim bir hâdise değil ve bunu kaydetmemiz, «gerçeklere ve objektifliğe aykırı!» 9 temmuzda dışişleri bakanımızın Podgorni ile görüştüğü yazılmış. Bunun neresi gerçeklere aykırı? 12 temmuzda AP'nin Istanbul oylarının iptali var. Bu da mı gerçek değil? Anlaşılan siz buları kalabalık yapmak ve maksadınızı belli etmemek için kaydetmişsiniz. Sanıyoruz ki sizi asıl rahatsız eden, sol tahriklere ait haberler ve «dost Amerikan denizcileri» tâbirini kullanmamız. Ne dersiniz?

İskender Şemin (İzmir)

Ortaçağ'da Abbâsîler devrinde İslâm bilginlerinin atomun parçalanabileceğini ve dünyanın armuda yakın küre şeklinde olduğunu söyledikleri doğru mudur?

Doğrudur.

Hasan Çağlayan (Mecidiyeköyü — Istanbul)

Atatürk'ün Sultan Vahîdeddin'in tasvibiyle Samsun'a çıktığı doğru mu?

Doğrudur. Bu ordu müfettişinin fevkalâde salâhiyetlerle gönderilmesi için lâzım gelen harbiye nazırı, sadrâzam ve hükümdarın tasdikleri tabiî olarak yazılı şekilde alınmış ve buna ait belgeler arşivlerden çıkarılarak birçok yerde, meselâ Millî Eğitim Bakanlığı'nın yayınladığı *Tarih Vesikaları*'nda neşredilmiştir. Atatürk de bu hususta hâtıralarını anlatmış ve kendi devrinde gazetelerde çıkmıştır. Ancak Mustafa Kemal Paşa, Samsun'a çıktıktan sonra, padişahın tahayyüllerini aşan teşebbüslere girişmiş ve Bâbıâlî, İngiltere tarafından, büyük baskılara mâruz kalmıştır. Dâmâd Ferid Paşa, malûm körlüğü ile, bu baskılara boyun eğmiş, hattâ Mustafa Kemal'i «silk-i askerî» den ihraç edip idama mahkûm ettirmiştir (bu idam kararı bir müddet sonra kaldırılmıştır). Bu olayların tafsilâtını, inkılâb tarihimize ait belli başlı bütün eserlerde bulabilirsiniz.

Ö. Faruk Gültaş (Mardin)

Türkler tarih boyunca kaç türlü yazı kullanmışlardır? Laiklik ne demektir?

Türkler, V. asırda Göktürk alfabesini, VIII.

asırda Uygur alfabesini, XI. asırda Arap alfabesini kullanmaya başladılar. 1928 sonunda Latin alfabesi kabul edildi. Bir alfabenin bırakılıp yenisinin alınması bir hamlede olmadı. Yenisiyle bir arada eski alfabe de kullanılmaya devam etti. Meselâ Uygur alfabesi bazı çevrelerde XV. asra kadar kullanılmıştır. Rusya'da kalan Türkler, önce Latin, birkaç yıl sonra da Slav alfabesini Sovyet baskısı ile kabul etmişlerdir. Şimdi Rus Slav alfabesi ile yazmaktadırlar. — Fransızca bir kelime olan laiklik, din ve devlet işlerinin tam mânasıyle, birbirine asla müdahale etmeksizin ayrılması demektir. Birleşik Amerika, Fransa gibi demokrasiler bu prensibi kabul etmişlerdir. Amerika'da mükemmel bir uygulama yapılabildiği halde, son iki asırdır Fransa' da din ve devletin mücadelesi oldukça sert safhalar geçirmiştir. Laik olmayan, bir mezhebi, devlet dini kabul eden demokrasiler de vardır ki, İngiltere bunların başında gelir. Laiklik, din düşmanlığı değil, dini devlet işlerine karıştırmamak ve bu suretle daha haysiyetli kılmak demektir. Bazı devletlerde (meselâ Meksika'da) laiklik, din düşmanlığı şeklinde uygulanmıştır. Bunun gerçek laiklikle ilgisi yoktur. Kendilerine «halk demokrasisi» ve «halk cumhuriyeti» diyen komünist ülkelerden bahsetmiyoruz. Oralarda din, akla gelebilecek en şiddetli baskılara mâruz kalmıştır ve kalmakta devam etmektedir.

Turgay Coşkun (Kırıkhan — Hatay)

Siyah lâle mevcut mudur? Siz Hititler ve Sümerler için «Türk değildir» diyorsunuz. Peki niye hâlâ mektep kitaplarında bu kavimleri bize Türk diye okutup yanlış bilgi veriyorlar?

Lâle Devri'nde siyah renk taşıyan lâleler elde edilmiştir. — Hititler ve Sümerler'in niye «Türk» olarak tanıtıldığını Millî Eğitim Bakanlığı'na ve onun Talim ve Terbiye Dairesi'ne sorunuz. Mektep kitaplarındaki yanlışları belirtebiliriz. Ancak bunları düzeltmek, bizim iktidarımız dışındadır.

Hâlis Kaya (Gölhisar — Burdur)

Gölhisar ve Ağlasun harabeleri hakkında ekim sayınızda bir yazı yayınlarsanız çok memnun olurum.

Mektubunuzu aldığımız 10 eylülde, ekim sayımız baskıya verilmiş ve kasım sayımız planlanmıştı. Esasen istediğiniz mevzuda bir yazı koymak için, Gölhisar'a bir muhabirle, bir foto muhabiri göndermemiz lâzımdır. İnşallah yaparız. Türkiye'nin her köşesinden tarih fışkırmaktadır. Her köşesi incelenmeye, tanımaya ve tanıtılmaya lâyıktır.

Zekeriya Sağlam (Gaziantep)

Niye şimdiye kadar Gaziantep'in tarihine ait bir yazı koymadınız?

Temmuz 1968 tarihli 6. sayımızda *Vilâyetlerimizin Tarihi* serisinde Gaziantep tarihinden bahsettik.

Recep Süha Ünüvar (Küçükyalı — Istanbul)

Arap ve Latin harflerinin menşei nedir?

Gariptir ama, her ikisinin de menşei, bir Sâmî alfabesi olan Fenike alfabesidir. Fenike alfabesinden Yunan, ondan da Latin alfabeleri türemiş ve Avrupa'ya yayılmıştır. Diğer taraftan Akdeniz'le Basra Körfezi arasındaki alanda ise Fenike alfabesinden Ârâmî, İbrânî alfabeleri ve daha sonra, bunların gelişmiş bir şekli olan Arab alfabesi türemiştir. M.S. VI. asra doğru Arab alfabesi, aşağı yukarı bugünkü ana çizgilerine kavuşmuştu. Latin alfabesi ise, hemen Milâd'dan önceki asırlarda bugünkü şeklini aldı.

Neşrî Atlay (Mut — İçel)

Dergâh-ı Âlî kapıcıbaşısı, şeyhu'l - vüzerâ, varoş ne demektir? Sicill-i Osmânî'yi nerede bulabilirim?

Dergâh-ı Âlî kapıcıbaşıları, Fâtih'ten II. Mahmud zamanına kadar Topkapı Sarayı'nda padişahın bir çeşit mâbeyncileri olan görevlilerdi. Uzunçarşılı'nın *Osmanlı Devleti'nin Saray Teşkilâtı*'nda geniş bilgi bulabilirsiniz. — «Şeyhu'l-vüzerâ = vezirlerin şeyhi (en yaşlısı)», Osmanlı devrinde, devletin sonuna kadar, vezir rütbesini almış devlet adamları arasında en kıdemlisine, en yaşlısına değil de, en önce vezir rütbesine erişmiş hayattaki en eski vezire verilen bir fahrî unvandı; bu görev değildir. En kıdemli müderrise «şeyhu'l - müderrisîn», kadıya «şeyhu'l - kudât», doktora «şeyhu'l - etıbbâ», kazaskere «şeyhu'l - ulemâ»... dendiği de görülür. — Varoş, bir şehrin başladığı ilk evlere, ilk mahallelere verilen addır. — *Sicill-i Osmânî*'yi büyük kütüphanelerde bulup inceliyebilirsiniz. Arada Istanbul'daki Sahhaflar Çarşısı'na da düşüyor ve temizliğine göre 2.000 TL. civarında satılıyor.

Kemal Çoruh (Erzurum)

Hasan Paşa'ya neden «Tiryâki» denmiştir?

Osmanlı devrinde afyon kullananlara «tiryâki» denirdi. Afyon, hayli yaygındı. Fakat tütüne, hattâ diğer herhangi bir nesneye düşkün olanlara da «mübtelâ» mânâsına «tiryâki» denmiştir. Hasan Paşa'nın tiryâkiliğinin çeşidini bilmiyoruz. — İstediğiniz mevzuda bir yazı koyacağız. Muhteviyâtımız çok yüklüdür. Lütfen birkaç ay daha sabrediniz.

Hüseyin Halil Turhan (Paris 16 e)

Vezir Mahmud Celâleddin Paşa - zâde Vezir Sâlih Münir Paşa hakkında verdiğiniz bilgiye ve bu hususdaki hatalı bir ibareyi düzeltmenize teşekkür ederiz.

İstanbul'un yer adlarıyle ilgili folkloru üzerine yazılmış ilk büyük eser

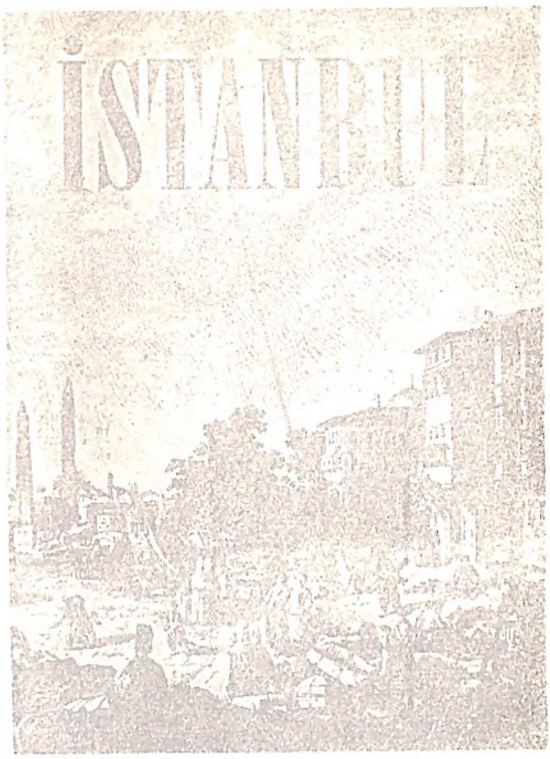

Yer adları ve yer adlarına bağlı folklor bilgileriyle

İSTANBUL

Hayat yayınlarının sizlere takdim ettiği bu kitap, tanınmış folklorcularımızdan Mehmet Halil Bayrı'nın hazırlayıp, hayatta iken yayınlamağa imkân bulamadığı en ilgi çekici eserlerinden biridir.

ESKİ ve YENİ İSTANBUL'u gösteren bir çok siyah - beyaz ve renkli desen, gravür, fotoğraf ve tablolarla süslü bulunan bu eserde, İstanbul hakkındaki birçok sorularınızın cevabını bulacaksınız. Fiyatı ciltli: 15 liradır.

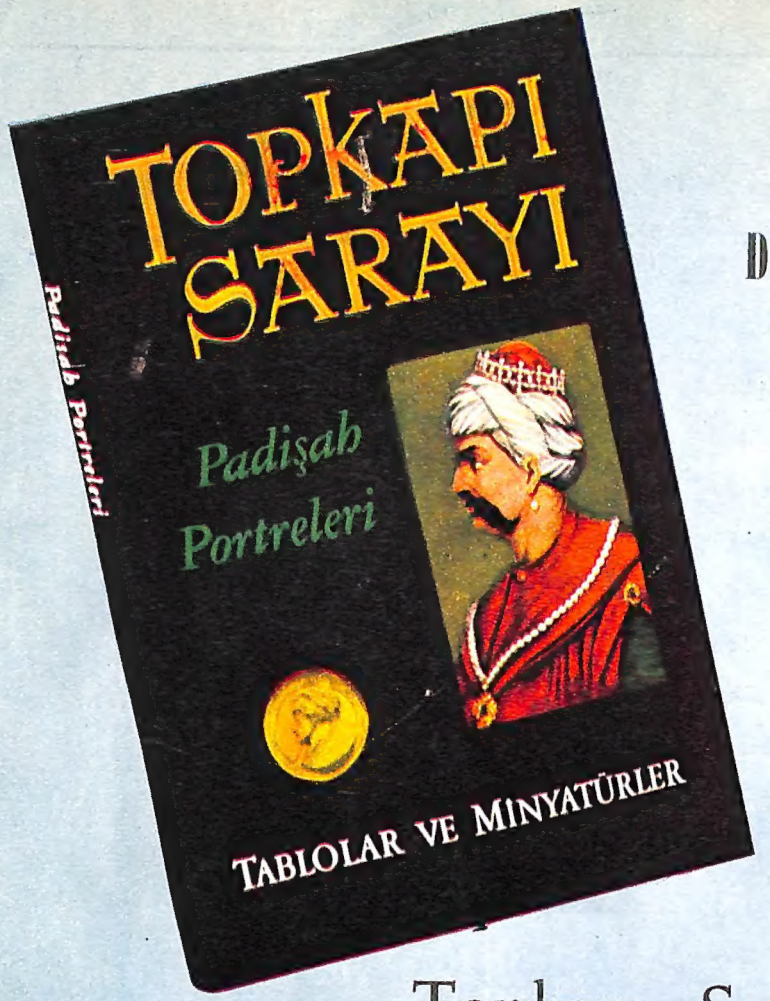

Türkiye'de Doğan Kardeş Ofset Baskı Tekniğinin Tereddütsüz En güzel Örneği

Topkapı Sarayı Padişah Portreleri

Tablolar ve Minyatürler

(Türkçe, İngilizce, Almanca basılmıştır.)

Bu kitap, Topkapı Sarayında bulunan ve yerli yabancı ressamlar tarafından muhtelif devirlerde yapılmış 24 tablo ve minyatürün, Doğan Kardeş Basımevinde asıllarına tamamen uygun olarak basılmış, renkli reprodüksiyonlarından mürekkeptir.

Nigâr Anafarta'nın bir ön söziyle 25 × 35 cm. boyunda, nefis kuşe bir gömlek içinde ve ciltli olan bu nefis eser sadece 1 000 nüsha olarak basılmış ve numaralanmış nadide bir eserdir.

FİATI 120 LİRA

Doğan Kardeş'ten ve Bateş Bayilik Teşkilâtı, Cağaloğlu — İstanbul adresinden istenebilir.